MARMARA ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ VAKFI YAYINLARI Nu. 114

İMAM AZAM EBU HANİFE'NİN İTİKADÎ GÖRÜŞLERİ

BEYAZÎZÂDE

Çeviri:
Dr. İlyas ÇELEBİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ VAKFI
İFAV
1974

İMAM-I AZAM EBÛ HANÎFE'NİN İTİKADÎ GÖRÜŞLERİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ VAKFI YAYINLARI Nu. 114

Beyazîzade Ahmed Efendi

İMAM-I AZAM EBÛ HANÎFE'NİN İTİKADÎ GÖRÜŞLERİ

Araştırma ve Notlar İlavesiyle
Tercüme Eden

Dr. İlyas Çelebi
M.Ü. İlahiyat Fakültesi
Öğretim Üyesi

İstanbul - 1996

M.Ü. İLAHİYAT FAKÜLTESİ VAKFI YAYINLARI Nu. 114

Dizgi, Montaj : Aycan Grafik
Kapak : Aycan Grafik
Baskı : Yıldızlar Matbaası
Kapak Baskı : Orhan Ofset
Cilt : Kısmet Ciltevi

İsteme Adresi : M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
Cami Altı Bağlarbaşı / ÜSKÜDAR
Tel: (0216) 342 47 87 - 310 53 11

KALEMİN CİHADI

İnsanoğlunun, çevresine en çabuk veya en çok uyum sağlayan bir canlo olduğu kabul edilir. Onun, atalarından devraldığı değer hükümlerine titizlik gösterme özelliği de buna ilâve edilir. İnsan topluluklarının bu sosyo-psikolojik realiteleri karşısında İslâmiyetin bundan ondört asır önce ortaya çıkıp kendini kabul ettirmesi, asırlardanberi varlık ve hâkimiyetini sürdüren dünya dinleri arasında yer bulup, kısa bir süre içinde evrensel bir din mevkiine çıkması beşerî planda hayret edilecek bir husustur.

Dört halife döneminden itibaren Arabistan yarımadasının dışına çıkıp hızla yayılan İslâmiyetin birçok direnişlerle karşılaştığı muhakkaktır. Kılıç ve kalemle desteklenen İslâm'a yönelik taarruzlarınher birine kendi türü ile mukabele edilmiş, Allah yolunda yürütülen bedenî ve fikrî cihad sayesinde İslâm'ın üstünlüğü sağlanmıştır.

İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe fikrî cihadımızın en büyük önderlerinden biridir. O, dinin hem aslî hem de fer'î hükümleri binasının ilk harcını koymuş ve binanın anabölümlerini şekillendirmiştir. Hayatının ilk dönemlerinde inanç alanı ile meşgul olmuş ve Akaidin temel konularını, ileride kaleme alınacak eserlerin örnek edinecekleri ifadelere büründürmüştür. Daha sonra Fıkıh alanına ilgi göstermiş ve kendisinden sonra gelecek fakihlerin piri sayılacak derecede başarılar gösterebilmişir.

Ebû Hanîfe'ye nisbet edilenbeş Akaid risâlesi, tek başına dünya müslümanlarının yarısını kendisine bağlamayı başaran Mâtüridiyye mezhebinin temel eserlerini oluşturmuştur. Osmanlı âlim ve kazaskerlerinden Beyazîzâde Ahmed Efendi bu risâleleri birleştirmiş, konularına göre şekillendirmiş ve yeni bir telif meydana getirmiştir. Elinizdeki kitap bu eserinilmî neşrî ve tercümesinden ibarettir. Kitap ayrıca İmam hakkında kaleme alınmış diğer kaynaklardan da yararlanılarak zengin dipnotlarıyla süslenmiş,

Beyâzîzâde'nin hayatı, ilmî şahsiyeti ve eserlerinikonu edinenbir araştırma ile de desteklenmiştir.

İlmî araştırma yetenek ve aşkını takdir ettiğim Dr. İlyas Çelebi'yi tebrik ediyor, bundan sonraki çalışmalarında da kendisine başarılar diliyorum.

Her şey insanlığın mutluluğunu sağlayacak olan İslam içindir.

Prof. Dr. Bekir TOPALOĞLU

ÖNSÖZ

İnanma, insanın fıtratında var olan bir duygudur. İnsanoğlu hayat sahnesine çıktığı günden beri duyu organları ile idrak edemediği, objektif verilere dayanarak da inkâr edemediği konuları kabullenmeye, bunun sonucu olarak fizik ötesi varlıkların bulunduğuna iman etmeye yönelmiş, diğer deliller yanında fıtratındaki duyguya da dayanarak yüce ve üstün bir varlığın mevcut olduğuna inanmıştır.

İnsanoğlunun zarurî yaşama tarzı olan toplum hayatının karşılıklı güven, hak, sorumluluk, fedakârlık, adalet gibi ahlâkî ve içtimaî esaslar üzerine oturtulması gerekmektedir. Bunları gerçekleştirecek olan toplumsal kurumların teşekkül etmesinde, insanların temel değerlerinin, fizik ve metafizik âlemleri yorumlarken dayandıkları ana esasların etkisi ve önemi büyüktür. İnanç değerleri insanın hayata bakışında, fizik ve metafiziği yorumlayışında anahtar vazifesi gören esaslardır.

Her türlü üstün inanç ve moral değerlerini yitirmiş bir toplum olan Cahiliye Araplarına gönderilen Son Peygamber, Allah'ın gösterdiği çerçevede fizik ile metafiziğin, dünya ile âhiretin, ruh ile maddenin dengesini yeni baştan kurmuş, varlıktaki birliği vurgulamış, bütün bunların dayanağını oluşturan evrensel esasları göstermiş ve İslâm dininin çerçevesini oluşturan ana ilkeleri ortaya koymuştur. Söz konusu çerçeve Kur'an ve sünnette belirlenmiştir. Ancak Yüce Allah bu ilkeleri Kur'an'da müstakil bir bölüm olarak değil, Yüce kitabın her tarafına yayarak, teori ile pratiği, iman ile ameli birbirinden ayırmadan, beyan buyurmuştur.

Hz. Peygamber'in vefatından sonra zuhur eden siyasî ve fikrî tartışmalar, fiten ve melahim olayları müminleri bu olayları dinin temel esasları açısından değerlendirmeye götürmüş; bu arada farklı, hatta bazan birbirine zıt düşünce ve kanaatlerin ileri

sürülmesi doğru ve sahih inancın ana esaslarının çerçevesinin müstakil olarak ortaya konulması zaruretini doğurmuştur.

Sosyal hadiselerle inançlar arasındaki ilişkinin irdelendiği bir ortamda Kûfe'de dünyaya gelen Ebû Hanîfe, Kur'an-ı Kerim'i ezberleyerek dini tahsile adım atmış, yeni kurulmakta olan Arap gramerini öğrenmiş, Kûfe ve Basra'nın ileri gelen âlimlerinden hadis dinlemiş, fıkhın meselelerini öğrenmiştir. Güçlü bir mantık ve keskin bir zekâya sahip bulunan Ebû Hanîfe İslâm'ın zuhurundan kendi dönemine kadar bir asra yakın bir zaman geçmesine rağmen itikadî alanda oluşan bilgileri yeterli ve sistematik görmüyordu. O, bu noksanı telafi etmek için Kur'an ve sünnetin ortaya koyduğu ana kuralları tasnif ve tertip etmeye girişmiş; bu çalışmanın sonucu olarak elde ettiği bilgileri çeşitli ilim adamları ve Havariç, Şia, Dehriye ve Kaderiye'ye mensup kişilerle tartışmış, bu amaçla yirmiden fazla Basra seyahati yapmıştır. Onun akaid alanındaki bu fikri faaliyetleri kendi öğrencileri tarafından muhtelif risâleler halinde rivayet edilmiştir.

Ebû Hanîfe'nin bu görüşleri daha sonra ehl-i sünnetin itikadî konulardaki önemli ekollerinden biri olan Matûridîler tarafından benimsenmiş ve bu mezhep onun fikirleri üzerine bina edilmiştir.

1634-1687'de yaşamış Mekke, Halep, Bursa ve İstanbul kadılıkları ile Rumeli kazaskerliği görevlerini yapmış bulunan Beyazîzade Ahmed Efendi, büyük hayranlık duyduğu Ebû Hanîfe'nin akidesini ortaya koymak, Hanefilik ve Matûridîliği savunmak üzere çeşitli eserler kaleme alan mümtaz bir Osmanlı âlimidir. "İmam-ı Azam Ebû Hanife'nin İtikadî Görüşleri" adını taşıyan tercümesiyle birlikte okuyucuların istifadesine sunduğumuz "el-Usûlü'l-münîfe" Beyazîzade'nin bu maksatlarla telif ettiği eserlerden biridir. Müellif, bu eseri başta Ebû Hanîfe'nin risâleleri ve Müsned'i olmak üzere hayatını konu edinen menakib kitaplarından derlediği ibarelerden oluşturmuştur. İmam'ın akîdesini ortaya koyarken konuları kelâm kitaplarındaki sıraya göre tertip etmiş ve tekrarlardan kaçınmaya özen göstermiştir.

Çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Beyazîzade'nin hayatı, eserleri ve el-Usûlü'l-münîfe'nin tercümesi sunulmuştur. İkinci bölümde ise eserin tahkik edilmiş metni verilmiştir.

Bu vesileyle çalışmam esnasında benden değerli katkılarını esirgemeyen muhterem hocam Prof. Dr. Bekir Topaloğlu'na teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Gerçekleştirdiğim bu çalışma ile İslâm dünyasının büyük bir kısmını hem inanç hem de hukuk alanında etkileyen büyük imam Ebû Hanîfe'nin ekolünün daha iyi anlaşılmasına bir katkıda bulunabilmişsem kendimi mutlu sayacağım. En büyük mutluluk Allah rızasına ulaşmaktır.

İstanbul-Nisan 1995

Dr.İlyas ÇELEBİ

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR 15

Birinci Kısım
BEYAZÎZADE VE el-USÛLÜ'L-MÜNÎFE İSİMLİ ESERİ

I. BEYAZÎZADE'NİN HAYATI, İLMİ ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ 19
A. Hayatı 19
B. İlmî Şahsiyeti 21
C. Eserleri 25
1. el-Usûlü'l-münîfe 25
2. İşârâtü'l-merâm min 'ibârâti'l-İmam 26
3. Sevânihu'l-mutârahât ve levâihu'l-müzâkerât 27
4. Risâletü'l-bâhis ve'l-mucîb 28
5. Sak 29
6. Mecmûa fi'l-mesâili'l-müntehabe 29
II. el-USÛLÜ'l-MÜNÎFE'YE AİT BİLGİLER 31
A. Eserin Müellife Nisbeti 31
B. el-Usûlü'l-münîfe'nin Kaynakları 33
1. Ebû Hanîfe'ye Nisbet Edilen Eserler 36
a. Akaid ve Kelâma Dair Eserler 36
aa. el-Fıkhu'l-ekber 36
ab. el-Fıkhu'l-ebsat 40
ac. el-Âlim ve'l-müteallim 42
ad. er-Risâle 43
ae. el-Vasiyye 44
b Hadis İlmine Ait Eserler Müsnedler 45
2. Ebû Hanîfe'nin Görüş ve Menkıbelerine Yer Veren Eserler 48
C. el-Usûlü'l-münîfe'nin Muhtevası 50

III. el-USÛLÜ'l-MÜNÎFE'NİN NEŞRE HAZIRLANMASINDA TAKİP EDİLEN YOL 59
A. Yazma Nüshaları 59
B. Tahkik Metodu 62

İkinci Kısım
el-USÛLÜ'L-MÜNÎFE li'l-İMAM EBÎ HANÎFE

MUKADDİME 70

Birinci Bölüm
ALLAH'I BİLME VE ONA İCMALÎ OLARAK İNANMA

İkinci Bölüm, 85
ZATÎ SIFATLAR VE BUNLARA BAĞLI MESELELER

Zatî Sıfatlar 83
Semi' ve Basar 84
İlim 84
Kudret 84
İrade 85
Kelâm-ı Nefsî 86
Müteşabih Sıfatlar 87
Ru'yetullah 89

Üçüncü Bölüm,
ALLAH'IN FİİLÎ SIFATLARI VE ONLARLA İLGİLİ KONULAR

Lütuf ve Adaletin Mevcudiyetİ, Aslah Nazariyesinin Reddİ 93
Rızık ve Ecel 94
Gerçek İstitaat 95
Güç Yetirilemeyen Şeylerle Mükellef Tutulmanın İmkânsızlığı 96
Kulların Fiillerinin Yaratılması 96
Mucize ve İsmet 105
Bazı Hükümlerde Neshin Gerçekleştiği ve Hak Dinin İnanç Esaslarının Bütün Peygamberler İçin Aynı Olduğu Hakkında 106
Keramet ve İstidraç 107
İman ve Kelâmın (İkrarın) Hakikati 107
Zarûrât-ı Diniyyeyi Tasdik Etmenin Gereği 110
İmanda İstisnanın Reddi 113
Amelin, İmanın Hakikatinden Ayrı Oluşu 115
İmanın Artıp Eksilmesinin Reddi 117
Allah'ı Hakkıyla Bilme 119
Büyük Günah İşleyenin Hükmü 121

Büyük Günahların Affedilme İmkânı 127
İrcanın ve Büyük Günah Sebebiyle İyi Amellerin Boşa Çıkacağı Görüşünün Reddi 132
Cennet ve Cehennemin Yaratılmışlığı 134
Kabir Suali ve Azabı 136
Öldükten Sonra Dirilme, Amellerin Tartılması ve Kısas 137
Günah İşleyenlere Şefaat Edileceği 138
Fazilet Sıralaması ve İmamet 140
İyilikle Emretme, Ulülemre İtaat ve Onlara İsyandan Sakındırmanın Gereği 144
Zalim de Olsa Hükümdara Uymanın Cevazı ve Furûda Dört Halifenin Geleneğine Tabi Olma 146

HATİME 147
Kıyamet Alâmetleri 147

BİBLİYOGRAFYA 149

KARMA DİZİN 157

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a. mlf.	: Aynı müellif
b.	: Bin, İbn
bk.	: Bakınız
bl.	: Bölüm
bs.	: Basım, baskı, tab'
c.	: Cilt
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi İst. 1988—
EI^2 (İng)	: The Encyclopaedia of Islam (new edition) Leiden 1954—
GAL	: Geschichte der Arabischen Litteratur, I-II, Leiden 1943-49
GAL Suppl.	: Geschichte der Arabischen Litteratur, Supplement
GAS	: Geschichte des Arabischen Schrifttums, I-IX, Leiden 1967.
h.	: Hicrî
İA	: MEB. İslâm Ansiklopedisi, I-XIII.
Ktp.	: Kütüphane
k.v	: Kerremallahü vecheh
m.	: Miladî
md.	: Madde
MÜSBE	: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
nr.	: Numara
nşr.	: Neşreden (Tahkik eden)
ö.	: Ölümü
s.	: Sayfa
St. I	: Studia Islamica
sy.	: Sayı
trc.	: Tercüme
ts.	: Tarihsiz
v. dğr.	: Ve diğerleri
vr.	: Varak
ys.	: Yersiz

Birinci Kısım

BEYAZÎZADE VE el-USÛLÜ'L-MÜNÎFE İSİMLİ ESERİ

I. BEYAZÎZADE'NİN HAYATI, İLMİ ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ

A. Hayatı

Ahmed b. Hasan b. Sinanüddin Beyazîzade, Bosna'dan İstanbul'a gelen, Mekke ve İstanbul kadılıkları gibi önemli görevlerde bulunan Beyazî Hasan Efendi'nin (ö. 1063/1653) oğludur. Babasının ismine izafeten Beyazîzade lakabıyla anılmıştır. 1044/1634 tarihinde İstanbul'da doğmuştur. Çocukluğu ve medrese hayatı İstanbul'da geçmiştir. Hocaları arasında babası, Molla Çelebi diye tanınan Diyarbakırlı âlim Muhammed b. Ali (ö. 1066/1656), Uzun Hasan Efendi (ö. 1081/1670) ve Şeyhülislâm Ebû Saîd Efendi (ö. 1072/1662) sayılabilir. Beyazîzade asistanlık (mülazımlık) dönemini de Ebû Saîd Efendi yanında geçirmiştir. Babasının Mekke kadısı olması üzerine beraberinde Mekke'ye gitmiş, orada Şemseddin el-Babilî'nin derslerine katılmış ve icazetnamesini de buradan almıştır. 1056/1646 senesinde 40 akça maaş ile Edirne Kadı Süleyman medresesine hoca olarak atanmıştır. 1065/1655'de Kirli Mahmûdzâde Ahmed Efendi (ö. 1068/1658) yerine Yusuf Paşa Medresesine, 1067/1657'de Sofyalı İbrahim Efendi (ö. 1081/1670) yerine Kepenkçi Sinan Medresesine, 1070/1660'da Recepzade Şeyh Muhammed Efendi (ö. 1078/1667) yerine İbrahim Paşay-ı Cedid Medresesine, 1072/1662'de Samtî Muhammed Efendi (ö. 1080/1669) yerine Nişancı Paşay-ı Cedid Medresesine, 1073/1663'de Kudsîzade tezkirecisi Muhammed Efendi (ö. 1097/1686) yerine Sahn-ı Seman

Medresesine, 1074/1663'de Bostanzade Ebû Bekir Efendi (ö. 1083/1672) yerine Zalpaşa Sultani Medresesine, 1075/1665'de İshakzade Muhammed Salih Efendi (ö. 1083/1672) yerine Ayasofya Medresesi müderrisliğine terfi etmiştir.

Beyazîzade yirmi yılı aşan müderrislik görevinden sonra kadılık görevlerine başlamıştır. Bu alandaki ilk görevi 1077/1666 senesinde Haleb kadılığına atanması ile başlamıştır. Bu görevde yaklaşık iki yıl kaldıktan sonra 1079/1668'de bu görevden alınmıştır. İkinci görevi 1082/1671 senesinde Altıparmak İbrahim Efendi'nin (ö. 1084/1673) Bursa kadılığından alınarak onun yerine atanması ile başlamıştır. 1083/1672'de Abdurrahimzade Muhammed Efendi (ö. 1096/1685) yerine Mekke kadılığına atandı. Bu esnada Meclisü'l-hükm'de dersler verdi, el-Usûlü'l-münîfe'yi şerhetti ve bu şerhi (İşârâtü'l-merâm'ı) okuttu. Beyazîzade Mekke kadılığını iki yıl sürdürdükten sonra 1085/1674 senesinde bu görevden alındı. Bunun üzerine Şam'a gelerek bir müddet orada kaldı. Şam halkı onu çok iyi karşıladı ve büyük saygı gösterdi. Muhibbi (ö. 1111/1699), Beyazîzade ile bu esnada karşılaştığını kaydetmektedir[1]. Beyazîzade 1086/1675 senesinde Debbağzade Muhammed Efendi (ö. 1114/1702) yerine İstanbul kadılığına getirilmiş fakat bir yıl sonra bu görevden alınmıştır. Beyazîzade'nin son görevi ise Rumeli kazaskerliği olmuştur. Bu göreve 1091/1680 yılında getirilmiş olan Beyazîzade bu dönemde verdiği bazı hükümlerle şimşekleri üzerine çekmiş, şiddetli tepkiler almıştır. Bilhassa "recm kararı" ve Ruznamçeci Patburunzade Muhammed Efendi hakkında ilhad ettiği gerekçesiyle ölüm kararı vermesi bu tepkilerin sebeplerinin başında gelir[2].

Defterdar Sarı Mehmed Paşa (ö. 1129/1717) söz konusu recm olayını şöyle anlatmaktadır: İstanbul'un Aksaray semtinde haffaf (ayakkabıcı) Abdullah Çelebi adlı şahsın karısının, aynı muhitte dükkan sahibi olan bir Yahudi ile zina ettiğine ilişkin şikayette bulunulması üzerine devrin kazaskeri Beyazîzade Ahmed Efendi şahidlerin şehadetini kabul ederek kadının recm, Yahudinin ise katledilmesine hükmetmiştir. Sultanahmed Camii önünde bulunan At Meydanı'ndaki tunçtan ejderha yanında bir çukur kazılarak kadın belden aşağı gömülmüş ve toplanan kişilerin attığı taşlarla recmedilmiştir. Olayı padişah Nazır Fazlı Paşa sarayından

1 Muhibbî, Hülasatü'l-eser, 1/181.
2 Muhammed Hancı, el-Cevheretü'l-esna, s. 39.

izlemiştir. Yahudi ise ölümden kurtulmak ümidiyle bir gün evvel İslâmiyetle müşerref olmuş ise de bu fayda vermemiş ve onu da orada öldürmüşlerdir[1].

Bu olay üzerine Beyazîzade'ye şu eleştiriler yöneltilmiştir: Böyle bir durum dört şahit tarafından bizzat görülmesi imkânsız meselelerden olup, suçu işleyenlerin itirafına muhtaçtır. Halbuki söz konusu edilen kişiler olayın vukuunu inkârda ısrar etmişlerdir. Buna rağmen Rumeli Kazaskeri Beyazîzade şahidlerin şehadetini kabul ederek recm ve katl cezalarına hükmetmiştir[2].

Bu eleştiriler üzerine Beyazîzade kazaskerlikten azledilmiş, geri kalan ömrünü Kanlıca'daki yalısında geçirmiş ve 14 Cumadiyelûla 1098/1687 Cuma günü vefat etmiştir. Üsküdar'daki Divitçizade zaviyesi sahası içinde defnolunmuştur[3]. Şemseddin Sami (ö. 1322/1904) onun vefatını 1086/1675 olarak göstermekte ise de[4] bu doğru değildir.

B. İlmî Şahsiyeti

Beyazîzade'nin ilmî şahsiyetini, görüşlerini ve kadılığı esnasında verdiği hükümleri iyi anlamak için yaşadığı dönemin ilmî ve siyasî durumuna kısaca göz atmada yarar var. Bilindiği gibi Osmanlı devletinin kuruluş ve yükselme yıllarında ulema ve meşayıh arasında büyük bir hoşgörü ve tesanüd vardı. Bu iki sınıf birbirlerine karşı müsamahalı davranıyor, dışa karşı ortak mücadele yürütüyorlar ve fethedilen yerlerde gayri İslâmî kültürlerin insanlar üzerindeki olumsuz etkilerini kaldırmaya çalışıyorlardı. Nitekim Anadolu'nun islâmlaşması bu sayede sağlanmıştır.

Kanunî döneminden itibaren ulema arasında tartışma ve münazaralar görülmekte ise de bunlar Birgivî (ö. 981/1574) ile Ebussuûd Efendi (ö. 982/1574) arasında görüldüğü gibi tamamen ilmî çerçeve içindeydi. Ancak Osmanlı devletindeki siyasî ve askerî yapıdaki gerilemeye paralel olarak ilmiye sınıfında da geri

---

1 Defterdar Sarı Mehmed Paşa, Zübde-i vakayiat, 1/169.

2 Defterdar Sarı Mehmed Paşa, a.g.e. 1/169.

3 Beyazîzade'nin hayatı için bk. Muhibbî, Hülasatü'l-eser, 1/181-182; Şeyhî, Vekayiu'l-fudala, 1/534-536; Kehhale, Mu'cemu'l-müellifin, 1/192; M. Tahir, Osmanlı Müellifleri, 1/258; M. Hancı, el-Cevheretü'l-esna, s. 37-39; Zirikli, el-A'lam, 1/108; Şemseddin Sami, Kamûsu'l-a'lam, 2/1422;Şerafeddin Gölcük, Kelam Tarihi, s. 251-254.

4 Şemseddin Sami, a.g.e. 2/1422.

leme başlamış bilhassa 17. yüzyılın başlarında ortaya çıkan Kadızadeler-Sivasîler hareketleri ile bu tartışmalar zirveye çıkmıştır. Birgivî Medresesi'nde okuduktan sonra İstanbul'a gelen ve Ayasofya Camii vaizi olan Kadızade Mehmed Efendi (ö. 1045/1635) vaaz ve sohbetlererinde Birgivî'nin görüşlerini esas alarak sert ve akıcı konuşmalar yapıp bu görüşlere muhalif olanlara savaş açmıştır[1]. Kadızade vaazlarında Hızır'ın sağ olmadığı, ezan ve mevlidi makamla okumanın, tarikat erbabının devran ve semalarının caiz olmadığı, sigara ve kahve gibi keyif veren maddelerin haram olduğu, Hz. Peygamber'in anne-babasının küfür üzere öldükleri, bid'atların her türlüsünün terkedilmesi gerektiği gibi konuları abartılı bir şekilde savunuyordu. Kadızade bu yorumlarında saraydan da kısmen destek görüyordu[2]. Karşı tarafta ise Mevlevî ve Melâmî tarikatlarına mensup kişiler bulunuyordu. Bunların liderliğini de Sultanahmed Camii vaizi Abdülmecid Sivasî Efendi (ö. 1049/1639) yapıyordu. Sivasîler, Kadızadeler'in savundukları görüşlerin aksini savunuyor örneğin Hızır'ın ölmediğini, Hz. Peygamber'in anne-babasının iman üzere öldüklerini, sigara ve kahvenin haram olmadığını söylüyorlardı. Her iki taraf da bu fikirleri bayrak yaparak saray üzerinde etkili olmaya çalışıyor, bir nevi iktidar mücadelesi veriyorlardı. Birgivî tarafından dinî ve ilmî kanaatlar şeklinde ortaya konan görüşler Kadızadeler'in ifadelerinde siyasî slogan haline gelmişti. 1635 senesinde Kadı-zade Mehmed Efendi'nin ölümü üzerine bu hareketin öncülüğünü Şam'dan İstanbul'a gelerek Ayasofya Camii'nde vaazlar vermeye başlayan Üstüvanî Mehmed Efendi (ö. 1066/1655) üstlenmiştir. Üstüvanî de Kadızade gibi sert, hoşgörüsüz ancak çok etkileyici konuşmalar yapan bir vaizdi. Bu dönemde Kadızadeler saraya mensup bazı kişilerden de destek alarak muhaliflerine fiilî baskılar yapmaya başlamışlar, Mevlevî ve Melamî tekkelerini basıp, mensuplarını tartaklamaya girişmişlerdir. Başını Kefeli Hüseyin Efendi'nin (ö. 1087/1676) çektiği karşı taraf ise Birgivî'nin Tarikat-ı Muhammediye'sini, ondaki hadislerin çoğunun zayıf veya uydurma olduğunu iddia ederek kendilerini savunmaktaydılar[3]. Durumun iyiye gitmediğini

---

1 Kadızade, Birgivî'nin Vasiyetname'sine şerh yazmış olup bu eser çeşitli zamanlarda neşredilmiştir. Örnek olarak Bedir yayınları tarafından 1979 yılında İstanbul'da yayımlandığını söyleyebiliriz.

2 Naima, a.g.e., 6/229-230.

3 İmam Birgivî et-Tarikatü'l-Muhammediyye ve'l-vesiletü'l-Ahmediyye'sini Arapça yazmış olup itikadî, amelî ve ahlâkî konuları içermektedir. Müellif

gören Köprülü Mehmed Paşa (ö. 1072/1661) 1656'da Üstuvanî ve yakın arkadaşlarını tutuklayarak Kıbrıs adasına sürer; muhaliflerini de Birgivî'yi eleştiren konuşmalar yapmaktan meneder[1]. 1634 senesinde doğmuş olan Beyazîzade'nin öğrenciliği Kadızadelerin etkisi altında bulunan medreselerde geçmiştir. Başta babası Beyazî Hasan Efendi olmak üzere, Âmidî, Uzun Hasan Efendi, Şeyhulislâm Ebû Saîd Efendi ve Şemseddin el-Babilî gibi âlimlerden ders almıştır. İcazetnamesini babası Mekke kadısı iken oradan almıştır.

1056/1646 senesinde İstanbul'a dönen Beyazîzade medrese hocalığına başlamış; sırasıyla Kadı Süleyman (Edirne), Yusuf Paşa, Nişancı Paşa, Kepenkçi Sinan, İbrahim Paşa, Nişancı Paşa, Sahn-ı Seman, Zalpaşa Sultanisi, Ayasofya ve Süleymaniye medreselerinde yirmi yıl süren müderrislik hayatı geçmiştir. Talebeleri arasında Yahya el-Minkarî (ö. 1088/1677) gibi Şeyhulislâmlığa kadar yükselenler bulunmaktadır.

Beyazîzade, 1077/1666 senesinden itibaren kadılık görevlerine başlamış; sırasıyla Haleb, Bursa, Mekke ve İstanbul kadılıklarında bulunduktan sonra 1091/1680'de Rumeli kazaskeri olmuş ve üç seneye yakın bir süre bu görevi yürüttükten sonra azledilmiştir[2].

Beyazîzade kadılık yaptığı esnada kendini klasik bir bürokrat gibi görmemiş, gittiği yerlerde ders okutmaya, ilmî mübahese ve münazaralar yapmaya ve kitaplar yazmaya devam etmiştir. Bunlara örnek olarak Mekke'de kadı iken Meclisü'l-hükm'deki ders halkasını[3] Haleb'te kadı iken yöre müftüsü Kevakibizade (ö. 1096/1685) ile mübahese ve münazaralarını[4] ve yazdığı birçok kitap ve şerhleri gösterebiliriz.

Arap dilini çok iyi bilen Beyazîzade nesir ve nazım olarak yazdığı eserleriyle bu gücünü ortaya koymuştur. İşârâtü'l-merâm nesir ve Risâletü'l-bâhis ve'l-mücîb de manzum eserlerine örnek

---

bu eserde yaşadığı dönemde Kur'an ve sünnete aykırı olduğunu ileri sürdüğü bazı uygulamaları eleştirmiş, bunları bid'at olarak nitelendirmiş ve bu görüşlerini isbat etmek için hadis kitaplarından birçok rivayeti sıralayarak yorumlamış olmasından dolayı şimşekleri çekmiştir.

1 Naima, Tarih, 6/227-241; Zuhuri Danışman, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, 10/71-74; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, 3/354-366; Rıza Zelyut, Osmanlı'da Karşı Düşünce ve İdam Edilenler, s. 119-126.

2 Şeyhî, Zübde-i vekayiat, 1/169.

3 Muhibbî, Hülasatü'l-eser, s. 181.

4 Muhibbî, a.g.e. s. 181.

gösterilebilir. Beyazîzade hafızası güçlü, ifade kabiliyeti kuvvetli, sağlam bir kelâm ve fıkıh bilgisine sahip bir müelliftir. O, itikadî konularda Ebû Hanîfe ve Matûridî'nin görüşlerine bağlı kalmış, eserlerinde onların görüşlerine genişçe yer vermiştir. Beyazîzade kelâm ilminin Kur'an ve sünnete dayandığını savunmakta, Kur'an-ı Kerim'de kelâmî kavram ve metodun bulunmadığını iddia edenlere karşı bunun aksini savunarak Kur'an'da fer'î hükümlerle ilgili ayetlerin sınırlı, buna karşın Allah'ın varlığı, sıfatları, nübüvvet ve ahiret gibi konulardan bahseden ayetlerin sayılamayacak kadar çok olduğunu söylemekte; "Ashabın bu ayetlerle ilgilenmediğini düşünenlere şaşarım" demekte; seleften ilm-i kelâm aleyhinde nakledilen sözlerin ehl-i bid'at kelâmı hakkında olduğunu kaydetmektedir[1].

Beyazîzade'nin, bu ilmî kapasitesine rağmen bazı konularda çok katı, özellikle verdiği bazı fetva ve hükümlerde sert ve hoşgörüsüz olduğu görülmektedir. Bu tutumunun kendi sert mizacı yanında öğrenciliği esnasında medreselerde etkili olan Kadızadeler'in yaklaşımından kaynaklandığını tahmin ediyoruz. Nitekim o, eserlerinde bid'atlar[2], Hz. Peygamber'in anne-babasının ahiretteki durumu[3] tekfir meselesi[4] gibi çeşitli konularda Kadızadeler'e yakın görüşleri paylaşmaktadır. Bu cümleden olarak onun "recm kararına" karşı çıkanlar bu olayın şahidlerin şahadeti ile tespit edilemeyeceğini ileri sürerek verdiği hükmün yanlış olduğunu iddia etmişler; Patburunzade Mehmed Efendi hakkında verdiği hükmün de bu olayla ilgili olduğunu, Patburunzade'nin onu "recm kararı" dolayısıyla eleştirdiği, Beyazîzade'nin de ona kin duyduğunu, hakkında küfrü gerektiren bazı sözler söylediği şikayetleri üzerine de ilhadına hükmettiğini ileri sürmüşlerdir.[5] Beyazîzade'nin aleyhinde bulunup ona öfke duyanlar bu nevi davranışlarını örnek göstermektedirler.[6]

Bursalı Muhammed Tahir (ö. 1344/1925) Beyazîzade'nin Nakşibendi tarikatına intisab ettiğini kaydetmekte ise de[7] eserle

---

1 bk. Beyazîzade, İşârâtu'l-meram, s. 47-48.
2 bk. Beyazîzade, a.g.e. s. 43.
3 bk. Beyazîzade, a.g.e. s. 43.
4 bk. Beyazîzade, a.g.e. s. 51.
5 İlyas Çelebi - Ahmet Zeki İzgöer, "Beyazîzade Ahmed Efendi", DİA, 6/55.
6 Şemseddin Sami, Kâmûsü'l-a'lam, 2/1422; Muhammed Hancı, el-Cevheretü'l-esna, s. 39.
7 M. Tahir, Osmanlı Müellifleri, 1/258.

rinde bu iddiayı destekleyen ifadeler bulunmamaktadır. O, aynı zamanda devrinin önde gelen ta'lik ustalarından olup meşhur hattat Derviş Abdi'den (ö. 1057/1647) hat desleri almıştır.[1]

C. Eserleri

Beyazîzade hem nesir, hem de manzum olarak risâleler yazmış, kalemi güçlü bir kelâm ve fıkıh âlimidir. O, bütün eserlerinde Hanefî-Matüridî geleneğini ortaya koymaya ve savunmaya yönelmiştir. İmam A'zam Ebû Hanîfe'nin görüşlerini cem', tertib ve şerhetmekle tanınır. Her ne kadar onun hayatından bahseden bazı kaynaklarda İşârâtü'l-merâm isimli eserinin el-Fıkhu'l-ekber'in şerhi olduğu, ayrıca müellifin el-Fıkhu'l-ebsat, el-Âlim ve'l-müteallim ve el-Vasiyye şerhleri bulunduğu bildirilmekte ise de[2] doğru olan Beyazîzade'nin Ebû Hanîfe'nin akaide dair beş risâlesi, müsnedleri ve menakib kitaplarından aldığı ibarelerle el-Usûlü'l-münîfe li'l-İmam Ebî Hanîfe isimli bir eser oluşturduğu ve İşârâtü'l-merâm'da da bunun bir kısmını şerhettiği şeklindedir. Nitekim söz konusu ettiğimiz tabakat kitaplarında Beyazîzade'ye el-Usûlü'l-münîfe'nin nisbet edilmemesi bizim bu tarz karıştırmanın yapıldığı görüşümüzü desteklemektedir. Ayrıca yaptığımız kütüphane çalışmalarında da müellifin el-Fıkhu'l-ebsat, el-Âlim ve'l-müteallim ve el-Vasiyye şerhleri şeklinde müstakil eserlerinin olmadığını gördük. Bu saptamayı yaptıktan sonra, müellifin eserlerinin ayrı ayrı tanıtımına geçebiliriz.

1. el-Usûlü'l-münîfe

Ebû Hanîfe'nin el-Fıkhu'l-ekber, el-Fıkhu'l-ebsat, el-Âlim ve'l-müteallim, er-Risâle ve el-Vasiyye isimli risâleleri ile müsnedlerinde ve onun hakkında yazılmış menakib kitaplarında yer alan itikadi konuları kelâm kitaplarının tertibine göre bir araya getiren bir eserdir. Eserin Süleymaniye kütüphanesinde altı adet yazma nüshası bulunmaktadır. Bunlar: Şehid Ali Paşa 1705/1'de kayıtlı bulunan 19 varaklık talik; Laleli 2264/7'de kayıtlı

1 Müstakimzade, Tuhfe-i hattatîn, s. 642.

2 Şeyhî, Vakâyiu'l-fudalâ, 1/536; Müstakimzade, Tuhfe-i hattatîn, s. 642; Bağdatlı İsmail Paşa, Hediyyetü'l-ârifîn, 1/164; Muhammed Hancı, el-Cevherü'l-esnâ, s. 37-39.

ve 1135 h. istinsah tarihli nesih, Kılıç Ali Paşa 567/1'de kayıtlı 17 varak tutarındaki nesih, Esad Efendi 1140/1'de kayıtlı 29 varaklık nesih ve yine aynı bölüm 1140/2'de kayıtlı 29 varaklık nesih nüshalarıdır. Ayrıca Süleymaniye kütüphanesi tasnif kayıtlarında[1] müellife Usûlü'd-dîn adında bir eser nisbet edilmekte ise de yaptığımız karşılaştırmada söz konusu eserin kapağında bu ismi ifade eden bir kaydın bulunmadığını bu yakıştarmanın eseri tasnif edenler tarafından yapıldığını, söz konusu eserin el-Usûlü'l-münîfe olduğunu tesbit ettik. Ayrıca el-Usûlü'l-münîfe'nin muhtasarı da yapılmıştır[2]. el-Usûlü'l-münîfe'nin içeriği hakkında daha sonra genişçe bilgi verilecektir.

2. İşârâtü'l-merâm min 'ibârâti'l-İmam

Bu eser, el-Usûlü'l-münîfe'nin keramet ve istidraç bahsine kadar olan bölümünün şerhidir. Müellif Mukaddime'de bu eseri kaleme alış sebebini şöyle açıklamaktadır: "el-Usûlü'l-münîfe'yi yazdığımda bazı dostlarım benden bunu şerhetmemi rica ettiler. Ben de onları kıramadım ve tahkik ehlinden rivayet edilen bazı bilgileri de derleyerek bu şerhi yazdım."[3]. Kılıç Ali Paşa 567 numarada kayıtlı olan nüshanın ilk sayfasında Molla Ahmed b. Hasan isimli bir kişi şu notu yazmıştır: "Beyazîzade önce İmam Azam'ın el-Fıkhu'l-ekberü'l-eşher, el-Fıkhu'l-ebsat, er-Risâle, Kitabu'l-âlim, el-Vasiyye ve'l-hak adlı risâlelerinden itikatla ilgili ibareleri toplamış, sonra bunlara İmam'ın ashabından olan imamların rivayetlerinden yirmi meseleyi ve İmam Hasan ve diğerlerinin tahrici ile müsnedlerinde yer alan itikada dair kırk hadisi ilave etmiş sonra da bunları güzel bir şekilde şerhetmiştir. Bu, âlimler yanında makbul ve fazıl kişilerin ilgi gösterdiği bir eserdir. Metnin başlangıcı: أما بعد حمدا لله كفاء إفضاله şeklinde, şerhin başlangıcı ise: حامدا لمن شيّد أصول الدين şeklindedir. Bu eser, musannifin son dönem eserlerinden olduğu için adı kitaplarında geçmemektedir. Onu başından sonuna kadar mütalaa ettim. Bu eserde dinî ve itikadî meselelerin çoğunun ince nükteler ve nazik bir ibare ile yazılmış olduğunu gördüm. Beyazîzade İşârâtü'l-merâm'ı IV. Mehmet'e sunmuştur."

---

1 Şehid Ali Paşa nr. 1567/1.
2 Brockelmann, GAL, 2/436; GAL, Suppl. 2/647.
3 Beyazîzade, İşârâtü'l-merâm, s. 18.

Süleymaniye kütüphanesinde biri müellif hattı olmak üzere (Şehid Ali Paşa, nr. 1568) ondan fazla yazma nüshası vardır. Bazıları şunlardır: Denizli 407/2; Esad Efendi 1141; Hamidiye 718; Reisü'l-küttab 520; Kılıç Ali Paşa 567/2; Rşd. 314/3; Mihrişah Sultan 283, 220/18; Şehid Ali Paşa 1567/2; Laleli 2248. Eser ayrıca Yusuf Abdurrezzak tarafından Kahire'de 1368/1949'da neşredilmiştir.

Ayrıca Antakya Akseki Kütüphanesi 07 AK 1962/2 (8b-20a) numarada Halef b. Eyyûb el-Âmirî adına Tehzibu'l-İşârât isimli bir eser bulunmaktadır. Yaptığımız araştırmada bu risalenin İşarâtü'l-meram'da geçen el-Fıkhu'l-ebsat'a ait ibarelerin derlenmesi ile oluşturulan el-Fıkhu'l-ebsat nüshası olduğunu tesbit ettik.

3. Sevânihu'l-mutârahât ve levâihu'l-müzâkerât

Kaynaklarda Haleb'te kadı iken Beyazîzade ile Halep müftüsü Kevakibizade arasında çeşitli ilmî tartışmaların cereyan ettiği haber verilmektedir[1]. Sevânihu'l-mutârahât'ta ele alınan konuların bu mubahaseleri ihtiva etmesi muhtemel olmakla beraber, risâle tartışma üslubu taşımamaktadır. Onüç kısımdan (sâniha) meydana gelen eserin birinci ve ikinci kısımlarında İ'cazu'l-l-Kur'an'ı konu alan Bakara suresinin 23. ayeti, üçüncü kısımda aynı surenin inkarcılara dünyanın cazip göründüğünü ifade eden 212. ayeti, ondan sonraki kısımlarda ise sırasıyla Mülk suresinin cehennemliklerin pişmanlıklarını dile getiren 10. ayeti, kelime-i şehadet, Meryem suresinin şirk inancını tenkid eden 92. ayeti, Yasin suresinin güneş, ay, gece ve gündüzden bahseden 40. ayeti, Gafir suresinin, Allah'ın kullara zulmetmeyeceğini ifade eden 31. ayeti, Bakara suresinin İsrailoğullarının savaş talebiyle ilgili 246. ayeti, hüsün ve kubuh meselesi, orucun farziyeti (el-Bakara 2/185) ve nezirlerin yerine getirilmesi (el-Hac, 22/29), güç yetirilemeyen konularda mükellefiyetin bulunmadığı ve sonuncu kısımda da zarurat-ı diniyyeden herhangi birini inkâr edenin tekfir edilmesinde ulema arasında bir fikir ayrılığı olmadığı konusu işlenmektedir.

Sevânihu'l-mutârahât'ın Süleymaniye kütüphanesi Lâleli 3689/2 numarada 17 varaklık bir nüshası mevcut olup 1123/1711 de

---

1 bk. Muhibbî, Hülâsatü'l-eser, 1/181; Müstakimzâde, Tuhfe-i hattatîn, s. 642; M. Tahir, Osmanlı Müellifleri, 1/258.

Muhammed b. Abdullatif el-Hanbelî isimli müstensih tarafından istinsah edilmiştir. Aynı kütüphanenin tasnif kayıtlarında (Giresun, nr. 110/1) "Sevânihu'l-ulûm fî sitteti'l-fünûn" adıyla geçen ve ilk sayfasında "Risâletü's-sevânih" şeklinde not düşülen risâle Sevânihu'l-mutârahât'ın aynıdır. Müellif bu eserde her konu ile ilgili görüşleri altı noktada (fende) toplamaktadır. İki nüsha arasında sadece bazı anlatım farklılıkları görülmektedir. Bu farkların ders esnasında öğrencilerin tuttuğu notlardan kaynaklandığını söylemek mümkündür. Yine Süleymaniye kütüphanesinde (Giresun nr. 110/2) "Risâle müteallika bi's-sevânih" adıyla kayıtlı bulunan 2,5 varaklık risâle, Sevânihu'l-mutârahât'ın ilk kısmına tekabül etmektedir. Aynı kütüphanede (Esad Efendi nr. 3707/4) "Risâle fî kavlihî Teâlâ: Ve in küntüm fî raybin mimma nezzelnâ 'alâ abdina" adıyla kayıtlı bulunan 2,5 varaklık risâle de bir öncekinin farklı bir nüshasından ibarettir. Bu risâleye ait bir başka nüsha da Süleymaniye kütüphanesi Giresun bölümü 110/1 numarada kayıtlı olan Risâletü's-sevanih'in sonunda (vr. 18-20) bulunmaktadır.

4. Risâletü'l-bâhis ve'l-mucîb

Bu risâle soru-cevap şeklinde kaleme alınmış manzum bir eser olup yirmi meseleyi içermektedir. Konular önce "bâhis" tarafından sorulur, sonra "mücîb" tarafından cevaplandırılır. Ele alınan meseleler içinde nezir[1], secdenin anlam ve şekli[2] gibi fıkhî konular bulunduğu gibi isim-müsemma[3], rızık[4], fetret ehlinin sorumluluğu gibi kelâmî konular da yer almaktadır. Bâhisin soruları yirmi altı, mücîbin cevapları ise yüz altı beyitten oluşmaktadır. Eserin mukaddimesinde bâhise ait soru beyitlerinin daha çok olduğu fakat hacmin genişlememesi için soruların yoğunlaştırılarak kısaltıldığı ifade edilmektedir[5]. Soru ve cevap manzum olarak ve özet halinde kaydedildikten sonra konu nesir halinde ifadelerle daha ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır. eserin mukaddimesinde ifade edildiğine göre Beyazîzade bu risâleyi kazaskerlik

1 Risaletü'l-bahis ve'l-mücîb, 20^{a}-21^{b}.
2 a.g.e. 22^{a-b}.
3 a.g.e. 2^{b}-3^{b}.
4 a.g.e. 5^{a-b}.
5 a.g.e. 5^{b}-7^{b}.

döneminde görevinin verdiği gerilim ve sıkıntılardan uzaklaşmak için yazmıştır[1]. Beyitleri lâm harfiyle sona erdiği için el-Kasidetü'l-lâmiyye diye de isimlendirilen risâlenin bir nüshası Süleymaniye kütüphanesi Laleli 3689/1 numarada bulunmaktadır. Bu eserin sadece bâhise ait yirmi altı beytini içeren başka nüshaları bulunduğu gibi[2] sadece mücîbe ait beyitleri ihtiva eden nüshası da vardır[3].

5. Sak

Sak, kadı tarafından düzenlenen hüccet, i'lam, kısmet, nikâh vb. konuların yazıya geçiriliş biçimlerini örnekleriyle gösteren bir eserdir[4]. Müellif önsözde Türkçe örnek saklar yazıp kadılık vazifesine yeni başlayanlara yardımcı olmak istediğini belirtmektedir[5]. Bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Lala İsmail 93 numarada bulunmaktadır. Eser Osmanlıca olarak kaleme alınmış olup kırk babdan oluşmaktadır.

6. Mecmûa fi'l-mesâili'l-müntehabe

Eş'arî (ö. 324/936) ile hocası Cübbâî (ö. 303/916) arasında geçen meşhur üç kardeş tartışması[6], ruhun mahiyeti[7], rüyaların

---

1 a.g.e. 1b.

2 bk. Kılıç Ali Paşa, nr. 569/4, 569/6; Şehid Ali Paşa, nr. 2759/3.

3 bk. Kılıç Ali Paşa, nr. 569/5.

4 Sak kelimesinin aslı (ا ,,) çek olup sonradan araplaştırılarak (' ,, †) sak denilmiştir. Bu konuda Beyazîzade yanında şeyhulislam Debbağzade'nin torunu Numan Efendi'nin (ö. 1224/1809) Tuhfetu's-sak, Şanizâde Ataullah Efendi'nin Usulü's-sak, Ziyauddin Efendi'nin Sakk-ı Cedid-i Ziyauddin ve Lalizadeler'den Hamid Efendi'nin Sak isimli eserleri mevcuttur. bk. Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı, s. 116-117.

5 bk. Sak, vr. 1b.

6 Üç kardeş tartışması şudur: Kulları için hayırlı olanı yaratmanın Allah üzerine vacip olduğunu söyleyen Ebû Ali el-Cübbâî'ye öğrencisi Ebu'l-Hasan el-Eş'arî şöyle sorar: Üç kardeş düşünelim ki biri kâfir, biri salih mü'min, biri ise çocuk yaşta ölmüştür. Bunların ahiretteki durumu hakkında ne dersiniz? Cübbâî: Mü'min cennete, kafir cehenneme gider; çocuk ise bu ikisi arası bir yerde kalır, der. Eş'arî: "Çocuk, salih mü'minin gittiği yere gitmek isterse izin verilir mi?" diye sorar. Cübbâî şu karşılığı verir: "Hayır, çünkü ona denir ki: Senin kardeşin cenneti ibadet ve taat ile kazanmıştır, senin ise ibadet ve taatın yoktur". Eş'arî itirazını devam ettirir: "Eğer çocuk: Ey Allahım! Eğer beni de yaşatmış olsaydın, emir ve yasaklarına uyardım, derse Allah ne buyurur?" Cübbâî: "Alah, sen yaşamış olsaydın isyan edecek ve azaba uğrayacaktın. Bunu bildiğim için seni yaşatmayıp hakkında

özellikleri[1], cebir ve ihtiyar gibi akaidle ilgili meselelerden fıkıh, tefsir, hadis, mantık, münazara adabı gibi muhtelif ilim dallarında çeşitli konularda müslüman âlimlerin görüşlerini dile getiren notlardan oluşan bir eser olup muhtemelen öğrencilerine anlatmak üzere çeşitli kaynaklardan derlediği notlardan veya kendisine sorulan sorulara verdiği cevaplardan oluşmuştur. Süleymaniye kütüphanesi Esad Efendi 1281 numarada kayıtlıdır.

Süleymaniye kütüphanesi tasnif kayıtlarında Risâletü't-tahkîk fi'r-red ale'z-zındık isimli bir eser de ona nisbet edilmekte ise de[2], bu, ona ait olmayıp kazaskerliği döneminde kendisine takdim edilmiş bir risâledir. Müellifi belli değildir. Müellif, risâlenin ilk sayfasında Sadreddinzade diye tanınan şeyhi dinledikten sonra bu risâleyi yazdığını belirtmektedir. Onüç varaktır.

---

hayırlı olanı yaptım der". Bu defa Eş'arî: Bu durumda kâfir; "Ey Allahım onun hayrına olanı yaptığın gibi benim hayrıma olanı niye yapmadın?" derse, diye sorar. Bu itirazlara kızan Cübbâî: "Sen vesveseye tutulmuşsun" der. Eş'arî: "Ben vesveseye tutulmadım fakat şeyhimizin söyleyecek sözü kalmamış" karşılığını verir. bk. Mecmûa fi'l-mesaili'l-müntehabe, 56^a-57^a.

7 bk. Mecmûa fi'l-mesaili'l-müntehabe, 49^b.

1 bk. Mecmûa fil'-mesaili'l-müntehabe, 17^a.

2 Esad Efendi, nr. 1468.

II. el-USÛLÜ'l-MÜNÎFE'YE AİT BİLGİLER

A. Eserin Müellife Nisbeti

Daha önce de belirttiğimiz gibi Beyazîzade'nin hayatından bahseden bazı eserlerde el-Usûlü'l-münîfe'den söz edilmemekte, bunun yerine Ebû Hanîfe'nin el-Fıkhu'l-ebsat, el-Âlim ve'l-müteallim ve el-Vasiyye isimli risâlelerinin şerhlerinin bulun-duğu belirtilmektedir. Brockelmann onun eserlerini sıralarken el-Usûlü'l-münîfe'yi zikretmekte ve onu kısaca da tanıtmaktadır[1]. Müellif ise risâlenin ilk sayfasında bu kitabın Ebû Hanîfe'nin usûlü'ddine ait risâlelerinden derleyerek oluşturduğu bir eser olduğunu belirtmektedir. Beyazîzade bu risâlede el-Usûlü'l-münîfe li'l-İmam Ebî Hanîfe (الاصول المنيفة للامام ابي حنيفة) adını bir özel isim olarak değil, Ebû Hanîfe'nin itikadî konulardaki risâleleri için ortak bir isim olarak kullanmakta ve "kitabımı ... isimlendirdim" gibi bir ifadeye yer vermemektedir. Bazı tabakat kitaplarının Beyazîzade'nin eserlerini sıralarken el-Usûlü'l-münîfe'yi zikretmemelerinin ve bazı nüshalarda risâlenin "Usulü'd-din" şeklinde isimlendirilmesinin[2] nedeni bu olsa gerek. Ancak kütüphanelerde bulunan nüshaların büyük çoğunluğunun kapak sayfasında eserin ismi "el-Usûlü'l-münîfe li'l-İmam Ebî Hanîfe" şeklinde belirtilmektedir.

Ebû Hanîfe'nin usulü'd-dine ait görüşlerini cemeden Beyazîzade, bu görüşlerin kendisine babası Hüsameddin Yusuf b.

---

1 bk. Brockelmann, GAL, 2/436; Suppl. 2/447, 525.

2 bk. Şehid Ali Paşa, nr. 1567/1.

Muhammed el-Beyazî tarafından, ona ise iki kanaldan nakledildiğini kaydetmekte ve bu silsilelerde yer alan kişileri şöyle sıralamaktadır:

Birinci silsilede sırayla: Kemaleddin Muhammed b. Ahmed, Şeyhulislâm Hâmid b. Muhammed el-Konevî, Ebussuûd Muhammed el-İmadî, Seydâ b. Muhammed el-Hamîdî, Alâeddin Ali el-Arabî, Şemseddin Ahmed b. İsmail el-Kûrânî, Kemaleddin Muhammed b. Hüsameddin es-Sivasî, Bedreddin Mahmûd el-Aynî, Emînüddin Cibril b. Salih el-Bağdâdî, Emir Kâtib b. el-Umeyd el-İtkanî, Burhaneddin Muhammed el-Buhârî, Hafızuddin Muhammed b. Nasr el-Buhârî, Muhammed b. Abdüssettar el-Kerderî, İmaduddin Ömer b. Ebû Bekr b. Muhammed ez-Zerencerî, Muhammed b. Sehl es-Serahsî, Abdülaziz b. Ahmed el-Hulvanî el-Buhârî, Ebû Ali en-Nesefî, Muhammed b. el-Fazl el-Buhârî, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed, Muhammed b. Mukatil er-Razî, Ebû Yusuf Yakub el-Ensarî, Ebû Hanîfe el-Kûfî. Ayrıca İsmail b. Hammad, babası Hammad, onun da babası Ebû Hanîfe ve Ebû Mutı' el-Hakem b. Abdullah el-Belhî, Ebû Hanîfe yer almaktadır.

İkinci silsilede ise sırasıyla şu isimler bulunmaktadır: Muslihuddin Mustafa, babası Pîr Muhammed el-Azmî, Alâeddin Ali b. Emrullah el-Hannâî, Şeyhulislâm Muhammed b. İlyas, Bâlî b. Muhammed Muhyiddin Muhammed, babası Taceddin İbrahim b. el-Hatîb, Şeyhulislâm Muhammed Yegân el-Bursevî, Şemseddin Muhammed el-Fenarî, Ekmeleddin Muhammed el-Babertî, Kıvamuddin Muhammed el-Kâkî, Alâeddin Abdülaziz el-Buhârî, Fahreddin el-Mayeranî, Muhammed b. Abdüssettar el-Kerderî, Burhaneddin Ali b. Ebû Bekr el-Mergınanî, Necmeddin Ebû Hafs Ömer en-Nesefî, Sadru'l-islâm Ebulyüsr Muhammed el-Pezdevî, İsmail b. Abdüssadık el-Beyarî, Abdülkerim b. Mûsa el-Pezdevî, Ebû Mansûr Muhammed el-Mâtüridî, o, iki kanaldan: Ebû Nasr Ahmed el-İyadî, Ebû Bekr Ahmed b. İshak el-Cüzcanî, Ebû Süleyman Musa el-Cüzcanî, Ebû Yusuf Yakub el-Ensarî, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî ve Nusayr b. Yahya el-Belhî, Muhammed b. Mukatil er-Râzî. Bunlar, Ebû Mutı' el-Hakem b. Abdullah el-Belhî ve Ebû Mukatil Hafs b. Müslim es-Semerkandî'den ve hepsi Ebû Hanîfe el-Kûfî'den rivayet etmişlerdir[1].

---

1 bk. Kılıç Ali Paşa nüshası eki 16b-17a.

B. el-Usûlü'l-münîfe'nin Kaynakları

Ebû Hanîfe'nin görüşleri günümüze iki yolla intikal etmiştir. Birinci yol ona nisbet edilen risâlelerdir. Bunların başında da itikadî konularda görüşlerini açıkladığı el-Fıkhu'l-ekber, el-Fıkhu'l-ebsat, el-Âlîm ve'l-müteallim, er-Risâle ve el-Vasiyye ile çeşitli rivayet zincirleri ile kendisine ulaşan hadisleri ihtiva eden müsnedleri gelmektedir. İkinci yol ise çeşitli âsâr, menakib, tarih ve fıkıh kitaplarında dağınık rivayetler halinde ona nisbet edilen görüşlerdir.

Bu kaynakların değerlendirmesine geçmeden önce Ebû Hanîfe'nin fıkha yöneldikten sonra kelâm ilmini terk ettiğini ileri sürenlerin ve söz konusu edilen eser ve görüşleri Ebû Hanîfe'ye nisbetin zor olduğunu iddia edenlerin görüşlerine kısaca temas etmek istiyorum. Hem geçmişte, hem de günümüzde Ebû Hanîfe'nin hiçbir eser yazmadığını ileri sürenler olmuştur. Bunların başında onu kendilerinden gösterme hevesine kapılan bazı Mu'tezililer gelmektedir[1]. Bunlar, ehl-i sünnetin görüşlerini ihtiva eden bu eserlerin ona ait olmadığını söyledikten sonra Ebû Hanîfe'nin kendi mezheplerinden olduğunu iddia etmelerinin daha kolaylaşacağını düşünmüşlerdir. Bu iddialara müsteşriklerden de katılanlar vardır[2]. Bazıları ise Ebû Hanîfe'nin hayatının ilk dönemlerinde kelâmla ilgilendiğini, sonra bu ilmi terkederek fıkha yöneldiğini ve başta oğlu Hammad olmak üzere yakınlarına kelâm'la uğraşmamalarını telkin ettiğini ileri sürmektedirler[3].

Önce bu rivayetlere bazı örnekler vermek sonra da kanaatimi belirtmek istiyorum.

Ebû Hanîfe'nin öğrencilerinden Züfer b. el-Hüzeyl'in (ö. 158/775) rivayetine göre Ebû Hanîfe kelâm ilminde parmakla gösterilecek bir konuma geldikten sonra, kendisine talak konusunda yöneltilen bir soruyu cevaplandırmada zorlanınca, kelâmla ilgili bilgilerin pratikte işine yaramadığını düşünmüş ve ihtiyacını karşılayacak bilgileri vereceğine inandığı fıkha yönelmiştir[4].

---

1 Bezzazî, Menakibu Ebî Hanîfe, s. 122.

2 Schacht, "Abu Hanifa", EI^2, 1/123; a. mlf., "An Early Murdji'ite treatise: Kitabu'l-âlim ve'l-müteallim" Oriens, XVII/Leiden 1964, s. 96-102; W. Madelung, "Early Sunni Doctrine", St.I, I, XXXII, s. 233.

3 Muvaffak el-Mekkî, Menakibu Ebî Hanîfe, s. 54-55; el-Bezzazî, Menakıbu Ebî Hanîfe, s. 136-139.

4 Mekkî, a.g.e. s. 51, 57; Bezzazî, a.g.e. 136.

Ebû Yusuf (ö. 183/709), Heysem b. Adiy et-Tâî (ö. 207/822) ve daha başkalarının rivayetine göre Ebû Hanîfe İslâmî ilimlere kelâmla başlamış fakat zamanla bu ilmin faydasının az, sonucunun kötü olduğunu; kelâmla uğraşanları halkın ehl-i heva diye isimlendirdiğini ve bunlara iyi gözle bakmadığını görmüş; Arap dili, kıraat, hadis gibi ilimlerin de kendisine çok şey kazandırmayacağını düşünerek, dünya ve ahireti kazanmanın ve farzları hakkıyla yerine getirmenin fıkıhla olabileceğine inanmış ve bu ilme yönelmiştir[1].

Yahya b. Şeyban'ın rivayetine göre ise Ebû Hanîfe başlan-gıçta kelâmla iştigal ederken sonra kendi kendine "bu yaptığım doğru ve güzel bir şey olsaydı sahabe, tabiin ve takipçileri onu ihmal etmezlerdi" diye düşünmüş ve fıkha yönelmiştir.[2]

Bu rivayetlere bakılırsa Ebû Hanîfe hayatının belli bir devresinden sonra kelâmla meşgul olmaktan vazgeçmiş ve bu ilimle meşgul olmayı hoş karşılamamaya başlamıştır. Bu görüş onun risâlelerindeki yaklaşıma uymamaktadır. Çünkü o, risâlelerinde insanın ilgilenebileceği ilimlerin en faziletlilerinin Allah'ın zât ve sıfatları ile meşgul olan ve bu hususlarda inkârcıların şüphelerini defetmeyi gaye edinen fıkhı ekber (el-fıkh fi'd-din) olduğunu söylemektedir[3]. el-Âlim ve'l-müteallim'de ise ilm-i kelâmı bir savunma silahına benzetmekte ve Hz. Peygamber ve ashabı döneminde böyle bir silahı kullanmayı gerektirecek durum olmadığı için onlar kullanmamışlardır. Biz ise kendimizi savunmak için böyle bir silaha muhtacız demektedir[4].

İlm-i kelâmla uğraşmak inançları aklî ve naklî delillerle isbata çalışmak, muhaliflerin delillerini çürütmek ve hak ile batılı birbirinden ayırmak gibi gayeleri taşıdığı sürece zemmedilmesi için hiçbir neden yoktur. Bu ulvî gayeler yerine bâtılı yaymak, şüphe tohumları saçmak, cemaatın arasına fitne sokmak gibi bir gaye güdülürse ancak o zaman memnû ve mezmum olabilir. Nitekim Ebû Hanîfe'nin Hammad hakkındaki kanaatının bu gerekçelere dayandığı tahmin edilmektedir[5].

---

1 Mekkî, a.g.e. s. 51-59; Bezzazî, a.g.e. 138.
2 Mekkî, a.g.e. s. 54; Bezzazî, a.g.e. 137.
3 bk. el-Fıkhu'l-ebsat, s. 36.
4 el-Âlim ve'l-müteallim, s. 11-12.
5 Mekkî, a.g.e. s. 183.

Ebû Hanîfe'nin kelâm ilmindeki yeri birçok âlim tarafından kabul edilmiştir. İmam Şafiî (ö. 204/820) insanlar tefsirde Mukatil b. Süleyman'a (ö. 150/767), şiirde Zübeyr b. Ebû Sülmâ'ya (ö. 609) ve kelâmda Ebû Hanîfe'ye muhtaçtırlar, demektedir[1]. Abdülkahir el-Bağdâdî fukahanın ilk mütekellim ve mezhep kurucularının Ebû Hanîfe ve Şafiî olduklarını kaydetmektedir.[2] Ebû Hafs Ömer ez-Zerencerî'nin rivayetine göre Ebû Hanîfe'nin kelâm halkası ve bu konuları Havariç, Şia, Dehriyye gibi fırkalarla tartışması fıkha yönelmesinden sonra da devam etmiştir.[3]

Kanaatimizce o, ehl-i sünnetin kelâmla uğraşan âlimlerinin ilklerindendir. Hariciler ve Kaderiyye'ye karşı ehl-i sünnetin görüşlerini savunmuş, bu maksatla defalarca Basra'ya gitmiştir.[4] Ayrıca o, İslâm âleminde en çok taraftarı olan bir mezhebin kurucusudur. Onun bu işi hiçbir eser yazmadan başardığını söylemek isabetli değildir. Her ne kadar devrinin geleneğine göre eserler üstadların takrirlerine dayalı olarak öğrencileri tarafından yazılmakta idiyse de hem hocaları, hem de muasırı olan âlimlerden muhtelif konularda kitap yazanlar da vardı. Örnek olarak Ömer b. Abdilaziz (ö. 101/719) ve Zeyd b. Ali Zeynelâbidin'in (ö. 122/740) Kaderiyye'yi red için birer risâle yazdıklarını, Hasan el-Basrî'nin (ö. 110/728) Ömer b. Abdilaziz'in risâlesine cevabını ve Cafer b. Muhammmed es-Sadık'ın (ö. 148/765) Kaderiyye, Havariç ve Ravafız'ın gulatını reddeden risâleler yazdıklarını zikredebiliriz[5].

Tarihî kaynaklarda, Ebû Hanîfe'nin kitaplarının bulunduğu açıkça bildirilmektedir. Örnek olarak Tarihu Bağdad'da geçen haberlerde Ebû Müslim el-Müstemlî'nin Yezid b. Harun'a (ö. 206/821) "Ebû Hanîfe ve eserleri konusunda ne düşünüyorsun?" diye sorduğu, onun da: "Eğer fıkıh öğrenmek istiyorsanız onlara bakınız. Çünkü ben fukahadan, onun görüşüne bakılmasını hoş karşılamayan birini görmedim"[6] dediği; Süfyan es-Sevrî'nin (ö. 161/778) onun Kitabu'r-rehn'ini istinsah ettiği[7] ve Abdullah b.

1 İbn Hallikan, Vefayâtü'l-a'yan, 5/255; Bezzâzî, a.g.e. s. 61.
2 Abdülkahir el-Bağdadî, el-Fark, s. 363.
3 Mekkî, a.g.e. s. 57, 124, 151-152; Bezzazî, a.g.e. 181, 202, 224-225.
4 Mekkî, a.g.e. s. 54; Bezzâzî, a.g.e. s. 137; Beyazîzade, İşârâtü'l-merâm, s. 19.
5 Abdülkahir el-Bağdadî, el-Fark beyne'l-fırak, s. 363.
6 Hatib el-Bağdadî, Tarihu Bağdad, 13/342.
7 Hatib el-Bağdadî, a.g.e. 13/342.

Mubarek'in (ö. 181/797) Evzaî'ye (ö. 157/774) yanında bulunan Ebû Hanîfe'ye ait bu eseri gösterdiği[1] kaydedilmektedir. Ayrıca İbnü'n-Nedim (ö. 385/995)[2], Fahru'l-İslâm el-Pezdevî (ö. 482/1089)[3], Ebû Yüsr Muhammed el-Pezdevî (ö. 493/1100)[4], Abdu-laziz el-Buhârî (ö. 730/1330)[5], Hafızuddin el-Bezzazî (ö. 827/1424)[6], Taşköprizade (ö. 968/1561)[7] ve Beyazîzade[8] gibi müellifler tarafından da Ebû Hanîfe'nin kitaplarının bulunduğu vurgulanmıştır. Ebû Hanîfe'nin eserlerinin çoğunun öğrencileri tarafından kaleme alındığı kabul edilmekle beraber en azından Osman el-Bettî'ye (ö. 143/760) hitaben, Mürcie'den olduğu ithamlarını cevaplamak için yazdığı "er-Risâle"nin kendi yazması olduğu kabul edilmektedir[9].

Şimdi Beyazîzade'nin el-Usûlü'l-münîfe'de yararlandığı bu kaynakları ayrı ayrı değerlendirmeye geçebiliriz.

1. Ebû Hanîfe'ye Nisbet Edilen Eserler

a. Akaid ve Kelâma Dair Eserler

aa. el-Fıkhu'l-ekber

el-Fıkhu'l-ekber Ebû Hanîfe'nin itikadî konulardaki görüşlerini aksettiren özlü bir eseri olup İmam'dan çeşitli rivayetlerle naklolunmuştur. Bunlardan oğlu Hammad ve talebelerinden Ebû Mutî' el-Hakem b. Abdullah el-Belhî kanallarıyla gelen rivayetler meşhurdur[10]. Hammad'ın rivayeti el-Fıkhu'l-ekber diye, Belhî'nin rivayeti ise el-Fıkhu'l-ebsat diye şöhret bulmuştur. Beyazîzade bu iki risâlenin rivayet zincirini şöyle vermektedir: 'Sadru'l-islâm el-Pezdevî Ebû Yakub es-Seyyarî'den; o, Ebû Cafer el-Hinduvanî'den; o, Ebu'l-Kasım el-Belhî'den; o da Nusayr b. Yahya el-Belhî, Ebû Mutî'

---

1 Hatib el-Bağdadî, a.g.e. 13/338.
2 el-Fihrist, s. 256.
3 el-Usûl (Keşfu'l-esrar kenarında), 1/8.
4 Usûlü'd-din, s. 4.
5 Keşfü'l-esrar, 1/8.
6 Menakıbu Ebî Hanîfe, s. 122.
7 Miftahu's-saâde, 2/159.
8 el-Usûlu'l-münîfe, s. 2-3.
9 Fuad Sezgin, GAS, 3/32.
10 Ebu'l-hayr Muhammed Eyyub Ali, Akîdetü'l-İslâm ve'l-İmam el-Matüridî, s. 106; Katip Çelebi, Keşfu'z-zunun, 2/1287.

el-Belhî ve Muhammed b. Mukatil er-Razî, Hammad b. Ebû Hanîfe olmak üzere iki ayrı kanaldan rivayet etmişlerdir[1].

Zahid el-Kevserî (ö. 1371/1952) Fıkhu'l-ekber'in, Medine Arif Hikmet ktp. 226 numarada bulunan nüshasının baş kısmında yer alan İbrahim el-Gûrânî'ye ait şu sened ile rivayet edildiğini kaydetmektedir: Ali b. Ahmed el-Fârisî, Nusayr b. Yahya, İbn Mukatil (Muhammed b. Mukatil er-Râzî), Isam b. Yusuf, Hammâd b. Ebû Hanîfe, Ebû Hanîfe[2].

Aralarında İbnü'n-Nedim, Abdülkadir el-Bağdadî, Ebu'l-Muzaffer el-İsferayinî, Fahru'l-İslâm Ebu'l-Usr el-Pezdevî, Ebu'l-Yüsr el-Pezdevî ve Ebû Şûca' en-Nasırî gibi ilk dönem alimlerinin de bulunduğu müellifler, Ebu Hanife'ye el-Fıkhu'l-ekber adlı bir risale nisbet ettikleri halde el-Fıkhu'l-ebsat'tan söz etmemişlerdir. Matüridî, Abdülkadir el-Bağdadî, Ebu'l-Muîn en-Nesefî gibi müelliflerin el-Fıkhu'l-ekber adını zikrederek yaptıkları alıntılarda her iki rivayetin de bazı muhtevalarına rastlanmakta, dolayısıyla bu iki rivayeti aynı isimle andıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca İbn Abdülber[3] el-Hatib el-Bağdadî[4] Nureddin es-Sa'bunî[5] ve Cemaleddin el-Konevî[6] tarafından Ebû Hanife'ye atfedilen görüşler el-Fıkhûl-ekber'e uygunluk göstermektedir. Menakıb kitaplarında Ebu Hanife'ye el-Fıkhu'l-ekber nisbet edilirken genellikle ravileri zikredilmemektedir. İbn Teymiyye ve Katib Çelebi[7] ise el-Fıkhu'l-ekber'in ravisinin Ebu Mutî el-Belhî olduğunu kaydetmektedirler.

İslâm bilginlerinin çoğunluğu bu eserin Ebû Hanîfe'ye nisbetini kabul etmekle beraber[8] eserde henüz o devirde tartışma konusu

---

1 bk. el-Usûlü'l-münîfe, Laleli vr. 100b; Şehid Ali, vr. 1b.

2 Kevserî, el-Âlim ve'l-müteallim (Mukaddime), s. 6; a. mlf., İşârâtü'l-merâm (Mukaddime), s. 6.

3 İbn Abdü'l-Ber, el-İntika, s. 163.

4 Hatîb el-Bağdadî, Tarîhu Bağdad, XIII, 383.

5 Nureddin es-Sabunî, el-Kifaye, vr. 86[b], 89[b], 129[a], 177[a].

6 Cemaleddin el-Konevhi, el-Kalaid, vr. 46[b].

7 İbn Teymiyye, Darü' Tearûz, VI, 263; Katib Çelebi, Keşfü'z-zunûn, II, 1287.

8 Taşköprizade el-Fıkhu'l-ekber risalesinin İmam Ebû Hanife'ye ait olmadığını iddia edenler hakkında şöyle demektedir: Ebû Hanîfe el-Fıkhu'l-ekber ve el-Âlim ve'l-müteallim gibi kitaplarında ilm-i kelâm konularının çoğunu ele almıştır. Bu risalelerin ona değil, Ebû Hanîfe el-Buharî'ye ait olduğunu ileri süren iddialar, Ebû Hanife'yi kendi mezheplerinden göstermek isteyen Mu'tezilîlerin uydurmasıdır (Miftahu's-saâde, 2/159). Hafızuddin el-Bezzâzî (ö. 827/1424) Menakıbu Ebî Hanîfe isimli eserinde Şemsüddin el-Kerderî'nin (ö. 642/1244) bu iki eseri kendi el yazısı ile Ebû Hanife'ye nisbet ettiğini gördüğünü kaydetmektedir (s. 122). Ayrıca Fahru'l-islâm el-Pezdevî (ö. 482/1089) el-Usûl'de (Keşfü'l-esrar kenarında 1/8),

yapılmamış bazı meselelerin yer aldığını da kabul etmektedirler. Bu bilginlerden biri Ahmed Emin (ö. 1373/1954)'dir. O, el-Fıkhu'l-ekber'in Ebû Hanîfe'ye ait olduğunu kabul etmekle beraber elimizde bulunan nüshaların içinde bazı sonradan ilavelerin bulunduğunu belirtmekte, ancak bu ziyadelerin neler olduğu konusunda bilgi vermemektedir[1]. Şiblî Nu'manî (ö. 1332/1914) ve Muhammed Ebû Zehra bu ilavelere açıklık getirmektedirler. Şiblî bu ilavelere örnek olarak el-Fıkhu'l-ekber'de dönemi için erken sayılan cevher, araz gibi felsefî terimlerin kullanılmasını, halku'l-Kur'an meselesine nisbeten fazla yer verilmesini göstermektedir[2].

Muhammed Ebû Zehra ise bu konuda şöyle demektedir: el-Fıkhu'l-ekber'de bazı öyle meseleler görüyoruz ki bunlar Ebû Hanîfe'nin asrında ve ondan önceki çağlarda söz konusu edilmiş şeyler değildir. Elimizde bulunan kaynaklardan hiçbirinde onun çağdaşlarından veya ondan öncekilerden birinin mucize, keramet ve istidraç arasındaki farkı anlatmaya teşebbüs ettiğini göremiyoruz. Halbuki el-Fıkhu'l-ekber'de şöyle deniliyor: Peygamber'in mucizeleri ve evliyanın kerameti haktır. Fakat haberde geldiği üzere İblis, Firavun, Deccal gibi Allah düşmanlarına ait olup da onlardan şimdiye kadar vukua gelmiş ve gelecek bulunan hallere ne mucize ve ne de keramet deriz, bu, hacetlerini yerine getirme demek olan istidraçtır. Zira Allah, düşmanların hacetini onları derece derece cezaya çekmek ve nihayet cezaya çarpmak kabilinden yerine getirir. Onlar da buna aldanıp daha azarlar. Bunlar caiz ve mümkündür.

Evliyanın kerameti, kafirlerden sadır olan harikulade haller, olağanüstü şeyler arasındaki farka dair bir söze o asırda cereyan eden münakaşalarda tesadüf edemiyoruz. Bunlar, İslâm'da tasavvuf meydana çıktıktan sonra kelâm uleması arasında bahis mevzuu yapılmaya başlanmıştır. Ulema, ermiş evliyaya Allah'ın neler bahşettiğinden söz açtılar, erenlerin olağanüstü hallerinden

---

Abdülaziz el-Buhârî (ö. 730/1230) Keşfü'l-esrar'da (1/8), Ebû Yüsr Muhammed el-Pezdevî (ö. 493/1099) Usulü'd-dîn'de (s. 4) bu iki eseri İmam'a nisbet etmişlerdir.

1 Duha'l-İslâm, 2/198.

2 Şiblî Nu'manî, el-Fıkhu'l-ekber'in erken dönem üslubu taşımadığını, o dönemde talebeleri tarafından referans gösterilmediğini ileri sürerek bu eserin muhtemelen Ebû Mutî' el-Belhî'ye veya daha sonraki döneme ait olduğunu öne sürmektedir. bk. İmam Abu Hanifa, s. 94-96.

bahse daldılar. Bu cihet bizi meselenin esere sonradan ilave edildiği zannına götürmektedir. Yahut da eser Matüridî ve Eş'arî görüşlerine göre o asırda yeniden yazılmıştır[1].

Hz. Peygamber'den sonra insanların en faziletlileri sayılırken Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali şeklinde bir sıralama yapılması[2], Hz. Peygamber'in anne ve babasının ahiretteki konumu konusunda nüshalardaki farklı ifadeler[3] ve daha sonraki dönemlerde ortaya çıktığı tahmin edilen "kesb" tartışmalarına işarette bulunulması eserdeki meselelerin tamamının Ebû Hanîfe'ye nisbetini şüpheli kılmaktadır.

Mevdudî, Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'u konu alan makale-sinde, el-Fıkhu'l-ekber'in bazı bölümlerinin sıhhatı konusunda tereddütler bulunduğunu kaydettikten sonra makalesinde ele aldığı dört halifenin durumu, ashabın konumu ve imanın tanımı bölümlerinin sıhhatı konusunda tereddüdün söz konusu olmadığını, çünkü aynı görüşlerin el-Vasiyye, el-fıkhu'l-ebsat gibi diğer eserlerinde ve Ebû Hanîfe'nin, öğrencileri Ebû Yusuf ve Muhammed'den nakledilen görüşleri toplayan Tahavî'nin (ö. 231/933) Akide'sinde yer aldığını kaydetmektedir[4].

el-Fıkhu'l-ekber çeşitli dillere tercüme edilerek yayımlanmıştır. Urduca tercümesi 1289'da Delhî'de, Pencabca tercümesi 1890'da Lahor'da, Almanca tercümesi 1915'de Jena'da basılmıştır. Türkçe tercümeleri muhtelif zamanlarda farklı kişiler tarfından yapılmıştır. Onbeş kadar şerhi yapılmış olup bunların başlıcaları şunlardır:

1. Ali b. Muhummed el-Pezdevî'nin (ö. 482/1089) şerhi. Lord Satanley tarafından 1862'de Londra'da yayımlanmıştır.

2. Ekmelüddin Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-Babertî'nin (ö. 786/1384) şerhi[5].

---

1 M. Ebû Zehra, Ebû Hanîfe, s. 168-169.

2 Ebû Zehra, el-Fıkhu'l-ekber'den ilgili ibareyi naklettikten sonra şu değerlendirmeyi yapmaktadır: Halbuki bütün menakib kitaplarında zikredilen rivayetler onun, Hz. Osman'ı Hz. Ali'den üstün tutup öne geçirmediğinde ittifak ederler. Bir senede dayanan bu rivayetler, senedi olmayan bir metinden daha kuvvetlidir." Ebû Hanîfe, s. 168.

3 Ör. Kılıç Ali Paşa nüshasında bu ibare bulunmamaktadır. Ali el-Karî'nin Fıkh-ı ekber Şerhi'nde küfür üzere (bk. s. 130) ve Ebu'l-Münteha şerhi'nde cahiliye üzere (bk. s. 30) öldükleri belirtilirken, Muhammed b. Ömer el-Balî Sübülü's-selâm fî hükmi âbâi seyyidu'l-en'am'da bu ifadelerin sonradan ilave edildiğini söylemektedir (s. 83-84).

4 Mevdudî, "Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf", İslâm Düşüncesi Tarihi, 2/305.

5 Köprülü, 703/2, 103a-136b; Bayezid, 3081.

3. İlyas b. ibrahim es-Sinubî'nin (ö. 891/1486) şerhi[1].

4. Ali el-Kari el-Herevî (ö. 1014/1605) şerhi el-Menhecü'l-ezher, Taşkent 1312/1894; Kahire 1323/1905, 1955; Kanpur 1327/1909 tarihlerinde yayımlanmıştır.

5. Ebu'l-Münteha Ahmed b. Muhammed el-Magnisavî (ö. 1000/1592) şerhi. Kazan 1896; Delhi 1306/1889 ve Haydarabad 1321/1903 tarihlerinde yayımlanmıştır.

6. Alauddin Ali el-Buharî şerhi. Şarih bu çalışmasını Uluğ Bey'e takdim etmiştir[2].

7. Muînüddin Atâullah b. Muhammed el-Karsavî şerhi, Kazan 1890.

8. Abdülkadir Selhetî şerhi Düreru'l-enhur, Kahire 1368[3].

ab. el-Fıkhu'l-ebsat

el-Fıkhu'l-ebsat, Ebû Hanîfe'den öğrencisi Ebû Mutî' el-Hakem b. Abdullah el-Belhî kanalıyla rivayet edilmiştir. Muhammed Zahid el-Kevserî (ö. 1371/1952) neşrettiği nüshanın rivayet silsilesini Darü'l-kütübi'l-Mısriyye'de bulunan nüshadan naklen şöyle sıralamaktadır: İmam Ebû Bekr Muhammed b. Muhammed el-Kâşânî, Ebû Bekr Alauddin Muhammed b. Ahmed es-Semerkandî'den; o, Ebu'l-Muîn Meymun b. Muhammed el-Mekhulî en-Nesefî'den; o, Ebû Malik Nasran b. Nasr el-Huttelî'den; o, Ali b. Hasan b. Muhammed el-Gazzal'dan; o, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Farisî'den; o, Nusayr b. Yahya el-Fakîh'ten; o, Ebû Mutî' el-Hakem b. Abdullah el-Belhî'den; o da Ebû Hanîfe'den rivayet etmiştir[4].

Beyazîzade el-Fıkhu'l-ebsat'ın bazı konularının Nesefî'nin (ö. 508/1115) Tebsıra'sında, Nureddin el-Buhârî'nin (ö. 580/1184) el-Kifaye'sinde, Hafızuddin Ebu'l-Berakât Abdullah b. Ahmed en-Nesefî'nin (ö. 701/1302) el-İ'timad, Şerhu'l-umde ve Keşfü'l-menar'ında, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed en-Natıfî'nin (ö.

---

1 Şehid Ali, 1670.

2 Fuad Sezgin, GAS, 1/413.

3 el-Fıkhu'l-ekber'in daha birçok şerhi mevcuttur. Bunlar için bk. Brockelmann, GAL SUPPL. 1/287; Fuad Sezgin, GAS, 1/418.

4 Beyazîzade, İşârâtü'l-merâm, s. 22; Kevserî, Te'nîbu'l-Hatîb, s. 73; el-Âlim ve'l-müteallim, (Mukaddime), s. 6; el-Fıkhu'l-ebsat (Mukaddime), s. 35.

446/1054) el-Ecnas'ında, Kadı Ebu'l-Alâ Sâid b. Muhammed es-Sâidî'nin (ö. 442/1050) Kitabu'l-i'timad'ında, Necmüddin Ebû Şuca' en-Nasırî'nin (ö. 656/1258) el-Burhanu's-satı' şerhu Akaidi't-Tahavî isimli eserinde ve Ebu'l-Mehasin Mahmud b. Sirac el-Konevî (ö. 770/1369) şerhinde yer aldığını kaydetmektedir[1].

el-Fıkhu'l-ebsat'ın İstanbul'da Fatih 5392/2 ve Selim Ağa 587/3 kütüphanelerinde yazma nüshaları bulunmaktadır, 1307/1890 ve 1324/1906 tarihlerinde Kahire'de; 1368/1949'da Zahid el-Kevserî tarafından yine Kahire'de yayımlanmıştır. Atâ b. Ali el-Cüzcanî ve Ebu'l-Leys es-Semerkandî (ö. 373/983) tarafından şerhedilmiştir. İmam Matüridî ve İbrahim b. İsmail el-Malatî'ye nisbet edilen şerhler Semerkandî şerhinin aynıdır. Zahid el-Kevserî, Darü'l-kütübi'l-Mısriyye'de şüpheye yer bırakmayacak şekilde Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin adı zikredilen birçok nüshanın bulunduğunu kaydetmektedir.[2] Muhammed Ebû Zehra, bu şerhin İmam Matûridî'ye ait olamayacağını, içinde Eş'arîlere karşı cevapların bulunmasına bağlamaktadır[3].

İbnü'n-Nedim (ö. 385/995)[4], Abdülkahir el-Bağdâdî (ö. 429/1037)[5], Ebü'l-Muzaffer el-İsferâyinî (ö. 471/1078)[6], Fahru'l-İslâm el-Pezdevî (ö. 482/1089)[7], Ebû Yüsr Muhammed el-Pezdevî (ö. 495/1100)[8] gibi ilk dönem müelliflerinin Ebû Hanîfe'ye el-Fıkhu'l-ebsat adıyla bir eser nisbet etmemelerine ve Fahru'l-İslâm el-Pezdevî[9], Ebu'l-Muîn en-Nesefî (ö. 508/1115)[10] gibi müelliflerin el-Fıkhu'l-ekber'in muhtevasından söz ederken verdikleri bilgilere dayanarak el-Fıkhu'l-ebsat'ın ayrı bir risâle olmayıp el-Fıkhu'l-ekber'in Ebû Mutî' el-Belhî kanalıyla gelen rivayeti birbirinden ayırmak için Hammâd'ın rivayetine el-Fıkhu'l-ekber, Belhî'nin rivayetine ise el-Fıkhu'l-ebsat denilmiş olabileceğini ifade etmek istiyorum. Tespitlerime göre bu tür isimlendirmeyi önce Beyazîzade[11],

---

1 Beyazîzade, İşârâtü'l-merâm, s. 22.
2 Kevserî, el-Âlim ve'l-müteallim, (Mukaddime) s. 4.
3 Ebû Zehra, Ebû Hanîfe, s. 167.
4 el-Fihrist, s. 256.
5 el-Fark, s. 363.
6 et-Tebsîr fi'd-dîn, s. 113-114.
7 el-Usûl (Keşfü'l-esrar kenarında), 1/8.
8 Usûlü'd-dîn, s. 4.
9 el-Usûl (Keşfü'l-esrar kenarında), 1/7-8.
10 Tebsıratü'l-edille, 1/25.
11 bk. el-Usûlü'l-münîfe, s. 3-4; İşârâtü'l-merâm, s. 21-22.

arkasından da Zebidî (ö. 1205/1790)[1] yapmıştır. Taşköprizade (ö. 969/1561) ve Kâtib Çelebi (ö. 1067/1657) Ebû Hanîfe'nin eserlerini zikrederken el-Fıkhu'l-ebsat ismine yer vermemektedirler[2]. Katib Çelebi her iki rivayeti de el-Fıkhu'l-ekber'e nisbet etmektedir.

İlk dönem İslam akaid külliyatıyla ilgili araştırmalar yapan şarkiyatçı A.j. Wensinck ile ondan etkilendikleri anlaşılan L. Gardet ve W. M. Watt gibi Batılı araştırmacılar da el-Fıkhu'l-ekber risalesinin iki farklı nüshasının bulunduğuna dikkat çekerler. Wensinck, bu rivayetlerden Ebu Mutî' el-Belhî'ye ait olanını el-Fıkhu'l-ekber I, Hammad b. Ebû Hanife'ye ait olanını ise el-Fıkhu'l-ekber II şeklinde ayırmaktadır. Bununla beraber Belhî'ye ait olan rivayetin Ebû Hanife'nin asıl görüşlerini belirtebileceğini ve onun ölümünden sonra fazla bir zaman geçmeden kaleme alınmış olabileceğini, Hammad rivayetinin ise üslup ve muhteva açısından daha sonraki dönemlere, en erken miladî X. yüzyıla ait bir Hanefî akidesi sayılabileceğini belirtmektedir[3].

ac. el-Âlim ve'l-müteallim

Öğrencisi Ebû Mukatil Hafs b. Selm es-Semerkandî'nin (ö. 208/823) soruları ve bunlara verdiği cevaplardan oluşmaktadır. 43 soru ve cevaptan oluşmaktadır. Zahid el-Kevserî 'el-Âlim ve'l-müteallim'in ravilerini şöyle sıralamaktadır: Ebu'l Hasan Ali b. Halil ed-Dımeşkî (İbnu Kadı'l-asker) Ebu'l-Hasan Burhanuddin Ali b. el-Belhî'den; o, Ebu'l-Muîn Meymun b. Muhammed el-Mekhulî en-Nesefî'den; o, babasından; o, Abdülkerim b. Musa el-Pezdevî'den; o, Ebu'l-Mansur el-Matürîdî'den; o, Ebû Bekr Ahmed el-Cüzcanî'den; o, Muhammed b. Mukatil er-Razî'den; son ikisi Ebû Mutî' el-Hakem b. Abdullah el-Belhî ve 'Isâm b. Yusuf el-Belhî'den; bu ikisi de Ebû Mukâtil Hafs b. Selm es-Semerkandî'den; o ise Ebû Hanîfe'ye sorduğu suallerin cevaplarını nakletmiştir.[4]

---

1 bk. İthafu's-sâde, 2/13.

2 Taşköprizade, Miftahu's-seâde, 2/159; Kâtip Çelebi, Keşfü'z-zunûn, 2/1287.

3 Wensinck, The Muslim Creed, s. 264; Watt İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri, s. 164-166, 171, 175, 354, 392-393; L. Gardet, Introduction a la Teologie Musulmane, s. 139-143.

4 Kevserî, el-Alim ve'l-müteallim, (Mukaddime) s. 5.

el-Âlim ve'l-müteallim'in İstanbul'da Fatih (5392/1), Esad Efendi (3522/2), Damad İbrahim (297/41) ve Raşid Efendi (1016/1) kütüphanelerinde yazma nüshaları bulunmaktadır.

el-Âlim ve'l-müteallim 1349/1930 senesinde Haydarabad'da, 1368/1949'da Kahire'de (Kevseri tarafından) ve 1981'de İstanbul'da (Mustafa Öz tarafından) yayımlanmıştır. İbn Fûrek (ö. 406/1015) tarafından şerhedilmiştir.[1] Ayrıca Muhammed Revvas Kal'acı ile Abdulvahhab el-Hindî en-Nedvî tahkikli neşrini yapmışlardır (Haleb 1972).

el-Âlim ve'l-müteallim İmam Matüridî[2], İbnü'n-Nedim[3], Fahru'l-İslâm el-Pezdevî[4], Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî[5], Abdülaziz el-Buhârî[6], Bezzazî[7] ve Kâtip Çelebi'nin[8] de içlerinde bulunduğu büyük bir çoğunluk tarafından Ebû Hanîfe'ye nisbet edilmiştir. Zehebî (ö. 748/1348) ve bu konuda onun görüşünü paylaşan bazı müsteşrikler ise bu nisbeti yanlış bulurlar. Zehebî Mîzanu'l-itîdal'da Ahmed b. Ali es-Süleymanî'nin (ö. 412/1021), Ebû Mukâtil Hafs b. Selm'den el-Âlim ve'l-müteallim adlı eserin sahibi olarak söz ettiğini belirtir.[9] Müsteşrik Schacht Zehebî'nin tespitini yerinde bulur ve ileri sürdüğü yeni bazı delillerle bu tespiti destekler.[10] W. Madelung da bu görüşü paylaşır.[11]

ad. er-Risâle

Ebû Hanîfe'nin, Basralı âlim Osman b. Müslim el-Bettî'ye (ö. 143/760), kendisinin Mürcie'den olduğu ithamına karşı yazmış olduğu bir risâledir.[12] Bu risâlede Osman el-Bettî'nin kendi

---

1 bk. Murad Molla, nr. 1827, 159[b]-225[b].
2 Te'vîlatü'l-Kur'an, 828[b].
3 İbnü'n-Nedim, el-Fihrist, s. 256.
4 el-Usûl (Keşfü'l-esrar içinde), 1/8.
5 Usulü'd-dîn, s. 4.
6 Keşfü'l-esrar, 1/8.
7 Menakibu Ebî Hanîfe, s. 122.
8 Keşfü'z-zunun, 2/1437.
9 Mizanu'l-itidal, 1/558.
10 Schacht, Oriens, 17/96-102.
11 Madelung, "Early Sunnî Doctrine Concerning Faith as Reflected in the Kitabu'l-iman of Ebû Ubayd al-Kasım b. Sallam, St. I, XXXII, 233; Y. Şevki Yavuz, "el-Alim ve'l-müteallim", DİA, 2/461-463.
12 Büyük günah işleyen kişi (mürtekib-i kebîre) hakkındaki görüşler üç gruba ayrılmaktadır: Hariciler ve Mu'tezile onu mümin saymazlar, Mürcie iman

sine yazdığı mektupta "dalalette kalmış mümin" ifadesini kullanmasının yanlış olduğunu bildirmesi üzerine Ebû Hanîfe verdiği cevapta "benim için aslolan Kur'an ve Hz. Peygamber'in uygulamalarıdır. Bunların dışında şeylerle amel edenler bid'atçı kişilerdir" demekte, görüşlerinin doğru olduğunu ayet, hadis ve sahabe uygulamaları ile isbata çalışmaktadır. Ebû Hanîfe kendisinin Mürcie'ye mensup olmakla itham edilmesini ise şöyle değerlendirmektedir: Bid'at ehli hak ve doğruyu söyleyen kişileri bu isimle isimlendirirse, hakkı söyleyenlerin bunda ne günahı vardır. Bize Mürcie ismini düşmanlarımız yakıştırmıştır.

er-Risâle'nin Fatih 5392/6 (116^b-124^a) ve Selim Ağa 587/10 (170^b-184^a) kütüphanelerinde yazma nüshaları bulunmaktadır. Zahid el-Kevserî tarafından 1368/1949'da Kahire'de neşredilmiştir. Ayrıca Mustafa Öz tarafından 1981'de Türkçe tercümesi ile beraber yayınlanmıştır.

Ebû Hanîfe'nin Osman el-Bettî'ye başka bir risâlesi de Selim Ağa 581/11 (174^a-176^b) numarada yer almaktadır.

Ebû Hanîfe'nin eserleri içinde telif tarzında yazılan tek eseri budur[1]. Diğerlerinin tümünün imlâ tarzında yazıldığı tahmin edilmektedir.

ae. el-Vasiyye

Ebû Hanîfe'nin, oğlu Hammad[2], öğrencileri Ebû Yusuf (ö. 182/798)[3] ve Yusuf b. Halid es-Semtî' ve dostlarına hitaben yazdığı risâleleri vardır[4]. Elimizdeki el-Vasiyye dostlarına ve öğrencile

---

olduktan sonra günahın hiçbir zarar vermeyeceğini söyler, ehl-i sünnet ise büyük günah işleyeni tekfir etmez, günahkâr sayar. Ebû Hanîfe'nin kanaati de budur. Muhammed Ebû Zehra, Ebû Hanîfe'nin Mürcie'den olmakla itham edilmesinin sebeplerini şöyle sıralamaktadır:
1. O, iman artmaz ve eksilmez dediğinde bazıları, onun ameli imandan geri bıraktığını sanarak bu yakıştırmada bulunmuşlardır.
2. "Allah, bir iyiliğe on sevap verir, günaha ise miktarınca azap vardır. Onun affı kayıt altına alınamaz, sınırlandırılamaz." görüşü bazılarınca bir tür Mirciecilik (ehl-i sünnet Mürciesi) olarak isimlendirilmiş ve Ebû Hanîfe de bu çerçevede Mürcie'ye mensup olmakla itham edilmiştir.
3. Assan gibi Mürcie'ye mensup bazı kişiler Ebû Hanîfe'yi kendilerinden göstererek taraftar bulmaya çalışmışlardır. Ebû Hanîfe s. 176-177.

1 Ebu'l-Hayr Muhammed Eyyub Ali, Akidetü'l-İslâm, s. 129.

2 bk. Esad Efendi 437/3; İstanbul Üniversitesi kütüphanesi 5808/1.

3 bk. Fatih 5392/7; Bayezid 3080/4; İstanbul Üniversitesi kütüphanesi 1553/1.

4 bk. Fatih 5392/4; Ali Emirî 435/3; Esad Efendi 283/2, 437/4; İstanbul Üniversitesi kütüphanesi 6461/1.

rine vasiyyeti olup Ebû Mukatil Hafs b. Selm es-Semerkandî (ö. 182/798) tarafından rivayet edilmiştir[1]. Ayrıca Ebû Yusuf kanalıyla gelen rivayetleri de vardır. Nitekim Kevserî yaptığı neşrin mukaddimesinde bu rivayete dayandığını belirtmektedir[2]. Oğlu Hammad'a vasiyetine Osman b. Mustafa tarafından Zübdetü'n-nasaih adıyla bir şerh yazılmıştır[3].

Ebû Hanîfe'nin, İslâmî esaslarla ilgili olarak bazı dostlarına yazdığı tavsiyelerin muhtelif kütüphanelerde yazma nüshaları bulunup Ekmeleddin el-Babertî (ö. 786/1384), Molla Hüseyin b. İskender er-Rumî (ö. 1084/1672) ve Nureddin Efendi el-Üsküdarî (ö. 1260/1844) tarafından şerhler yazılmıştır. Her üç nüsha da matbudur[4].

b Hadis İlmine Ait Eserler: Müsnedler

Ebû Hanîfe, hadis âlimleri gibi bir müsned oluşturmak üzere özel bir gayret göstermemiştir. Örneğin İmam Malik'in Muvatta'da yaptığı gibi bir hadis kitabı tasnif etmek üzere özel bir çaba sarfetmemiştir. Ancak öğrencilerine fıkıh dersleri verirken ve hükümler çıkarırken dayandığı hadisler, sahabe ve tabiînden yaptığı nakiller öğrencileri tarafından yazılmış, sonra da toplanarak müsnedler oluşturulmuştur. Ebû Hanîfe, hadis geleneğinde olduğu şekilde rivayetlerde bulunmak üzere meclisler oluşturmamıştır. Bu nedenle de hadis konusundaki rivayetleri azdır[5].

Araştırıcıların büyük kısmına göre ona nisbet edilen müsnedler öğrencilerinin kaydettikleri bu rivayetlerden oluşmaktadır. İbn Hacer el-Askalanî (ö. 852/1449) şöyle demektedir: Müsnedu Ebî Hanîfe, İmam'ın kendisinin cemettiği bir kitap değildir, elde bulunan Müsned Muhammed b. Hasan'ın (ö. 189/805) rivayet ettiği Kitabu'l-Âsar'dır. Bundan önce de Muhammed b. Hasan ve Ebû Yusuf'un eserlerinde Ebû Hanîfe'nin rivayet ettiği hadislerden bazıları yer almaktadır. Hafız Ebû Muhammed el-Harisî (ö.

---

1 bk. el-Usûlü'l-münîfe, s. 4.

2 Kevserî, el-Alim ve'l-müteallim (Mukaddime), s. 1.

3 bk. Esad Efendi 437/3; İstanbul Üniversitesi kütüphanesi 5808/1.

4 bk. Fuad Sezgin, GAS, 1/418. Ayrıca Ebû Hanife'nin Yusuf b. Halid es-Semtî ve Ebû Yusuf'a vasiyetleri için bk. Mekkî, Menakib, s. 360, 370.

5 Ali el-Karî, Şerhu Müsnedi Ebî Hanîfe, s. 7.

340/951) Ebû Hanîfe'nin rivayetlerine çok önem vermiş, bu rivayetleri bir cild halinde toplamış, sonra da Ebû Hanîfe'nin üstadlarına göre tertip etmiştir. Hafız Ebû Bekir b. Makkarî bunun merfu olan hadislerini çıkarmıştır[1]. Daha sonra Kadı Sadruddin Musa b. Zekeriyya el-Haskefî (ö. 650/1252) bunu Kahire'de ihtisar etmiş, onu Şeyh Muhammed Âbid es-Sindî el-Medenî (ö. 1257/1841) fıkıh bablarına göre tertip etmiş, bunu da Muhammed Hasan el-İsrailî es-Sünbülî el-Hindî (ö.1305/1888) şerhetmiştir[2]. Ayrıca Ali el-Karî bu Müsned'i şerhetmiş ve Beyrut'ta yayımlanmıştır (ts.).

Katip Çelebi Ebû Hanîfe'nin Müsned'i hakkında şu bilgileri veriyor: "Bu Müsned'i Hasan b. Ziyad el-Lü'lüî (ö. 204/819) rivayet eder. Kasım b. Kutluboğa (ö. 897/1474), Harisî rivayetine dayanarak fıkıh bablarına göre tasnif eder. Onun bu eser üzerine iki cildlik Emalî'si de vardır. Şamlı âlim Cemaluddin Mahmud b. Ahmed el-Konevî (ö. 770/1368) Müsned'i el-Mu'temed adıyla ihtisar eder, sonra da bunu şerhederek el-Müstenid adını verir. Ebu'l-Müeyyed Muhammed b. Mahmud el-Harizmî (ö. 665/1267) ise bunun zevaidini Camiu mesanidi'l-İmami'l-A'zam adıyla toplamıştır[3]. O, Camiu mesanîd'i toplama gerekçesini şöyle açıklamaktadır: Şam'da Ebû Hanîfe'nin değerini bilmeyen bazı kişilerden onu küçük düşüren, emsal ve akranlarını ise daha büyük sayan bazı sözler duydum. Bunlar, onun az hadis rivayet ettiğini söylüyorlar; Muhammed b. Yakub el-Asam (ö. 346/957), İmam Şafiî ve Ahmed b. Hanbel'in müsnedleri, Malik'in Muvatta'ı var deyip, bu eserleri onların ilimdeki üstünlüklerine delil gösteriyorlardı. Ebû Hanîfe'nin birkaç hadis rivayet ettiğini söylüyorlar, onun, Müsned'inin olmadığını sanıyorlardı. Bu sözler benim dinî gayretime dokundu ve Ebû Hanîfe'nin hadis ilmindeki yerini ortaya koymak için hadis ulemasının ileri gelenlerinden onbeşinin derlemiş oldukları müsnedlerden bu eseri oluşturdum."[4]

Harizmî, bu onbeş hadis âlimini şöyle sıralamaktadır:

---

1 Ali el-Karî, Şerhu Müsnedi Ebî Hanîfe, s. 5-6; M. Ebû Zehra, Ebû Hanîfe, s. 190.

2 Ali el-Karî, a.g.e., s. 7.

3 Kâtip Çelebi, Keşfu'z-zunûn, 2/1680.

4 Harizmî, Camiu Mesanîdi'l-İmam el-A'zam, 1/4.

1. Hafız Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Yakub b. el-Harisî el-Buharî (Üstaz Abdullah diye tanınmaktadır.)

2. Hafız Ebu'l Kasım Talha b. Muhammed b. Cafer eş-Şahidu'l-adl.

3. Hafız Ebu'l-Hayr Muhammed b. el-Muzaffer b. Musa b. İsa b. Muhammed.

4. Hafız Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah b. Ahmed el-İsfehânî.

5. İmam Ebû Bekr Muhammed b. Abdülbakî b. Muhammed el-Ensarî.

6. Hafız Ebû Ahmed Abdullah b. Adiy el-Cürcanî.

7. İmam Hasan b. Ziyad el-Lü'lüî.

8. Hafız Ömer b. el-Hasan el-Eşnanî.

9. Hafız Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. Halid b. Hıllî el-Kilâî.

10. Hafız Ebû Abdullah Muhammed b. el-Hüseyin b. Muhammed Hüsrev el-Belhî.

11. İmam Ebû Yusuf Kadı Yakub b. İbrahim el-Ensarî.

12. İmam Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybanî.

13. İmam Hammad b. Ebû Hanîfe.

14. İmam Muhammed b. Hasan[1].

15. Hafız Ebu'l-Kasım Abdullah b. Muhammed b. Ebu'l-Avvam es-Sağdî[2].

Katip Çelebi'nin sıralamasında Hasan b. Ziyad el-Lü'lüî'nin ismi geçmemekte, onun yerine Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib el-Maverdî (ö. 450/1058) zikredilmektedir[3].

Bütün bunlardan anlaşılıyor ki Ebû Hanîfe Müsned'i , İmam Malik'in Muvatta'yı yazdığı gibi kendisi yazmamıştır. Rivayetler ondan alınmış olmasına rağmen bunları yazan ve tertip edenler öğrencileri ve taraftarlarıdır. Şunu da belirtelim ki onu öğrencilerinin yazması veya tertip etmesi kendisine nisbetini zayıf

---

1 İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybanî'nin rivayetleri iki tane olup birincisine Müsnedü Muhammed, ikincisine ise "Asar" denilmektedir. Bunun rivayetlerinin çoğu tabiîne dayanmaktadır.

2 Harizmî, Camiu mesanîdi'l-İmam el-Azam, 1/4-5.

3 Katip Çelebi, Keşfu'z-zunun, 2/1681.

latmaz. Çünkü o devirde yaygın olan yazım yöntemi bu şekildeydi[1].

İbnü'n-Nedim Ebû Hanîfe'ye ayrıca er-Red ale'l-Kaderiyye isimli bir risâle nisbet etmektedir[2]. Abdülkahir el-Bağdadî el-Fıkhu'l-ekber ile bunun aynı eser olduklarını belirtmektedir[3]. Kâtip Çelebi ise er-Red ale'l-Kaderiyye'nin Ebû Hanîfe'nin torunu İsmail b. Hammad'a (ö. 212/827) ait olduğunu kaydetmektedir[4].

2. Ebû Hanîfe'nin Görüş ve Menkıbelerine Yer Veren Eserler

Beyazîzade'nin el-Usûlü'l-münîfe'yi derleyip yazarken faydalandığı ikinci tür kaynaklar ise doğrudan Ebû Hanîfe'ye nisbet edilmeyip hakkında yazılmış menakib kitapları, kitaplarına yazılmış şerhler, görüşlerine yer veren kelâm, fıkıh ve usûl-i fıkıh kitaplarından oluşmaktadır. Beyazizâde bu kaynak-lara kısmen İşârâtü'l-merâm'da işaret etmektedir. Ayrıca el-Usûlü'l-münîfe'nin nüshalarının hamişinde bu kaynaklar gösterilmektedir.

Şimdi bu kaynaklardan kısaca söz edelim:

1. Şerhler: Atâ b. Ali el-Cüzcani'nin el-Fıkhü'l-ekber şerhi[5] ve Şeyh Ekmeleddin el-Baberti'nin Şerhu'l-Vasiyye'si[6]

2. Menkibeler: Abdullah b. Muhammed b. el-Harisi'nin (ö.340/951) Keşfü'l-âsâr'ı[7], Ebû Abdullah Hüseyin b. Ali es-Saymerî'nin (ö.436/1044) Menakib'i[8], Muvaffaku'd-din b. Ahmed el-Mekkî el-Harizmî'nin (ö. 568/1173) Menakib'i[9], Muhammed b.

---

1 Ebû Hanife'nin Müsnedleri hakkında daha geniş bilgi için bk. Muhammed Emin el-Urkezi, Mesanîdu İmam Ebî Hanîfe ve adedü merviyyatih mine'l-merfûat ve'l-âsâr, Karaçi 1398/1978; Şibli Numanî, İmam Abu Hanifah, s..91-94; Brockelmann, GAL SUPPL, 2/286; Fuad Sezgin, GAS, 1/418.

2 el-Fihrist, s. 256.

3 el-Fark beyne'l-firak, s. 363.

4 Keşfü'z-zunûn, 1/839.

5 Şehid Ali Paşa, 3[a] kenarında; Esad Efendi 4[a] kenarında.

6 Şehid Ali Paşa, 10[a] kenarında; Esad Efendi 17[a] kenarında.

7 Şehid Ali Paşa, 3[a] kenarında; Esad Efendi 4[a] kenarında.

8 Saymerî'nin Menakibî 1974'de Haydarabad'da neşredilmiş, ikinci baskısı 1976 yılında Beyrut'ta yapılmıştır.

9 Muvaffak el-Mekkî'nin menakibi 1981 yılında Beyrut'ta neşredilmiştir.

Muhammed el-Kerderî el-Bezzâzî'nin (ö. 809/1424) menakib'i[1], Sarimuddin İbrahim b. Muhammed b. Dokmak el-Hanefî el-Mısrî'nin (ö. 809/1406) Nazmu'l-cüman fî tabakatı ashabı İmamina en-Nu'man'ı[2], Ebû Abdullah Muhammed b. Yusuf ed-Dımaşkî es-Salihî'nin (ö. 942/1535) Ukudu'l-Cuman fî menakibi Ebî Hanîfe isimli eseri[3], Suyutî'nin (ö. 911/1505) Tebyîzu's-sahife bi menakibi Ebî Hanîfe'si[4], Alauddin Abdulkadir el-Kureşî'nin el-Menakib'i[5] ve Ebû Şuca' en-Nasırî'nin el-Burhanu's-satı'[6] isimli eseridir.

3. Akaid ve Kelâm Eserleri: Ebü'l-Muîn en-Nesefî'nin (ö.508/1115) Tebsıratü'l-edille'si[7], Nureddin es-Sabunî'nin (ö.580/1184) el-Kifaye'si[8], Ebü'l-Alâ es-Saîdî'nin (ö.432/1041) Kitabü'l-I'tımad'ı[9], Ebû İsmail Abdullah b. Muhammed el-Ensarî el-Herevî'nin (ö. 481/1088) Zemmü'l-kelâm'ı ve Şerhu'l-Mişkat'ı[10] Ebû Şekür Muhammed b. Abdüsseyyid b. Şuayb el-Keşşî es-Sâlimî el-Hanefî'nin et-Temhid'i[11] bunlardandır.

4. Fıkıh ve Usûl-i Fıkıh Eserleri: Hakîm Ebu'l Fazl Muhammed b. Ahmed'in (ö. 334/946) el-Münteka'sı[12], Ebû Zeyd Ubeydullah b. Ömer ed-Debûsî el-Hanefî'nin (ö. 430/1039) Takvîmu'l-edille fi'l-usul'ü[13], İmam Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed en-Natıfî'nin (ö. 446/1054) el-Ecnas'ı[14], Ebû Yakup Yusuf b. Ali b. el-Cürcanî'nin

---

1 Şehid Ali Paşa, 2^b, 3^a, 12^a kenarında; Esad Efendi 3^b, 4^a, 22^b kenarında. Bu eser Muhammed b. Ömer el-Halebî tarafından tercüme edilerek II. Murad'a sunulmuş, ayrıca vezir Hüsnü Paşa'nın isteği üzerine Bağdad müftüsü Mevlânâ Hüseyin b. el-Hac Hasan el-Edirnevî tarafından 1007/1598'de Türkçe'ye çevrilmiştir.

2 Şehid Ali Paşa, 3^a kenarında; Esad Efendi 4^b kenarında.

3 Şehid Ali Paşa, 3^a kenarında; Esad Efendi 4^a kenarında; Ayasofya nr. 3309.

4 Bu eser müellifin başka risaleleri ile beraber er-Resailü't-tıs'a ismiyle Beyrut'ta 1985'de neşredilmiş, sonra da Muhammed en-Nassar tarafından 1990 yılında Beyrut'ta tahkikli neşri yapılmıştır.

5 Şehid Ali Paşa, 12^a kenarında; Esad Efendi 22^b kenarında.

6 Şehid Ali Paşa, 9^b, 16^b kenarında; Esad Efendi 15^b, 28^a kenarında.

7 Bu eser C. Selame tarafından tahkik edilerek 1990'da Dımaşk'ta 2 cilt halinde yayınlanmıştır. Ayrıca Hüseyin Atay tarafından 1993'de Ankarada tahkikli neşri yapılmıştır.

8 Şehid Ali Paşa, 10^a kenarında; Esad Efendi 17^a kenarında.

9 Şehid Ali Paşa, 16^b kenarında; Esad Efendi 28^a kenarında.

10 İşârâtü'l-meram, s. 43, 71, 94.

11 Şehid Ali Paşa, 3^a kenarında; Esad Efendi 4^a kenarında.

12 Şehid Ali Paşa, 2^b kenarında; Esad Efendi 3^b kenarında.

13 Şehid Ali Paşa, 2^b kenarında; Esad Efendi 3^b kenarında. Bu eseri daha sonra Fahru'l-İslam Ali b. Muhammed el-Pezdevî (ö. 482/1089) tarafında şerhedilmiştir. bk. Katip Çelebi Keşfü'z-zunun 1/467.

14 Şehid Ali Paşa, 2^b, 15^b kenarında; Esad Efendi 3^b, 26^b kenarında. Bu eseri

Hızanetü'l-ekmel fi'l-furû'u[1] ve usulcü Alauddin Şemsü'n-nazar Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed ed-Semerkandî el-Hanefî'nin (ö. 553/1158) Mizanu'l-usûl fî netâici'l-ukûl'ü[2] bu gurup eserlerden bazılarıdır.

Ayrıca kitabının bir bölümünde Ebû Hanîfe'nin menkibelerine yer veren eserler içinde Şemsüddin Yusuf b. Ömer es-Sûfî el-Kemarûzî'nin (ö. 694/1295) el-Muzmarat'ı[3] ve Ebu'l Muzaffer Mansur b. Muhammed b. Abdülcebbar es-Sem'anî'nin (ö. 489/1096) el-İntisar'ı[4] sayılabilir.

C. el-Usûlü'l-münîfe'nin Muhtevası

el-Usûlü'l-münîfe, Beyazîzade'ye ait bir giriş ve bir mukaddime ile üç ana bölüm ve bir hâtimeden oluşmaktadır.

Müellif giriş kısmında (s. 1-5) Allah'a hamd, Hz. Peygamber'e ve onun soyuna salât ve selâm getirdikten sonra bu eseri Ebû Hanîfe'nin el-Fıkhu'l-ekber, el-Fıkhu'l-ebsat, el-Âlim ve'l-müteallim, er-Risâle ve el-Vasiyye adlı risâlelerinin akaide dair ibarelerini alarak kelâm kitaplarındaki sıraya göre tertip ettiğini, tekrarlardan kaçınarak okuyucuya kolaylaştırdığını belirtmekte, bunlara imamların rivayetlerinden yirmi kelâmî mesele ile Ebû Hanîfe'nin müsnedlerinden aldığı kırk hadisi eklediğini kaydetmektedir.

Beyazîzade bu kısımda kendi ibarelerine, bundan sonraki bölümlerde ise Ebû Hanîfe'nin ibarelerine yer vermektedir. Bu nedenle de kendisine bu eserin camii (ibareleri bir araya toplayanı) denilmektedir[5].

Mukaddime'de (s. 6-11) fıkhın tanımı, fazileti ve kelâm ilmi ile meşgul olmanın lüzumu belirtilmektedir. Bu ilim, düşmanlara karşı İslâm'ı savunmak üzere kuşanılması zorunlu bir silah olarak tanımlanmaktadır. Ebû Hanîfe, ashabın kelâm konuları ile meşgul olmamasını karşılarında, böyle bir silahı taşımalarını

---

daha sonra Ebu'l- Hasan Ali b. Muhammed el-Cürcanî, el-Kâfî'nin tertibi üzere tertip etmiştir. bk. Katip Çelebi, Keşfü'z-zunun, 1/11.

1 Şehid Ali Paşa, 2[b] kenarında; Esad Efendi 3[b] kenarında.

2 Şehid Ali Paşa, 2[b] kenarında; Esad Efendi 3[b] kenarında.

3 Şehid Ali Paşa, 3[a] kenarında; Esad Efendi 4[a] kenarında.

4 Şehid Ali Paşa, 12[a] kenarında; Esad Efendi 22[b] kenarında.

5 bk. Kılıç Ali Paşa, 5[a] hamişi.

gerektiren bir düşmanın bulunmamasına bağlamaktadır. Mukaddime'nin devamında Hz. Peygamberin sünnetine sarılmanın önemi belirtilmekte, sünnet dışında ortaya çıkan şeylerin bid'at ve sonradan uydurulma şeyler oldukları kaydedilmekte ve bid'atlardan uzak durmanın gerekli olduğunu ifade eden hadislere yer verilmektedir.

Birinci bölüm "Allah'ı bilmenin gerekli olduğu" konusuna ayrılmıştır (s. 12-18). Bu bölümde meşhur Cibril hadisi nakledildikten sonra Allah'ın varlığını isbat eden aklî delillere geçilmekte ve bu deliller şöyle sıralanmaktadır:

1. Gemi örneği: Nasıl ki akıl, dalgalı ve fırtınalı bir denizde yük dolu bir geminin kaptansız olarak hareket etmesini muhal görürse, bu âlemin de Allah olmadan yerli yerinde oluşunu imkânsız görür.

2. Canlıların üremesi örneği: Akıl, yeni bir çocuğun ana karnından güzel bir endam ile çıkışını ne yıldızların, ne de tabiatın etkisine bağlamaktadır. Aksine yaratıcı ve hikmet sahibi bir zatın takdiri ile olduğunu söylemektedir.

3. Devamlı değişim örneği: Âlem devamlı olarak hâlden hâle değişmektedir. Değişim ise bir değiştiricinin olmasını gerektirir. Nasıl ki boş bir arsa üzerinde yapılan sağlam bir bina onu yapan bir ustanın bulunduğuna delalet ederse bu âlemde görülen değişmeler de o değişiklikleri yapan bir zâtın bulunduğuna delalet eder.[1]

---

[1] Ebû Hanîfe'nin bu delillerini "İslam Kelâmıcıları ve Filozoflarına Göre Allah'ın Varlığı" kitabında nakleden Prof. Dr. Bekir Topaloğlu şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "Kemaleddin el-Beyâzî, İmam-ı A'zam'a ait bu delillerin çeşitli rivayetlerini toplayıp şerh ettiği eserinde, delillerin hem imkân, hem hudûs tarikine uygun düştüğünü gösterdikten başka, her bir delilin aslının Kur'an-ı Kerim'den çıktığını da ilave eder. Fakat dikkat edildiği takdirde görülür ki İmam'ın istidlâli, malzeme bakımından Kur'an'a istinad ediyorsa da, metod bakımından daha çok "ilk mütekellimîn"e yaklaşır. Ebû Hanîfe hudus delilini kullanıyor. Fakat mukaddimeleri cevher ve a'raza istinad etmez. O daha çok aklî bedahet ve zarurete güvenmektedir. "Âlem, ister mümkün deyiniz, ister hadis deyiniz, yokken sonradan icadedilmiştir. İnsan bunu, her şeyden önce kendi varlığı sayesinde idrak ediyor. Sonradan var olan her şeyin mutlaka bir var edicisi, bir yaratıcısı mevcuttur. Engin denizin ortasında, azgın dalgaların ve sert rüzgarların çevrelediği bir geminin sevk ve idaresine nisbetle, bütün tezatları ve değişiklikleri karşısında çok daha girift bir durum arzeder. Kâinatın da bir idarecisi olmalıdır. Bu, Sani' Teâlâ'dır". Böylece İmam-ı A'zam, Kur'an'ın hudus (veya ihtira') deliliyle, inayet (veya nizam) delilini mezcetmiş ve yeni bir üslûp ile ifadelendirmiş oluyor. Öyle görülüyor ki Ebû Hanîfe, "ikna" yolu olan Kur'an metodu ile "burhan" yolu olduğu söylenen kelâm metodu arasında bir intikal devresinin mümessili olmuştur." bk. s. 77.

İkinci bölüm "Allah'ın zâtî sıfatları ve bunlarla ilgili meseleler"e ayrılmıştır. Sekiz fasıldan oluşmaktadır (s. 19-30).

Birinci fasılda Allah'ın zâtî sıfatları hayat, semi', basar, ilim, kudret, irade ve kelâm şeklinde sıralanmakta; bunların zatın ne aynı, ne gayrı olduğu belirtilmekte ve Allah'ı sıfatlarla nitelendirmenin tevkifî olduğu kaydedilmektedir[1].

İkinci fasılda semi' ve basar sıfatlarının[2], üçüncü fasılda ilim sıfatının[3], dördüncü fasılda kudret sıfatının[4] ve beşinci fasılda irade sıfatının[5] hakikati ele alınmaktadır. Ebû Hanîfe, irade sıfatından söz ederken "meşîet" ile "rıza" terimlerinin farklı olduğunu, yaratılmış bütün varlıkların Allah'ın meşîeti ile olmasına karşın sadece itaat cinsinden olan işlerin O'nun rızası ile olduğunu söylemektedir. Allah'ın fiillerini "olmak emri" ve "vahiy emri" olmak üzere iki kısma ayırmaktadır. Birinci emrin, emredilen şeyin vukuunun gerektirici olmasına rağmen, ikinci emrin muhatabı zorlayıcı olmadığını, sadece yükümlü kılma şeklinde olduğunu belirtmektedir. Şöyle demektedir: Allah, İblis'i, şarabı ve domuzu yaratmıştır. Fakat ne İblis'in küfrüne, ne şarabı içmeye, ne de domuz etini yemeye razı değildir. Allah, bazan bir şeyi emrettiği halde onu yaratmayı dilemez bazan da bir şeyi diler fakat onu insanlara emretmez. Nitekim Allah, kâfire İslâm'ı emretmiş fakat onun için dilememiştir, öte yandan küfrü dilemiş fakat emretmemiştir.

Altıncı fasılda kelâm-ı nefsînin hakikati[6], yedinci fasılda Allah'ın haberî sıfatları[7] ve sekizinci fasılda, ru'yetullah konusu[8] ele alınmaktadır. Ebû Hanîfe Yüce Allah'ın kelâmı olan Kur'an'ın mahluk olmadığını, harf, kelime ve ayetlerin kulların ihtiyacı dolayısıyla ona delalet eden ifadeler olduğunu, kulların fiili olan mürekkep, kağıt, yazı ve okumanın ise mahluk olduğunu beyan etmektedir[9]. Haberi sıfatlar konusunda ise; bunları tevil etmenin,

---

1 bk. s. 19-20.
2 bk. s. 20.
3 bk. s. 21.
4 bk. s. 21-22.
5 bk. s. 22-24.
6 bk. s. 24-26
7 bk. s. 26-28
8 bk. s. 29-30
9 Düşmanları, Ebû Hanife'nin Ca'd b. Dirhem ve Cehm b. Safvan gibi Kur'an'ın mahluk olduğunu söylediğini, bu yüzden Irak valisi Yusuf b.

söz gelimi "Allah'ın eli kudreti veya nimetidir" demenin, bu sıfatların iptali sonucunu doğuracağından caiz olmadığını söylemektedir. Allah'a haberî sıfatları vermekte fakat keyfiyetlendirmemektedir. Allah'ın, insanlarınki gibi olmayan eli, yüzü ve nefsinin olduğunu söylemektedir. Âlimlerin, Allah'a Farsça olarak (Arapça dışındaki dillerde) nisbet ettikleri sıfatları "el" kelimesi dışında nisbet etmenin caiz olduğunu söylemektedir. Ru'yetullah konusunda da müminlerin cennette Allah'ı baş gözleri ile, kendisi ile kulların arasında bir mesafe olmaksızın göreceklerini kaydetmektedir. Allah'ın yakınlığı ve uzaklığı, mesafenin yakınlığı ve uzaklığı türünden olmayıp müminlere yardım etmesi ve kâfirleri aşağılaması anlamlarına geldiğini belirtmektedir.

Üçüncü bölümde ise Allah'ın fiilî sıfatlarına ve bu sıfatlarla ilgili meselelere yer verilmektedir. (s. 31-124). Yirmidört fasıldan oluşmaktadır.

Birinci fasılda lütuf, adalet ve kulun yararına olanı yaratmayı Allah'a vacip gören görüşün reddi[1] ikinci fasılda rızık ve ecel[2], üçüncü fasılda istıtaat[3], dördüncü fasılda kulun, gücü yetmeyen şeylerle yükümlü tutulmasının caiz olmadığı[4], beşinci fasılda kulların fiillerinin yaratılması[5] konuları ele alınmaktadır. Ebû Hanîfe kulların fiillerinden söz ederken Allah'ın, kulları iman ve küfre icbar etmediğini, onları her ikisinden de uzak şahıslar olarak yarattığını, iman ve küfrün kulların fiili olarak vaki olduğunu kaydetmekte sonra sözlerine şöyle devam etmektedir: Kulların hareket ve sükun türünden olan bütün fiilleri onların hakiki kesbleridir. Bu fiillerin yaratıcısı ise Allah'tır. Amelleri farz, fazilet ve masiyet olmak üzere üç kısma ayırmaktadır. Farz'ın Allah'ın emri, dilemesi, rızası, takdiri ve yaratması ile;

Ömer ve Kadı İbn Ebî Leyla tarafından tövbeye çağrıldığını iddia etmişlerdir. Bu hususta Hatıb el-Bağdâdî şöyle diyor: Ne Ebû Hanîfe, ne de öğrencileri Ebû Yusuf, Züfer ve Muhammed Kur'an'ın mahluk olduğunu söylememişlerdir. Bu hususta Bişr, Merisî, İbn Ebi'd-Duat konuşmuşlar ve Ebû Hanife'nin ashabına da bunlar leke sürmüşlerdir. bk. Tarihu Bağdad, 13/377-378. İbn Abdilber bu tür haberlerin Kur'an'ın mahluk olduğu görüşüne sahip olan Ebû Hanife'nin torunu İsmail b. Hammad b. Ebû Hanîfe'nin: "Bu benim atalarımın görüşüdür" şeklinde bir sözüne dayandığını söylemektedir. bk. el-İntika, s. 166.

1 bk. s. 31-33.

2 bk. s. 34-35.

3 bk. s. 36.

4 bk. s. 37.

5 bk. s. 38-52.

faziletin Allah'ın emri olmaksızın ve masiyetin Allah'ın emri ve rızası olmadan dilemesi, takdiri ve yaratması ile meydana geldiğini kaydetmektedir.

Altıncı fasılda Peygamberlerin ismet sıfatına sahip oldukları ve gösterdikleri mucizelerin hak olduğu[1], yedinci fasılda din, şeriat ve nesih terimlerinin anlamları[2] ve sekizinci fasılda keramet ve istidraç kavramları açıklanmaktadır[3]. Ebû Hanîfe'ye göre bütün peygamberlerin ortaklaşa tebliğ ettikleri esaslara "din", her Peygamberin dininde helâl ve haram kılınan hususlara ise şeriat denilir. Bütün Peygamberlerin dini bir, şeriatları farklıdır. Nesih usulü'd-dinde değil, ahkâmda vaki olmuştur. Peygamberlerin mucizeleri gibi evliyanın kerameti de haktır. Ancak haberlerde bildirildiği üzere İblis, Firavun, Deccal gibi Allah düşmanlarına ait olup da onlardan şimdiye kadar vaki olmuş hallere ne mucize, ne de keramet deriz. Bunlar istidraç olup Allah'ın onların ihtiyaçlarını gidermesi demektir. Allah, düşmanlarının ihtiyaçlarını, onları derece derece azaba çekmek ve cezaya çarptırmak kabilinden yerine getirir. Onlar da buna aldanıp azarlar. Bunlar caiz ve mümkündür.

Dokuzuncu fasılda "iman" ve "İslâm" terimlerinin anlamları verilmektedir[4]. İman dil ile ikrar ve kalb ile tasdik; İslâm ise: Allah'a teslim olmak, O'nun emirlerine boyun eğmek şeklinde tanımlanmaktadır. İman ve İslâm kelimeleri lafız itibariyle farklı kelimeler olsalar da manalarının bir olduğu söylenmektedir. İkrarın insanlar için geçerli olduğu, Allah'ın ise insanların kalblerine baktığı belirtilmektedir. Biz, insanlara dışa vurduklarına göre davranmakla yükümlüyüz. Allah yazıcı meleklere de insanların dışa vurduklarını yazmayı emretmiştir. Çünkü kalblerde gizli olanları yalnızca Allah ve kendisine vahiyle bildirilen Peygamberler bilebillir, denilmektedir[5].

---

1 bk. s. 53-55.

2 bk. s. 55-56.

3 bk. s. 57.

4 bk. s. 58-63.

5 Ebû Hanîfe'ye göre iman kalbin tasdiki ve lisanın ikrarından oluşmaktadır. Mekkî, Ebû Hanife'nin bu konudaki görüşünü Cehm b. Safvan ile aralarında geçen bir tartışmayı anlattıktan sonra şöyle değerlen-dirmektedir: Ebû Hanife'nin, "kalbiyle tasdik eden kişi dili ile ikrarda bulunmadan ölürse küfür üzere ölmüş olur." sözünün yorumu şudur: Bu kişi diliyle ikrar etmemekle itham edilmesine rağmen ikrarda bulunmazsa kâfir olur. Fakat böyle bir töhmet yoksa örneğin denizde bir adada veya bir mağarada tek başına bulunuyorsa kalbiyle inandıktan sonra, dili ile ikrar etmediği için küfre düşmez. bk. el-Menakib, s. 124-126.

Onuncu fasılda kesin delille sabit olan dinî esasları (zarurat-ı diniyyeyi) kabul etmenin zorunlu olduğu beyan edilmektedir[1]. Ebû Hanîfe bu hususta şöyle demektedir: Kişi iman ve küfür terimlerinin ne anlama geldiğini bilmese de Allah'a inanıp O'na kulluğu itiraf ederse mümin olur. Bir mümini haksız yere tekfir edeni kafir değil, yalancı sayarız.

Onbirinci fasılda imanda istisnanın olmadığı, yani bir kimsenin imanında tereddüd besleyerek "inşallah müminim" demesinin caiz olmadığı açıklanmaktadır[2].

Onikinci fasılda amelin imandan ayrı olduğu açıklanmakta, ameli işlemeyenin tasdiki kaybetmiş olmayacağı beyan edilmekte ve amelsiz imanın sahih olduğu ifade edilmektedir[3].

Onüçüncü fasılda imanda artma ve eksilmenin olmadığı, Kur'an'daki "...imanlarını artırdı..."[4] sözünden maksadın Hz. Peygamber devrinde yenilenen emir ve hükümlerdeki artma yönünden olduğu beyan edilmektedir[5].

Ondördüncü fasılda Allah'ı, öğrettiği şekilde gerçek bilgi ile bildiğimiz ifade edilmekte, bütün müminlerin iman hususunda eşit, diğer konularda farklı oldukları kaydedilmektedir[6].

Onbeşinci fasılda büyük günah işleyenin hükmü[7], onaltıncı fasılda büyük günah işleyenlerin affedileceği[8], onyedinci fasılda amellerin geri bırakılmasının ve büyük günahlarla boşa çıkarılmasının reddi[9] konu edinilmektedir. Ebû Hanîfe son fasılda ilk

---

1 bk. s. 64-67.

2 bk. s. 68-71.

3 bk. s. 72-75. Bu hususta geniş bilgi için bk. Molla Hüseyin b. İskender, el-Cevheretü'l-münife fî şerhi vasiyyeti'l-İmam el-A'zam Ebî Hanîfe, s. 3-7.

4 el-Enfal (8), 2.

5 bk. s. 76-78.

6 bk. s. 79-81.

7 bk. s. 82-90; Mekkî bu durumu şu kıssa ile açıklamaktadır: Haricîler'den bir gurup gelerek şöyle derler: Caminin kapısında iki cenaze var. Bunlardan biri aşırı içki yüzünden, diğeri zinadan hamile kalarak ölmüştür. Bunlar hakkında ne dersin? Ebû Hanîfe: "Bunlar hangi millete mensupturlar, Yahudî mi, Hristiyan mı yoksa Mecusi midirler?" diye sorar. Hariciler, "Hiçbiri değildirler, İslâm akaidini paylaştıklarını söylemektedirler" derler. Bunun üzerine Ebû Hanîfe: "İslâm akaidini tanımak imanın ne kadarına tekabül eder?" diye sorar. "Tamamına" derler. Bu sözleri üzerine İmam: "Onların mümin olduklarını kendiniz söylediğinize göre benden ne istiyorsunuz?" der. bk. Menakib, s. 108-109.

8 bk. s. 91-98.

9 bk. s. 99-101.

ircada bulunanın (ameller hakkında hüküm vermeyip Allah'a havale edenin)* Allah Âdem'e isimleri öğrettikten sonra bunları söylemelerini istediğinde hataya düşmekten korkarak "Bize öğrettiğinden başka bilgimiz yoktur" diyen melekler olduğunu söylemektedir. Şöyle devam etmektedir: Biz, Mürcie'nin dediği gibi "iyiliklerimiz kesinlikle kabul edilecek, kötülüklerimiz de kesinlikle bağışlanacak" demeyiz. Fakat "kim bir ameli şartlarına uygun olarak yapar ve mümin olarak ölürse, Allah onun amelini zayi etmez" deriz. Böyle söylememize rağmen bid'at ehlinin bu görüşümüz dolayısıyla bize Mürcie yakıştırmasında bulunmasını, bize olan kinlerinin sonucu sayarız[1].

Onsekizinci fasılda cennet ve cehennemin yaratılmış ve oradaki hayatın ebedî olduğu[2]. ondokuzuncu fasılda kabir suali ve azabının hak olduğu[3], yirminci fasılda öldükten sonra dirilme, amellerin tartılması, hasımlar arasında ödeşme (kısas), havz gibi ahiret ahvali[4], yirmibirinci fasılda büyük günah işleyenlere şefaat edileceği[5] konu edinilmektedir.

Yirmiikinci fasılda imamet konusu ele alınmaktadır[6]. Ebû Hanîfe dört halifenin faziletini hilafete geliş sıralarına göre kabullenmekte, Hz. Ali'nin Hz. Ömer'in şehid edilmesinde bir etkisinin olmadığını kaydetmektedir. Muhammed Bakır'ın şu sözünü nakletmektedir: Ali eğer onu bu makama layık görmeseydi dünya üzerinde gelip geçmiş kadınların en faziletlilerinden olan kızını onunla evlendirir miydi? "Hz. Peygamber'in ashabından hiçbirini hayır dışında anmayız" demekte, Hz. Ali ile Osman'ın işini Yüce Allah'a havale ettiğini belirtmektedir. Ali'nin savaşında haklı, onunla savaşanların ise hatalı olduklarını söylemekte, ona karşı savaşan Hz. Talha, Zübeyr ve Aişe'nin durumları hakkında susarız, demektedir[7]. Bu fasıl, Ebû Talib ve

---

1 Bu konuda Ebû Hanîfe mutedil bir yol izlemiştir. O, büyük günah işleyeni mümin saymayan Hariciler ve Mu'tezile'nin görüşlerini reddettiği gibi imanla birlikte masiyetin zarar vermeyeceğini iddia eden Mürcie'nin görüşünü de reddetmekteydi. Buna rağmen düşmanları onu Cehmiyye'den olmakla itham etmiş, Cehm'i tazim için onun devesinin yularını tuttuğu yalanını uydurmuşlardır. bk. M. Ebû Zehra, Ebû Hanîfe, s. 179.

2 bk. s. 102-105.

3 bk. s. 106-108.

4 bk. s. 109-110.

5 bk. s. 111-114.

6 bk. s. 115-120.

7 Mevdudî bu hususta şu tesbiti yapmaktadır: Ebû Hanîfe kişisel olarak Hz. Ali'yi Osman'dan daha çok sevmekteydi. Ancak akaidi formüle ederken o

Hz. Peygamber'in anne-babasının küfür üzere öldükleri ifade edilerek son bulmaktadır.

Yirmiüçüncü fasılda iyiliği emretme, ulu'l-emre itaat ve onlara isyandan sakındırmanın gereği üzerinde durulmaktadır[1]. Ebû Hanîfe: "İyiliği emretmek her ne kadar uyulması gerekli bir vecibe ise de bunun isyan şeklinde olması durumunda kan dökmek, haramı helâl saymak ve malları yağmalamak gibi fiiller görülür. Bu yöntemin ifsad ettiği şeyler ıslah ettiklerinden daha fazla olduğundan uzak durmalıdır" demektedir. Haddi aşanlarla Hz. Ali ve Ömer b. Abdülaziz'in yaptıkları gibi kılıçla savaşırız. Ortaya çıkan fitneyi kaldırmaya gücümüz yetmezse, oradan fitnenin olmadığı yere göç ederiz, demektedir.

Üçüncü bölümün son kısmı olan yirmidöndüncü fasılda zalim hükümdara uymanın ve furûda dört halifenin geleneğine tabi olmanın cevazına yer verilmektedir[2].

Beyazîzade bu bölümü her ne kadar fiilî sıfatlara ayırdığını belirtmekte ise de bunun dışına çıktığı görülmektedir. Fiilî sıfatları beşinci faslın sonunda bitirmekte, bundan sonra nübüvvet ve sem'iyyat bahislerine geçmektedir. Kanaatimizce bu durum, eseri önce klasik tasnife göre ilahiyat bahisleri ile sınırlı tutmak isteyip fiilî sıfatların sonuna kadar yazmış olması, sonra da zaman bularak ve Allah'ın fiilleri içinde mütalaa ederek nübüvvet ve sem'iyyat bahislerini bu bölüme eklemesinden kaynaklanmaktadır.

Sonuç bölümünde (hâtime) ise kıyamet alametleri konu edinilmekte, bu hususta nakledilen rivayetlere yer verilmektedir[3].

Daha önce de belirttiğimiz gibi Beyazîzade Ahmed Efendi el-Usûlü'l-münîfe'yi yazdıktan sonra Mekke'de kadı iken bu eserin keramet ve istidraç faslına kadar olan kısmını şerhetmiş ve İşârâtü'l-merâm adını vermiştir. Şerh, el-Usûlü'l-münîfe'nin yarısına yakın kısmına tekabül etmektedir. Beyazîzade İşârâtü'l-merâm'da ilâhiyat konularını şerhetmeyi hedeflemiştir. Bir mukaddime ve üç bölümden oluşmaktadır. el-Usûlü'l-münîfe'nin tümü şerhedilmediği için onda bulunan "hâtime" kısmı şerhte yer alma

---

zamanki çoğunluğun kararına uyarak Raşid halifelerin fazilet sıralamasının hilafete geliş sıralarına göre olduğu görüşüne karşı çıkmamıştır. bk. "Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf", İslâm Düşüncesi Tarihi, 2/306.

1 bk. s. 121-123.

2 bk. s. 124.

3 bk. s. 125-127.

maktadır. Şarih, mukaddime'de Ebû Hanîfe'nin hocaları, ravileri, kelâm ilmi ile uğraşmanın hükmü ve şerh esnasında baş vurduğu kaynaklar hakkında bilgi vermektedir (s. 18-56). İşârâtü'l-merâm Hanefî-Matüridî literatürü açısından bir hazinedir. Beyazîzade bu eserde Nesefî, Sâbûnî, Ebu'l-Alâ es-Sâidî, Ebû İsmail el-Herevî ve Ebû Şekûr es-Sâlimî gibi kelâm; Ebû Zeyd ed-Debûsî, Nâtıfî, Ebû Yakub el-Cürcanî ve Ebû Bekr es-Semerkandî gibi usûl; Harisî, Saymerî, Muvaffak el-Mekkî, Kerderî, Sarimuddin el-Mısrî ve Ebû Şuca' en-Nasırî gibi Ebû Hanîfe menakibi yazan ve onun risâlelerini şerheden birçok âlimin eserine atıfta bulunmaktadır[1].

Şarih birinci babda Allah'a iman (s. 57-106), ikinci babda zâtî sıfatlar (s. 107-211) ve üçüncü babda fiilî sıfatlar (s. 212-337) konularını şerhetmektedir. Neşredilen eserin baş kısmında Zahid el-Kevserî'nin yazdığı bir mukaddime (s. 3-9), sonunda ise Kahire el-Mektebetü'l-melikiyye (nr. 224, 339, 856) ve el-Mektebetü'l-âmire (Hayri Paşa) nüshalarında bulunan iki sayfa tutarındaki keramet ve istidraç bahsi yer almaktadır (s. 228-339).

Ayrıca Brockelmann Beyazîzade'nin Esad Efendi 1141 ve Musul 239, 223 numaralarda Muhtasârü'l-Usûlü'l-münîfe li'l-İmam Ebî Hanîfe ismiyle el-Usûlü'l-münîfe'nin muhtasarının bulunduğunu zikretmektedir[2]. Yaptığımız araştırmada Esad Efendi 1141'de bu isimde bir eserin bulunmadığını, söz konusu numarada İşârâtü'l-merâm'ın kayıtlı olduğunu tesbit ettik. Musul nüshası hakkında ise bilgi edinme imkânımız olmadı[3].

---

1 bk. İşârâtü'l-merâm, s. 22-24; Ayrıca bu çalışmamızın Araştırma kısmı.

2 bk. GAL, 2/436; GAL Suppl. 2/647.

3 Brockelmann'ın Musul nüshasının kayıt numaralarında hata yaptığı görülüyor. Şöyle ki GAL'de söz konusu eserin 239'da kayıtlı olduğu belirtilirken GAL Suppl'de bu numara 329 olarak gösterilmektedir.

III. el-USÛLÜ'l-MÜNÎFE'NİN NEŞRE HAZIRLANMASINDA TAKİP EDİLEN YOL

A. Yazma Nüshaları

el-Usûlü'l-münîfe'nin Süleymaniye kütüphanesinde altı aded yazma nüshası bulunmaktadır. Bunlar: Esad Efendi 1140/1 ve 1140/2; Şehid Ali Paşa 15667/1 ve 1705/1; Kılıç Ali Paşa 567/1 ve Lâleli 2264/7'de yer alan nüshalardır. Biz bu çalışmamızda Esad Efendi 1140/1, Şehid Ali Paşa 1567/1, Kılıç Ali Paşa 567/1 ve Lâleli 2264/7'de yer alan nüshaları esas aldık. Bunlardan Lâleli nüshasını istinsah tarihi bulunduğu ve iyi korunmuş olduğu için, Esad Efendi ve Şehid Ali Paşa nüshalarını sayfa kenarlarında bol miktarda şerh ve düzeltmeler mevcut olduğu için, Kılıç Ali Paşa nüshasını ise Allah'ın sıfatları diğer nüshalardakinden farklı sıralandığı ve önemli görülen yerlerde sıkça hareke konulduğu için tercih ettik.

Şimdi bu nüshaları kısaca tanıtalım:

1. Esad Efendi nüshası: Esad Efendi 1140/1 numarada kayıtlı olan yazma nüsha olup 239x159, 173x82 mm ölçüsündedir, 29 varaktan oluşmaktadır. Cild kapağı miklebli ve kenar çizgilidir. İlk sayfada kitabın ismi kırmızı kalemle (الأصول المنيفة للإمام ابي حنيفة) şeklinde yazılmıştır. İbarenin yer aldığı ilk sayfanın başında ser levha bulunmakta, onun altında (بسم الله الرحمن الرحيم) ifadesi yer almakta ve arkasından da (أما بعد حمدا لله كفاء إفضاله) ibaresi gelmek

tedir. Bütün sayfalar yaldızlı kenar çizgileri ile kuşatılmış olup her sayfa ortalama 23 satırdan meydana gelmektedir. Nüsha nesih hattıyla istinsah edilmiştir. Son varakta (29[a]) nüshanın yazımının bittiğini ifade eden

(والله يهدي من يشاء الي صراط مستقيم والحمد لله رب العالمين تم بحمد الله تعالي) ifadesi

yer almaktadır. Müstensihin adı ve istinsah tarihi bulunmamaktadır. Bab ve fasıl başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Sayfaların birbirini takip ettiğini kontrol için bir sonraki sayfanın ilk kelimesi bir önceki sayfanın sonunda verilmektedir. Sayfa kenarlarında bol miktarda şerh, nüsha farkı, tashih ve hadislerin kaynağını gösteren açıklamalar bulunmaktadır.

Bu nüsha için kullandığımız rumuz, nüshanın bulunduğu Esad Efendi kütüphanesinin ilk harfi olan (أ)'dir.

2. Şehid Ali Paşa nüshası: Şehid Ali Paşa 1567/1 numarada kayıtlı olan yazma nüsha olup 223x162, 163x82 mm ölçüsündedir, 17 varaktan oluşmaktadır. Cild kapağı şemselidir. Kapakta "el-Usûlü'l-münîfe" ismi bulunmamaktadır. Bütün sayfalar kenar çizgili olup her sayfa ortalama 25 satırdan meydana gelmektedir. Talik hattıyla istinsah edilmiştir. Metin (بسم الله الرحمن الرحيم) ile başlamakta, arkasından (أما بعد حمدا لله كفاء إفضاله) cümlesi yer almaktadır. İlk sayfanın kenarında Ebû Hanîfe'nin risâlelerini rivayet eden ravilerin isimleri kaydedilmiştir. Bab ve fasıl başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmış olup fasıl konuları zaman zaman hamişte kaydedilmekte, zaman zaman ise hiç yazılmamaktadır. Nüshanın sayfa kenarlarında bol miktarda şerh ve tashih bulunmaktadır. Ayrıca ibarede geçen hadislerin kaynaklarına işaret edilmektedir. Son varakta (17[a]) nüshanın yazımının bittiğini ifade eden (والله يهدي من يشاء الي صراط مستقيم تم بحمد) ibaresi bulunmaktadır. Müstensihin adı ve istinsah tarihi bulunmamaktadır. İlk sayfada (من كتب الفقير علي غفر له) şeklinde temellük kaydı mevcuttur.

Bu nüsha için kullandığımız rumuz nüshanın bulunduğu Şehid Ali Paşa kütüphanesinin ilk harfi olan (ش) harfidir.

3. Kılıç Ali Paşa nüshası: Kılıç Ali Paşa 567/1 numarada kayıtlı olan yazma nüsha olup 307x207, 201x130 mm ölçüsündedir, 17 varaktan oluşmaktadır. Nesih hattıyla istinsah edilmiştir, her sayfada ortalama 31 satır bulunmaktadır. Kapak meşin cildli ve şem-

selidir. İç sayfada

(تصنيف الفاضل المرحوم احمد بن حسن بن سنان الشهير ببياضي زاده) ibaresi ile temellük kaydını ifade eden

(من متملكات حفظي عبد الرحمن الفقير القاضي بمدينة مصر المحروسة) ifadesi ve onun altında da (من متملكات قنوي السيد عثمان القاضي بمدينة آمد سنة ١١٨١) ifadesi yer almaktadır. İbarenin bulunduğu sayfadan bir önceki sayfada kitabın ismi:

(الأصول المنيفة للإمام ابي حنيفة مؤلفها و جامعها العالم كمال الدين أحمد حسن بن سنان الشهير ببياضي زازه) ibaresiyle yer almaktadır.

Metin (بسم الله الرحمن الرحيم وبه استعين) ifadesi ile başlamakta arkasından (أما بعد الحمد لله كفاء إفضاله) cümlesi gelmektedir. Eserin sonunda (16^b) metnin bittiğini ifade için

(والله يهدي من يشاء الي صراط مستقيم والحمد لله رب العالمين) ifadesi kaydedildikten sonra el-Usûlü'l-münîfe li'l-İmam Ebî Hanîfe'yi nakleden raviler sayılmaktadır (16^b-17^a). Beyazîzâde, en sonda Allah'a hamd ve Hz. Peygamber'e salât ve selâm getirdikten sonra şu beyti kaydetmektedir:

يا ناظرا فيه سل بالله مرحمـــة علي المصنف واستغفر لصاحبه

واطلب لنفسك من خير تريد وزد من بعد ذلك غفرانا لكاتبه

Bab ve fasıl başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. İbarede zaman zaman hareke konulmuştur, çok az miktarda tashih dışında şerh, talik vs. yoktur. Allah'ın sıfatları diğer nüshalardan farklı bir şekilde sıralandığından çokça takdim tehirler görülmektedir. Müstensihin adı ve istinsah tarihi bulunmamaktadır.

Bu nüsha için kullandığımız rumuz, nüshanın bulunduğu Kılıç Ali Paşa kütüphanesinin ilk harfi olar (ق) harfidir.

4. Lâleli nüshası: Lâleli kütüphanesi 2264/7 numarada kayıtlı bulunan yazma nüsha olup 215x138, 145x70 mm ölçüsündedir, 19 varaktan oluşmaktadır. 1135/1722 tarihinde nesih hattıyla istinsah edilmiş olup müstensihi belli değildir. Her sayfada ortalama 33 satır bulunmaktadır. İlk sayfanın baş kısmında kırmızı mürekkeple

(بياضي زاده افندي الاصول المنيفة للامام ابي حنيفة) ibaresiyle müellifin ve kitabın ismi yazılıdır. Metin (بسم الله الرحمن الرحيم) ifadesiyle başlamakta arkasından (أما بعد حمدا لله كفاء إقضاله) cümlesi yer almaktadır. İlk sayfanın kenarında Ebû Hanîfe'nin risâlelerini nakleden ravilerin ismi verilmektedir (100^{b}). Risâle (والله يهدي من يشاء الي صراط مستقيم) ibaresi ile son bulmakta (118^{a}); nüshanın bittiğini ifade eden bir ibare yer almamaktadır. Ancak istinsah tarihinin 26 Receb 1135 h. olduğunu gösteren şu ifade bulunmaktadır: سنة ١١٣٥ رجب الشهر يوم ٢٦

Nüshada bab ve fasıl başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Sayfaların birbirini takip edip etmediğini kontrol için bir sonraki sayfanın ilk kelimesi bir önceki sayfanın alt kısmında verilmiştir. Şerh ve tashihler bulunmamaktadır.

Bu nüsha için kullandığımız rumuz nüshanın bulunduğu kütüphanenin ilk harfi olan (ل) harfidir.

Bütün nüshalarda sayfalar ve ibareler tam olup herhangi bir silinti, kopukluk vs. bulunmamaktadır.

B. Tahkik Metodu

Bu çalışmamızda, tahkik için esas aldığımız nüshalardan her birinde bazı takdim, tehir, hata, fazlalık ve eksikler bulunduğu ve biz de metni en doğru bir şekilde vermeyi hedeflediğimiz için nüshalardan birini esas alma yerine "tercih prensibini" kullanmayı benimsedik. En sağlam metni bu şekilde tesbit edebileceğimizi düşündük. Her hangi bir nüshayı esas almadığımız için de metne varak numaraları koymadık. Metinde tercih yaptıktan sonra nüshalar arasındaki farklılıkları dipnotlarla gösterdik. Nüshalar arasında tercih yaparken tereddüt ettiğimiz noktalarda ibarelerin alındığı kaynaklara müracaat ettik. Bu kaynaklar içinde Ebû Hanîfe'nin beş risâlesi yanında, müsnedleri ve onun hayatını konu edinen menakib kitapları bulunmaktadır. Beyazîzade, ifadelerinde özellikle risâlelerden alınan ibarelerde tekrarlardan kaçınma amacıyla metinlerin baş kısmından veya sonundan cümleler atmakta, zaman zaman da ibareyi özet halinde vermektedir. Bu durum, metinleri ilk kaynaklarından verme açısından bazı zor

luklara sebep olmaktadır. Örneğin diyalog şeklinde yazılmış olan el-Âlim ve'l-müteallim'de öğrencinin İmam'a yönelttiği sorular atılarak sadece İmam'ın cevapları alınmış, bu da okuyucunun ibareyi anlamasını güçleştirmiştir. Bu güçlükleri ortadan kaldırıp konuyu anlaşılır hale getirmek için zaman zaman ibarenin sıyak ve sıbakını dipnotta göstermeye çalıştık. Ayrıca okuyucuya kolaylık sağlamak amacıyla metinlerin geçtiği kaynakların sayfa numaralarını vermeye özen gösterdik.

Tahkik edilen metnin altında yer alan dipnotlarında hem nüsha farklarına, hem de konu ile ilgili açıklamalara yer verilmiştir. Bu ikili dipnot sisteminde nüsha farkları ve açıklamalar için kullanılan rakamların tespitinde bir ayırıma gidilmemiş ve rakamların tümü parantez işaretleri içinde gösterilmiştir. Dipnotunun tarafımızdan yapılan bir açıklama veya metinle ilgili başka referanslara ait olması halinde rakamı köşeli parantez içinde verilmiş; metinler arasındaki farklılıklara işaret etmesi halinde ise sadece normal parantez işareti kullanılmıştır.

Orijinal metinlerde paragraf ve imlâ işaretleri tabii olarak bulunmamaktadır. Sunulan metindeki paragraf ve imla işaretleri ibarenin durumu göz önüne alınarak tarafımızdan konulmuştur. Bazı isim, fiil ve edatların doğru okunmasını sağlamak için zaman zaman hareke koyma cihetine de gidilmiştir. Kur'an ayetleri harekeli olarak verilmiş ve metinde ﴿ ﴾ işareti içinde yazılmıştır. Dipnotlarında ise sûre ismi, sıra ve ayet numaraları gösterilmiştir. Ayetlerin iktibası esnasında yapılan hatalar müellif veya müstensihi dikkate alınmadan düzeltme yoluna gidilmiştir. Nüshalarda ayetler zaman zaman sadece istişhad edilen kısmıyla verilmektedir. Bu durumlarda nüshalara bağlı kalınmış, konunun iyi anlaşılması için gerekiyorsa dipnotunda ayetin tamamı verilmiştir. Metinde yer alan hadislerin senedlerinde bulunan raviler ve hadislerin kaynakları hakkında dipnotlarında bilgi verilmiş, imkân ölçüsünde bu hadislerin tahrici yapılmıştır. Kaynağı bulunamayan rivayetlerin dipnotunda ise kaynağının bulunmadığı belirtilmiştir. Metinde geçen şahıs, terim, mezhep, eser ve yer isimleri dipnotlarında açıklanmaya çalışılmıştır.

Metinde dikkat çekmek istediğimiz veya başkalarından iktibas edilen cümleler tırnak işareti içinde verilmiştir. Orijinal metinde varakların ön yüzü (ظ), arka yüzü (و); Türkçe kısımda ise (a) ve

(b) harfleri ile gösterilmiş; ibarenin siyak ve sibakının gerektirdiği eklemeler köşeli parantez içine alınmıştır.

Dipnotlarında nüshalardan birinde veya birkaçında bulunmayan kelime ve ibareler eksi (-), fazla olanlar da artı (+) işareti ile gösterilmiş, arkasından da bu kelime ve ibareler yazılmıştır.

Metinde görülen her türlü bölünme, bab ve fasıllar müellifin kendi tasarrufu olmasına rağmen fasıl başlıklarının bir kısmı nüshaların metinlerinde değil sayfa kenarlarında gösterilmiştir.

Çalışmamızın araştırma ve tercüme kısımlarında özel isimlerin yazımında Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nde uygulanan imlâ esasları uygulandığından içinde (اب) ve (ابن) kelimeleri bulunan isimlerin yazımında Arapça gramer kurallarına riayet edilmemiştir. Örneğin Hammâd b. Ebî Hanîfe yerine Hammâd b. Ebû Hanîfe denilmiştir.

İkinci Kısım

el-USÛLÜ'l-MÜNÎFE li'l-İMAM EBÎ HANÎFE

Rahman ve Rahîm olan Allah'ın adıyla

Nimet ve lütuflarına karşılık Allah'a hamd; Efendimiz Muhammed'e ve onun soyuna salât ve selâm olsun.

Bu, İmam Ebû Hanîfe'nin[1] usûl-i dine ait eserlerinden cem ve tertibi, tekrarlardan arındırılması ve (okuyucuya) kolaylaştırılması benden istenilen bir kitaptır. Onu, öğrencilerine yazdırdığı; Ebû Hanîfe'nin oğlu Hammad[2] rivayeti ile tanınan el-Fıkhu'l-ekber[3], İmam Ebû Yusuf Yakub el-Ensarî'nin[4] rivayet ettiği er-

---

1 Ebû Hanîfe Nu'man b. Sabit b. Zûtâ et-Teymî el-Kûfî (ö. 150/767). Muhakkık ve müctehid fakih olup ehl-i sünnetin dört fıkıh mezhebinden biri olan Hanefî mezhebinin imamıdır. Ailesinin İran veya Türk asıllı olduğu söylenir. Kûfe'de doğup büyümüştür. İlk gençliğinde bir taraftan ipek ticareti yaparken bir taraftan da ilim tahsili ile uğraşmış ancak daha sonra tedris ve iftâ (fetva verme, problemleri halletme) hizmetlerini daha iyi yürütmek amacıyla ticaretle uğraşmaktan vazgeçmiştir. Abbasî halifelerinden Mansur onu kadı olarak atamak istemiş fakat Ebû Hanîfe takvayı tercih ederek bu görevi kabul etmemiştir. Bunun üzerine halife onu hapse atmış ve ölünceye kadar hapiste kalmıştır. Kendilerinden rivayette bulunduğu hocaları (silsile-i tarikî):Hammad b. Ebû Süleyman (ö. 120/737), İbrahim en-Nehâî (ö. 95/713). Alkame b. Kays (ö. 66/682) ve Esved b. Yezîd (ö. 75/694). Bunlar Hz. Ali (ö. 40/660), İbn Mes'ud (ö. 30/651), Ata b. Ebu Rebah (ö. 114/732) ve İbn Abbas (ö. 68/687) şeklindedir. Geniş bilgi için bk. Bağdadî, Tarihu Bağdad, 13/323-423; İbn Kesîr, el-Bidaye ve'n-nihaye, 10/107; Yusuf b. Tagriberdî, en-Nücûmu'z-Zâhire, 2/12; Taşköprizade, Miftahu's-saâde, 2/63-83; İzmirli, Usûl-i Fıkıh Dersleri, s. 15; Brockelmann C., GAL. Suppl, 1/284.

2 Hammad b. Ebî Hanîfe (ö. 176/792). Ebû Hanîfe'nin oğlu olup, adı Ebû Yusuf, Muhammed ve Züfer gibi imamlar arasında zikredilmiştir. İbn Hallikan onun biyografisinde, babasının mezhebi üzere, salih ve iyi bir kişi olduğunu kaydetmektedir. bk. İbn Hallikan, Vefeyatü'l-a'yan, 2/205; Kureşî, el-Cevahiru'l-mudiyye, 2/153; İbn Hacer, Lisanü'l-mîzan, 20/346; Kiranevî, Ebû Hanîfe ve ashabuh, s. 198.

3 Ebû Hanîfe'nin, Ehl-i sünnet akîdesini açıklayan risalesidir. Çeşitli senedlerle rivayet edilmiştir. Ebû Hanîfe'den oğlu Hammad rivayet etmiştir. Birçok yazma nüsha ve şerhleri bulunmaktadır. Türkçe, Urduca, Pencapça,

Risâle[1], İmam Ebû Mutı' Hakem b. Abdullah'ın[2] rivayet ettiği Kitabu'l-Âlim[3], yine mezkur İmam Ebû Mutı' el-Belhî'nin rivayet ettiği el-Fıkhu'l-ebsat[4] ve İmam Ebû Mukatil Hafs b. Selm es-Semerkandî'nin[5] rivayet ettiği Kitabu'l-Vasiyye[6] isimli eser

---

Almanca gibi çeşitli dillere çevrilmiştir. Yazma nüsha ve şerhleri için bk. Brockelmann, GAL, 1/169; Fuad Sezgin GAS, 1/412; (Ayrıca bk. Bu çalışmamızın birinci kısmı, s. 30-34.)

4 İmam Ebû Yusuf Yakub b. İbrahim b. Habib el-Ensarî (ö. 182/798). Ebû Hanîfe'den fıkıh dersleri almıştır. Mehdî, Hadî ve Reşîd dönemlerinde kadılık yapmıştır. Ahmed b. Hanbel, İbn Maîn ve İbnü'l-Medenî sika olduğunu söylemişlerdir. bk. İbn Sa'd, Tabakat, 5/330; Kureşî, el-Cevahir, 3/611; Kiranevî, Ebû Hanîfe ve ashabuh, s. 95; Zirikli, el-A'lam, 9/252.

1 Ebû Hanîfe'nin, kendisinin Mürcie'den olduğu ithamlarına karşılık Osman b. Süleyman b. Cürmüz el-Bettî'ye (ö. 143/760) gönderdiği bir risaledir. İmam'dan Ebû Yusuf rivayet etmiştir. Birçok yazma nüshaları bulunmaktadır. Örnek olarak Selim Ağa 587/10 ve Fatih 5392/6 nüshaları gösterilebilir. Zahid Kevserî 1368/1949'da Kahire'de neşretmiştir.

2 Ebû Mutî' Hakem b. Abdullah el-Belhî (ö. 199/814). Ebû Hanîfe'nin öğrencisi olup Hz. Enes, Abdullah b. Avn ve Süfyan es-Sevrî'den rivayetlerde bulunmuş; 16 sene Belh kadılığı yapmıştır. Mürcie mezhebinden olmakla itham edilmiştir. İbn Maîn zayıf olduğunu söylemiş, İbnü'l-Cevzî de onun adını Kitabu'z-zuafa'da zikretmiştir. Ebû Mutî' Kitabu'l-Âlim'i Ebû Mukatil Hafs b. Selm es-Semerkandî'den, o da Ebû Hanîfe'den rivayet etmiştir. Beyazîzade onu, el-Fıkhu'l-ebsat gibi Kitabu'l-Âlim'i de Ebû Hanîfe'den rivayet eden ravî olarak zikretmektedir. bk. Hatib el-Bağdadî, Tarih, 8/225; Kureşî, el-Cevahir, 4/87; Leknevî, el-Fevaidü'l-behiyye, s. 68; el-Kiravenî, Ebû Hanîfe, s. 195; Fuad Sezgin, GAS, 1/414.

3 Bu, Ebû Hanîfe'nin, öğrencisi Ebû Mukatil Hafs b. Selm es-Semerkan-dî'nin (ö. 208/823) sorularına cevap verdiği bir risaledir. Ebû Hanîfe'den rivayet eden de odur. Birçok yazma nüshası vardır. Ebû Bekr Muhammed b. Hasan b. Furek (ö. 406/1015) tarafından şerhedilmiştir. 1349/1930 yılında Haydarabad'da neşredilmiş ve 1368/1949 senesinde de Kahire'de Zahid Kevserî tarafından yayınlanmıştır. bk. Brockelmann, GAL, 1/170, GAL Suppl, 1/286; Fuad Sezgin, GAS, 1/418.

4 Ebû Hanîfe'den el-Fıkhu'l-ekber adıyla iki rivayet gelmiştir. Bunlardan biri Hammad b. Ebî Hanîfe tarafından, diğeri de Ebû Mutî' tarafından rivayet edilmiştir. İki rivayetin birbirine karışmaması için Ebû Mutî'in rivayeti "el-Fıkhu'l-ekberu'l-ebsat" veya "el-Fıkhu'l-ebsat" diye isimlendi-rilmiştir. Birçok yazma nüsha ve şerhleri bulunmaktadır. Şerhlerine örnek olarak Atâ b. Ali b. el-Cüzcanî ve Semerkandî'ninkiler gösterile-bilir. Her ne kadar bazı kaynaklarda İmam Maturîdî'nin Fıkh-ı Ekber'e şerh yazdığı şeklinde bilgiler bulunmakta ise de söz konusu edilen şerh ona değil, Ebu'l-Leys es-Semerkandî'ye aittir. Zahid Kevserî 1368/1949'da Kahire'de neşretmiştir. bk. Ebü'l-Hayr M. Eyüb, Akîdetü'l-İslâm ve'l-İmâm el-Mâtürîdî, s. 108-109; Brockelmann, GAL Suppl, 1/286; Fuad Sezgin, GAS, 1/414.

5 Ebû Mukatil Hafs b. Selm es-Semerkandî el-Horasanî (ö. 208/823). Ebû Hanîfe'nin öğrencilerindendir. bk. İbn Ebî Hatîm, el-Cerh ve't-ta'dîl, 3/174, 187; İbn Hacer, Tehzîbu't-tehzîb, 2/476, 12/245; Lisanu'l-mizan, 2/322-323; Bündarî, Mevsûatu ricali'l-kütübi't-tis'a, 1/361.

6 Ebû Hanîfe'nin, usûlü'd-dinle ilgili bazı konularda dostlarına tavsiyelerini içeren bir risalesidir. Ebû Mukatil Hafs b. Selm es-Semerkandî rivayet etmiştir. Beyazıd 3080/14 (7b-10b, 1178 h.); İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi 1516/2; 6461/2; Fatih 5392/7'de yazmaları bulunmaktadır. Ekmelüddin el-Babertî (ö. 786/1384), Molla Hüseyin b. İskender er-Rûmî (ö. 1084/1672) ve

lerinin metinlerinden derledim. Ona, imamların rivayetlerinden yirmi kelâmî mesele ile, sağlam senedleri olanlardan itikadla ilgili kırk hadisi de ekledim[1]. Kitabı bir mukaddime, üç ana bölüm ve bir sonuç planına göre düzenledim. Kitap, bütün inanç esaslarını kapsamaktadır.

Ebû Hanîfe el-Âlim adlı kitabına şöyle başladı:

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamd; Peygamberlerin efendisi ve nebîlerin sonuncusu Hz. Muhammed'e ve Allah'ın salih kullarına salât ve selâm olsun.

Nureddin Efendi el-Üsküdarî (ö. 1269/1844) tarafından şerhedilmiştir. Molla Hüseyin er-Rûmî'nin şerhi 1321/1903'de Haydarâbâd'da ve Üsküdarî'nin şerhi de İstanbul'da yayımlanmıştır. Ebû Hanîfe'nin ayrıca oğlu Hammad, öğrencileri Yusuf b. Halid es-Semtî ve Ebû Yusuf'a vasiyyetleri vardır.

1 Ebû Hanîfe'nin müsnedleri için bk. bu çalışmamızın mukaddimesi, s. 42.

MUKADDİME

Ebû Hanîfe el-Fıkhu'l-ebsat'ta dedi ki: Dinde (usûl-i dinde) derinleşmenin, ahkâmda (furû-i dinde) derinleşmekten daha üstün olduğunu bil. Fıkıh: kişinin, kendi leh ve aleyhinde olan şeyleri bilmesidir. Bu bilgilerin itikatla ilgili bulunanlarına "el-Fıkhu'l-ekber" denilir. Kişinin, rabbine nasıl kulluk edeceğini öğrenmesi, birçok ilimleri toplamasından daha hayırlıdır.

Ebû Hanîfe Kitabu'l-Âlim'de demiştir ki: Organlar göze tabi olduğu gibi, amel de ilme bağlıdır. Az bir amelle birlikte ilim, bilgisizce yapılan çok amelden daha faydalıdır. Bunun içindir ki Yüce Allah: "De ki; hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Ancak gerçek akıl sahipleri öğüt alırlar."[1] buyurmuştur.

Ebû Hanîfe el-Fıkhu'l-ebsat'ta şöyle demiştir: Fıkhın en faziletlisi, kişinin Allah'a imanı, farzları, sünnetleri, hadleri ve fakihlerin fikir ayrılıklarını öğrenmesidir.

Ebû Hanîfe Kitabu'l-Âlim'de dedi ki: Hz. Peygamber'in (s.a.v) ashabı Kelâm ilmine dalmadılar, çünkü onlar, karşılarında savaşan kimse bulunmayan ve bu sebeple de silah taşıma ihtiyacını hissetmeyen bir kavim gibi idiler. Biz ise, bizi süngülemek isteyen ve kanlarımızı helâl gören bir grupla karşı karşıyayız. Binâenaleyh hangimizin hatalı, hangimizin isabetli olduğunu bilmemek, kendimizi ve aile efradımızı savunmamak bizim için mümkün değildir. Gerçekten biz bir savaşla karşı karşıyayız ve silaha mutlaka muhtacız. Şu da var ki; kişi insanların ihtilaf ettiği bir şeyi işittiği vakit, dilini söz söylemekten tutsa bile kalbini bir

---

1 ez-Zümer (39), 9.

tarafa meylettirmemeye gücü yetmez. Çünkü kalp, farklı görüşlerden ya birini veya her ikisini kötü görecektir. Birbirinden farklı iki görüşü benimsemek mümkün değildir. Kalp haksızlığa meylettiği zaman, haksızlık yapanları sever ve onlardan olur; doğruya meyledip doğru olanları tanıdığı zaman ise onlara dost olur. Yanlış yapanı doğru yapandan ayırmadığın zaman bu, bir noktada sana zarar vermez fakat daha sonra birçok hususta zarar verir.

Sana zarar vermeyen cihet, hata yapanın amelinden dolayı muaheze edilmemendir. Zarar veren noktalara gelince; bunların birincisi: yanlışı doğrudan ayırmadığın için sana cahil denilmesidir. Çünkü bir kimse adaleti tavsif etse, fakat onun zıddı olan zulmü bilmese o, aslında zulmün de, adaletin de ne olduğunu bilmiyor demektir.

İkincisi; kendisinden nasıl kurtulacağını bilmediğin bir şüphenin, başkalarına arız olduğu gibi sana da arız olma ihtimalidir. Zira sen doğru mu, yanlış mı yaptığını bilmediğin için o şüpheden kurtulamazsın.

Üçüncüsü de: Hatalı olanı doğru olandan ayıramadığın için, kimi Allah için seveceğini, kime de Allah için buğzedeceğini bilemezsin.

Ebû Hanîfe er-Risâle'de şöyle dedi: Bilmelisin ki size öğretilen ve sizin de başkalarına öğrettiğiniz en değerli bigi sünnettir. Sen, kendisinden öğrenilmesi ve (başkalarına) öğretmesi gereken sünnet ehlinin kimler olduğunu tanımalısın. Yemin ederim ki, Allah'ın rızasından uzak olan hiçbir şeyde, onu yapan kimse için bir mazeret bahis konusu olamaz; insanların sonradan icad ettikleri ve uydurdukları şeylerle de hidayete ulaşılamaz. Aslolan Kur'an-ı Kerim'in getirdiği, Hz. Peygamber'in uyulmasını istediği ve insanlar fırkalara ayrılıncaya kadar, onun ashabının yapmakta devam edegeldikleri şeylerdir. Bunun dışında kalanlar ise bid'attır ve sonradan uydurulmuştur.

Ebû İsmet el-Mervezî'nin[1] rivayetinde (Ebû Hanîfe) şöyle demiştir: "İnsanların arazlar ve cisimler hakkında uydurdukları sözler felsefecilerin sözleridir. Sen sünnete (eser) ve selefin

---

1 Ebû İsmet Nuh b. Ebî Meryem el-Mervezî (ö. 173/789). Câmî' lakabıyla tanınmaktadır. Babası, Zührî, Sabit el-Bünânî, Yahya b. Saîd el-Ensârî, İbn Ebî Leylâ ve Ebû Hanîfe'den rivayette bulunmuştur. Abbas b. Mus'ab, babasının Mecûsî olduğunu, Ebû Hanîfe ve İbn Ebî Leylâ'dan fıkıh, Haccac b. Ertat'tan hadis ve Kelbî'den tefsir okuduğunu söylemektedir. İbnü'l-Mübarek onun rivayetlerinden hoşlanmadığını ve onu zayıf bulduğunu belirtmektedir. bk. Muvaffak el-Mekkî, Menakıb, s. 369; İbn Hacer, Tehzibü't-tehzîb, 1/486-489; Bündarî, Mevsûatu ricali'l-kütübi't-tis'a, 4/119; el-Kiranevî, Ebû Hanîfe, s. 226.

yöntemine sarıl. Sonradan uydurulan her şeyden sakın, çünkü onlar bid'attır."[1]

Ebû Hanîfe el-Fıkhu'l-ebsat'ta dedi ki: Bana Hammad[2], İbrahim (en-Nehaî)'den[3], o Alkame'den[4], o İbn Mes'ûd'dan[5], Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu rivayet etti: "Her kim İslâm'da yeni bir şey icad ederse helâk olur. Her kim bir bid'at meydana getirirse sapıtır. Kim de sapıtırsa ateştedir."[6]

Bize Hammad, İbrahim (en-Nehâî)den, İbn Mes'ûd'dan şöyle dediğini rivayet etti: "İşlerin en zararlısı sonradan ihdas olunanlardır. Sonradan ihdas olunan her şey bid'attır, her bid'at sapıklıktır, her sapıklık da ateştedir."[7]

Ebû Hureyre[8] (r.a.) Hz. Peygamber'in şöyle dediğini rivayet etti: "İsrailoğulları yetmiş iki fırkaya ayrıldı; benim ümmetim ise

---

1 Suyûtî, Tebyîzu's-sahîfe bi menâkibi Ebî Hanîfe, s. 114.

2 Ebû İsmail Hammad b. Ebî Süleyman el-Kûfî (ö. 120/737). Tabiînin fakîhlerindendir. Ebû Hanîfe ondan fıkıh okumuştur. Enes b. Malik, Saîd b. Cübeyr ve İbrahim en-Nehâî'den rivayette bulunmuştur. Kendisinden de Ebû Hanîfe ve Süfyan es-Sevrî hadis rivayet etmişlerdir. Ayrıca Buharî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesaî ve İbn Mace kendisinden hadis tahric etmişlerdir. bk. Zehebî, Siyeru a'lami'n-nübelâ, 5/231; İbn Hacer, Tehzîb, 3/16; Bündarî, Mevsûa, 1/386.

3 Ebû İmran İbrahim b. Yezîd b. Kays b. Esved en-Nehâî (ö. 96/714). Kûfeli olup tabiînin ileri gelenlerinden, müçtehid fakih ve mezhep sahibi bir imamdır. bk. İbn Sa'd, Tabakat, 6/270; Zehebî, Siyeru a'lami'n-nübelâ, 4/520; İbn Hacer, Tehzîb, 3/16; Bündarî, Mevsûa, 1/386.

4 Ebû Şibl Alkame b. Kays b. Abdullah b. Malik en-Nehâî el-Kûfî (ö. 66/682). Ömer b. Hattab, Osman b. Affan, Ali b. Ebî Talib ve Abdullah b. Mes'ûd'dan rivayette bulunmuştur, muhadramundandır. bk. İbn Sa'd, Tabakat, 6/86; Zehebî, Siyer, 4/53; İbn Hacer, Tehzîb, 7/276.

5 Abdullah b. Mes'ûd b. Gafil b. Habib b. Şemh b. Fâr el-Hüzelî. İlk müslümanlardan olup iki hicrete katılmış, Bedir savaşında bulunmuş ve Hz. Osman'dan önce vefat etmiştir. bk. İbn Ebî Hatim, el-Cerh ve't-ta'dil, 5/149; Zehebî, Siyer, 1/461; İbn Hacer, Tehzîb, 6/27.

6 Bu hadisi Buharî Hz. Ali ve Enes'ten şu ifadelerle tahriç etmiştir: "Her kim onda yeni bir şey icad ederse Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların laneti onun üzerine olsun. Allah onun tövbesini ve şehadetini kabul etmez." Buharî, İ'tisam, 5-6. Bu hadis için ayrıca bk. Taberanî, el-Mu'cemu'l-evsat, 1/156; İbn Hacer, el-Metalib, 3/93; el-Heysemî, Mecmau'z-zevaid, 1/188, 3/307; Ali el-Muttakî, Kenzü'l-ummal, 1/221.

7 İbn Mâce, Mukaddime, 7; İbn Ebî Âsım, es-Sünne, 1/17.

8 Ebû Hureyre Abdurrahman b. Sahr ed-Devsî (ö. 57/676). Hz. Peygamber'den çok rivayette bulunan sahabilerdendir. Sahabe ve tabiînden birçok kişi kendisinden rivayette bulunmuştur. Bunların sayısının sekiz yüze kadar çıktığını söyleyenler olmuştur. bk. İbnü'l-Esîr, Üsdü'l-gâbe, 2/318; Zehebî, Siyer, 2/578; İbn Hacer, Tehzîb, 12/267.

yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır. Büyük ekseriyet (sevad-ı a'zam) hariç hepsi cehennemdedir."[1]

Bize, Meymun b. Mihran[2] İbn Abbas'tan[3] şöyle rivayet etti: "Bir adam Peygamber'e gelerek "Ey Allah'ın elçisi! Bana öğret" dedi. Peygamber üç defa, "Git, Kur'an öğren" buyurdu. Dördüncüsünde ise: "Hakkı sana getiren sevdiğin de, sevmediğin de olsa onu kabul et, Kur'an'ı öğren ve onun yöneldiği tarafa yönel." buyurdu.[4]

---

1 Tirmizî, İman, 18; Ebû Davud, Sünne, 1; İbn Mâce, Fiten, 17; Taberanî, el-Mu'cemu'l-kebîr, 18/70; İbn Ebî Asım, es-Sünne, 1/32, 35.

2 Ebû Eyyub Meymun b. Mihran el-Cezerî (ö. 117/735). Nasr b. Muaviye oğullarından bir hanım onu Kûfe'de azad etmiştir. Hz. Ebû Hureyre, Aişe, İbn Abbas, İbn Ömer, Dahhak ve başkalarından rivayette bulunmuştur. Kendisinden de oğlu Ömer, Ebû Bişr Cafer, A'meş, Evzaî ve daha birçok kişi rivayette bulunmuştur. bk. İbn Ebî Hatim, el-Cerh ve't-ta'dîl, 4/186; Zehebî, Siyer, 5/71 İbn Hacer, Tehzîb, 10/39.

3 Ebu'l-Abbas Abdullah b. Abbas b. Abdulmuttalib (ö. 68/687). Hz. Peygamber'in amcasının oğlu ve sahabenin ileri gelenlerindendir. Yaklaşık 30 ay Hz. Peygamber'le bulunmuş, Hz. Ömer, Ali ve Muaz'dan rivayette bulunmuştur. Kendisinden oğlu Ali, yeğeni Abdullah b. Ma'bed, hizmetlisi İkrime ve başkaları rivayette bulunmuştur. Tefsir ilminde imamdı. Yetmiş yaşında iken Taif'te vefat etmiştir. bk. İbn Sa'd, Tabakat, 2/365; İbnü'l-Esir, Üsdü'l-gâbe, 3/290; Zehebî, Siyer, 3/331.

4 bk. Ebû Hanîfe, el-Fıkhu'l-ebsat, s. 49.

Birinci Bölüm

ALLAH'I BİLME VE ONA İCMALÎ OLARAK İNANMA

Ebû Hanîfe el-Fıkhu'l-ebsat'ta dedi ki: Bana, Alkame b. Mersed[1] Yahya b. Ya'mer'den[2], o da Abdullah b. Ömer'den[3] rivayet etti, İbn Ömer dedi ki: Ben Resûlullah'ın yanında iken birden karşımıza sarkan saçları güzel, sarıklı, çölde yaşayan kişilerden olduğunu sandığımız bir adam çıka geldi. İnsanların arasından geçerek Hz. Peygamber'in önünde durdu ve: "Ya Resûlellah! İman nedir?" dedi.

Hz. Peygamber: "Allah'tan başka hiçbir tanrının bulunmadığına, Muhammed'in O'nun kulu ve elçisi olduğuna şehadet getirmen; meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, O'na kavuşacağına, yani ahiret gününe, hayrı ve şerri ile birlikte kaderin Yüce Allah'tan olduğuna inanmandır" buyurdu.

Adam: "doğru söyledin" dedi. Biz, çöl insanının bilgisiz olmasına rağmen Hz. Peygamber'in sözlerini tasdik etmesine hayret ettik.

---

1 Ebu'l-Haris Alkame b. Mersed el-Hadramî el-Kûfî (ö. 120/737). Ebû Abdurrahman es-Sülemî, Tarîk b. Şihab, Abdurrahman b. Ebî Leylâ, Sa'd b. Ubeyde ve daha birçok kişiden rivayette bulunmuş; kendisinden Gaylan b. Cami', Ebû Hanîfe,.Evzaî, Şu'be, Süfyan es-Sevrî ve başkaları hadis rivayet etmişlerdir. Ahmed b. Hanbel onun hadiste güvenilir bir kişi olduğunu söylemektedir. bk. Buharî, et-Tarihu'l-kebîr, 7/41; Zehebî, Siyer, 5/206; İbn Hacer, Tehzîb, 7/278; İbnü'l-Imad, Şezeratü'z-zeheb, 1/157.

2 Ebû Süleyman Yahya b. Ya'mer el-Udvanî el-Basrî (ö. 115/728). Künyesi Ebû Adî olup Merv kadılığı yapmıştır. Ebû Zer ve Ammar b. Yasir'den mürsel olarak, ayrıca Hz. Aişe, Ebû Hureyre ve İbn Abbas'tan rivayette bulunmuştur. Kendisinden ise Abdullah b. Büreyde, Katade, Ata el-Horasanî ve başka birçok kişi rivayette bulunmuştur. bk. İbn Ebî Hatim, el-Cerh ve't-ta'dil, 9/196; Zehebî, Siyer, 4/441; İbn Hacer, Tehzib,11/305.

3 Abdullah b. Ömer b. el-Hattab b. Nüfeyl b. Abduluzza (ö. 73/692). Küçük yaşta müslüman olmuş, babası ile beraber hicret etmiştir. Şecere-i rıdvan'da Hz. Peygamber'e biat edenlerdendir. bk. İbn Sa'd, Tabakat, 2/373; İbnü'l-Esîr, Üsdü'l-gâbe, 3/34; İbn Hacer, Tehzib, 5/328.

Adam: "Ey Allah'ın Elçisi, İslâm'ın şartları nelerdir?" diye sordu.

Hz. Peygamber: "Namaz kılmak, zekât vermek, Ramzan ayında oruç tutmak, gücü yetenin Beytullah'ı ziyaret etmesi ve cünüplükten temizlenmektir" buyurdu.

Adam: "Doğru söyledin" dedi. Biz, sanki sorduğunu biliyormuşcasına Hz. Peygamber'i tasdik etmesine hayret ettik.

Adam: "Ey Allah'ın Elçisi, ihsan nedir?" diye sordu.

Hz. Peygamber: "Allah'ı görür gibi onun için amel etmendir. Her ne kadar sen O'nu görmüyorsan da O, seni görür" buyurdu.

Adam yine: "Doğru söyledin" dedi ve sözüne şöyle devam etti: "Bunları yaptığım takdirde muhsin sayılır mıyım?"

Hz. Peygamber: "Evet" dedi.

Adam: Bu defa da onu tasdik etti ve: "Yâ Resûlellah, kıyamet ne zaman kopacak?" diye sordu.

Hz. Peygamber: "Bu hususta sorulan, sorandan daha bilgili değildir fakat onun alametleri vardır. Bunlar da Allah'ın kendi nezdinde saklı tuttuğu beş (gayb) türündendir." buyurdu ve: "Kıyamet vakti hakkında bilgi ancak Allah'ın katındadır. Yağmuru o yağdırır, rahimlerde olanı o bilir, hiç kimse yarın ne kazanacağını bilemez, yine hiç kimse nerede öleceğini bilemez. Şüphesiz Allah her şeyi bilendir, her şeyden haberdardır." meâlindeki ayeti okudu.[1]

Adam: "Doğru söyledin" dedi, sonra geri döndü. Cemaatın ortasına gelince, onu göremedik. Hz. Peygamber buyurdu ki: "Bu şahıs, size dininizin esaslarını öğretmek için gelen Cebrail'dir."[2]

Hârisî[3] ve Haskefî'nin[4] rivayetine göre ise Ebû Hanîfe,

---

1 Lokman (31), 34.

2 Harizmî, Câmiu'l-mesânîd, 1/127, 174; Ali el-Karî, Şerhu Müsnedi Ebî Hanîfe, s. 31, 327; Ayrıca bk. Buharî, İman 37; Müslim, İman 1; Ebû Dâvûd, Sünnet, 16; Ahmed b. Hanbel, 1/51.

3 Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Yakub el-Harisî el-Buharî (ö. 340/951). Abdullah el-Ustâz es-Sanî diye tanınmıştır. Sem'anî, onun çok hadis rivayet etmesi sebebiyle bu lakabı aldığını kaydetmektedir. Fazl b. Muhammed eş-Şaranî, Hüseyin b. el-Fazl el-Becelî ve Ebû Abdullah b. Mende ondan rivayette bulunmuşlardır. İbn Mende onun hakkında olumlu düşünceler taşırken Sem'anî sika olmadığını ve münker rivayetlerinin bulunduğunu belirtmekte, İbnü'l-Cevzî'den Ebû Saîd er-Ravvas'ın, onun hadis uydurduğunu söylediği naklolunmaktadır. Fıkıh ve hadiste büyük

"bu haberi bana Hammad İbrahim'den, Alkame'den, İbn Mes'ûd'dan rivayet etti" şeklinde nakletmiştir.

Ebû Hanîfe el-Fıkhu'l-ekber'de dedi ki: Bilmelisin ki, tevhidin ve inanılması sahih olan şeylerin aslı: Allah'a, ahiret gününe, meleklere, kitaplara, peygamberlere, öldükten sonra dirilmeye, hayrı ve şerri ile birlikte kaderin Allah'tan olduğuna inandım, demenin gerekli oluşudur.

Ebû Hanîfe el-Fıkhu'l-ebsat'ta dedi ki: Allah, (ihtiyarî) fiillerin müstakillen yapılmasını kimseye bırakmamıştır. İnsanlar ne için yaratılmışlar ve kaderlerine ne yazılmışsa onu yapacaklardır. Sana isabet etmesi takdir olunan, başkasına isabet edecek değildir; senin için takdir olunmayan da sana isabet edecek değildir.

[Ebû Hanîfe el-Fıkhu'l-ekber'de dedi ki]: Hesaba çekilme ve amellerin tartılması, cennet ve cehennem hepsi haktır. [Ebû Hanîfe el-Fıkhu'l-ebsat'ta dedi ki]: Bir kişi bunu yakinen bilir ve ikrar ederse İslâm'ın bütününü kabul etmiş olur. O, mümindir. Eğer Türk yurdunda (yani İslâm ülkelerine uzak olan yerlerde) bulunan birisi İslâm'ı bütün olarak kabul etse fakat farzlarından, hükümlerinden ve Kur'an-ı Kerim'den hiçbir şey bilmese, onlardan hiç birini ikrar etmese, sadece Allah'ı ve O'na imanı kabul etse o, yine mümindir.

Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed'in[1] rivayetlerine göre ise şöyle demiştir: Eğer Allah insanlara peygamber göndermeseydi, insanların O'nu akıllarıyla bilmeleri vacip olur, peygamber gelinceye kadar emir ve yasaklardan sorumlu olmazlardı. Hiç

---

imam ve Mavereunnehir imamlarının ileri gelenlerindendir. Keşfü'l-âsâr (Ebû Hanîfe'nin menakibidir) ve Müsnedü Ebî Hanîfe eserlerindendir. bk. Kureşî, el-Cevahiru'l-mudiyye, 2/344; Temimî, et-Tabakatü's-seniyye, 4/232; Katip Çelebi, Keşfü'z-zunûn, 2/1680.

4 İmam Ebû Zekeriyya Musa b. Zekeriyya b. İbrahim b. Muhammed b. Saîd b. el-Haskefî el-Kadî (ö. 705/1306). Kahire ve Halep'te hadis tahsil etmiş, Tirmizî'nin Kitabu'ş-şemail'ini rivayet etmiş ve Dimyatî kendisinden hadis dinlemiştir. bk. Kureşî, el-Cevahir, 3/516; Ali el-Karî, Şerhu Müsnedi Ebî Hanîfe, s. 6; Fuad Sezgin, GAS, 1/415.

1 Ebû Abdullah Muhammed b. Hasan b. Ferkad eş-Şeybanî (ö. 189/804) Vasıt'ta doğmuş, Kûfe'de yaşamış, fıkıh ve usul-i fıkıhta imam olmuştur. Ebû Hanîfe'yi dinlemiş, onun mezhebine bağlı kalmıştır. Bağdad'a gitmiş, Harun er-Reşîd onu önce Rakka kadılığına getirmiş, sonra azletmiştir. Reşîd, Horasan seferi sırasında onu yanında bulundurmuştur. Rey'de vefat etmiştir. bk. İbn Hallikan, Vefeyatü'l-a'yan, 3/184; İbn Kutluboğa, Tacü't-teracim, s. 187; Kehhale-Ömer Rıza, el-Mu'cemu'l-müelifîn, 9/207; Zirikli, el-A'lam, 6/309.

kimse yaratıcısını bilmemekte mazur değildir. Çünkü herkes gökleri ve yeri, kendisini ve başkalarını kimin yarattığını sezmektedir.

Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf'un rivayetinde dedi ki: Nasıl ki akıl, dalgalı ve fırtınalı bir deniz içinde yük dolu bir geminin kaptansız olarak, doğru seyretmesini muhal görürse, aynen bunun gibi çeşitli halleri ve değişim durumları ile bu âlemin, hikmetli iş yapan bir sanii, yaratanı, koruyanı ve her şeyini bileni olmadan mevcudiyetini imkânsız görür. Yine akıl, ana karnından en güzel bir surette çıkan çocuğun, yıldızlar ve tabiatın tesiri ile değil, belki yaratıcı ve hikmet sahibi bir zatın takdiri ile meydana geldiğine hükmeder. Bu âlem devamlı değişmektedir. Değişim ise bir değiştiricinin olmasını gerektirir. Nasıl ki boş olan bir arsa üzerinde yapılan muhkem bir bina, onu yapan bir ustanın varlığına delalet ederse; bu âlemin değişmesi de onu değiştiren, hükmünde galip bir değiştiricinin bulunduğuna delalet eder. O da Allah'tır.

Ebû Hanîfe Kitabu'l-Âlim'de dedi ki: Peygamberin nübüvveti Allah tarafından (Allah'ın bildirmesi ile) bilinir. Çünkü peygamber her ne kadar Allah'a çağırsa da, Allah insanın kalbine peygamberi tasdik etmeyi ve tanımayı ilham etmedikçe, onun söylediklerinin doğruluğunu hiç kimse bilemez. Bu sebepledir ki, Cenab-ı Hak: "(Resûlüm!) Şüphesiz sen sevdiğini hidayete erdiremezsin fakat Allah dilediğine hidayet verir. Hidayete girecek olanları en iyi O bilir."[1] buyurmuştur. Eğer Allah'ı tanımak peygamberin tanıtması ile olsaydı, Allah'ı bilmede insanlara minnet (başa kakma) Allah tarafından değil, peygamber tarafından olurdu. Halbuki Yüce Rabbı tanımakta minnet Allah'tan peygamberedir. Allah'ın insanlara minneti ise, onlara peygamberi tasdik etmeyi öğretmesi sebebiyledir.[2] Bunun içindir ki, hiç kimsenin "Allah, peygamber tarafından bilinir" demesi caiz değildir. Aksine "kul iyi şeyleri ancak Allah'ın bildirmesi ile bilebilir" demek gerekir.

Ebû Hanîfe el-Fıkhu'l-ekber'de dedi ki: İnsana tevhid ilminin inceliklerinden bir şeyi anlamak güç gelirse, bir âlim bulup meseleyi soruncaya kadar, Yüce Allah katında doğru olan ne ise onun hak olduğuna inanması gerekir. Sormayı ertelemesi caiz değildir. Kişi bu hususta tereddüt içinde beklemekle mazur sayılmaz. Eğer bu tereddüdünde devam ederse küfre düşer.

---

1 el-Kasas (28), 56.

2 Ebû Hanîfe, Hucurât Suresi'nin 17. ayetine işaret etmektedir.

İkinci Bölüm

ZATÎ SIFATLAR VE BUNLARA BAĞLI MESELELER

Ebû Hanîfe el-Fıkhu'l-ekber'de dedi ki: Yüce Allah birdir. Bu birlik sayı bakımından değil, ortaksız olması bakımındandır. O, doğurmadı ve doğurulmadı. Onun hiçbir dengi (ve benzeri) yoktur.[1] O ne cisim, ne cevher, ne de arazdır. Onun sınırı, zıddı, dengi ve benzeri yoktur. Yaratıklarından hiçbirine benzemez. Yaratıklarından hiçbiri de kendisine benzemez. O, diğer şeyler gibi olmayan bir şeydir. Şey, sabit (mevcut) olan demektir.

FASIL: Zatî Sıfatlar[2]

Ebû Hanîfe el-Fıkhu'l-ekber'de dedi ki: Allah, isimleri ve sıfatları ile ezeli ve ebedidir. O'nun sıfat ve isimlerinden hiçbiri sonradan olmuş değildir. O'nun sıfatlarının tümü, yaratılmış varlıkların sıfatlarından farklıdır. Bu sıfatlar da: Hayat, semi', basar, ilim, kudret, irade ve kelâmdır. Ebû Hanîfe el-Vasiyye'de dedi ki: Sıfatlar zatın ne aynı, ne de gayrıdır. el-Fıkhu'l-ekber'de ise şöyle dedi: Allah'ın ezeldeki sıfatları sonradan olma ve mahluk değildir. Değişme, farklılık ve halden hale geçiş (ahvâl) yaratılmışlar için geçerlidir. Kim onların mahluk, sonradan olma olduğunu söyler veya bu hususta kararsız ve şüphe içinde olursa küfre düşmüştür.

Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf'un rivayetine göre ise şöyle demiştir: Hiçbir kimseye Allah'ın zatıyla ilgili bir şey söylemek uygun değildir. Kişi ancak O'nu, kendini vasıflandırdığı şeylerle vasıf

---

1 Ebû Hanîfe İhlas Suresi'nin 3 ve 4. ayetlerine işaret etmektedir.

2 Metnin bundan sonraki kısmında yer alan bazı başlıklarda "incelenmesi" anlamındaki "tahkik" kelimesi bulunuyorsa da tercüme sırasında nazari itibara alınmamıştır.

landırabilir. O'nun hakkında kendi reyi ile birşey söyleyemez. Âlemlerin Rabbi olan Allah (şanına layık olmayan vasıflardan) yücedir.

FASIL: Semi' ve Basar

Ebû Hanîfe el-Fıkhu'l-ekber'de dedi ki: Yüce Allah bizim işitmemize ve görmemize benzememek üzere nesneleri işitir ve görür.

FASIL: İlim

Ebû Hanîfe el-Fıkhu'l-ekber'de dedi ki: Yüce Allah nesneleri var olmazdan evvel ezelde bilmekteydi. O, varlıkları yoktan (lâ min şey') yaratmıştır. Bizim bilişimize benzemeyerek bilir. Yok (madum) olanı, yokluk halinde yok olarak bilir. Onu yaratacağı zaman nasıl olacağını da bilir. Var olanı da varlığı halinde mevcut ve onun nasıl yok olacağını da bilir. Allah, ayakta olanı, bu halinde ayakta olarak; oturduğu zaman da oturuş halinde olarak ilmi değişmeden ve onda yeni bir bilgi hasıl olmadan bilir. Ezeli ve ebedî olan ilmi ile bilicidir. "İlim" O'nun ezelî sıfatıdır.

FASIL: Kudret

Ebû Hanîfe el-Fıkhu'l-ekber'de dedi ki: Allah kadirdir fakat (O'nun kudreti) bizim kudretimiz gibi değildir. O, kudretiyle ezelde ve ebedde kadirdir. "Kudret", O'nun ezelde sıfatıdır.

Ebû Hanîfe el-Fıkhu'l-ebsat'ta şöyle dedi: Kaderiyye (mezhebine)[1] mensub olan kişiye şöyle denir: Söyle bakalım: Allah bütün halkı melekler gibi itaatkâr olarak yaratmak isteseydi buna

---

[1] Kaderî: Kaderiyye mezhebine tabi olan kişiye denir. Kaderiyye ise; "kul kendi fiillerinin yaratıcısıdır" diyen, küfür ve büyük günahların Allah'ın takdiri ile olmadığını iddia eden kişilerin mezhebidir. Bu görüşü ilk ortaya atan Mabed el-Cühenî'dir. Zehebî, onun tabiînden olduğunu, Eş'as ile beraber isyan ettiğini ve 80/699 senesinde Haccac tarafından öldürüldüğünü kaydetmektedir. Kaderiyye için bk. Eş'arî, Makalâtü'l-İslâmiyyîn, s. 430; Abdülkahir el-Bağdadî, el-Fark beyne'l-firak, s. 114; Şehristanî, el-Milel ve'n-nihal, 1/43; Cürcanî, Ta'rifat, s. 116; Ebû Reyyan, Tarihu'l-fikri'l-felsefî fi'l-İslâm, s. 26.

gücü yeter miydi? Eğer "hayır" diye cevap verirse Allah'ı, kendinin vasıflandırdığı sıfattan başka bir sıfatla vasıflandırmış olur. Çünkü O şöyle buyurmuştur: "O, kullarının üstünde yegane kudret ve tasarruf sahibidir.[1], "De ki: O, üstünüzden (gökten) veya ayaklarınızın altından (yerden) size bir azap göndermeye gücü yetendir."[2] Şayet kaderî "gücü yeterdi" diyecek olursa, kendisine şu soru sorulur: Allah İblis'i Cebrail gibi itaatkâr kılmayı dileseydi, buna gücü yeter miydi? Eğer "hayır" derse biraz önceki sözünden dönmüş ve Yüce Allah'ı, sıfatının dışında bir sıfatla vasıflandırmış olur.

FASIL: İrade

Ebû Hanîfe el-Fıkhu'l-ebsat'ta şöyle demiştir: Allah, irade (meşîet) sıfatı ile dileyendir. Müminlere imanı, hayır sahiplerine hayrı; kafirlere küfrü ve âsilere masiyeti dilemiştir. Kafirlere İslâm'ı emretmiş, onları yaratmadan evvel kafir ve sapık olmalarını dilemiştir. Allah meşîeti ile takdir etmiş ve ilmi ile dilemiştir. Meşîeti, emrinin önüne geçmiştir.

Ebû Hanîfe, İmam Muhammed'in rivayetine göre ise şöyle demiştir: Emir iki türlüdür: Biri oluş (keynûnet) emridir ki, Allah bir şeyi emredince oluverir. Diğeri ise vahiy emridir; bu, iradesinden (kaynaklanmış) değildir; iradesi de emrinin gereği değildir. Hz. İbrahim'in, oğluna söylediği şu söz bunu doğrular: "Rüyada senin boğazını kestiğimi görüyorum; bir düşün, ne dersin? dedi. O da cevaben: Babacığım! Emrolunduğun şeyi yap. İnşallah beni sabredenlerden bulursun, dedi."[3] "İnşâllah" demeksizin, "beni sabredenlerden bulursun" demedi. Allah'ın emri bu şekilde oldu ve onun boğazının kesilmesini Allah dilemedi.

Ebû Hanîfe el-Fıkhu'l-ebşat'ta dedi ki: Kim Allah'ın meşîeti ile ona itaat eder ve emrettiği işi yaparsa; O'nun hoşnut olduğu ve doğru saydığı şeyi yapmış olur. Kim de Allah'ın dilemesi ile O'nun emrinin dışında bir iş yaparsa Allah'ın rızasına uygun bir iş yapmış olmaz. O'na isyan etmiş olur. O'na isyan ise rızasının gayrıdır. Allah, razı olmadığı işleri yapan kullarına azap eder. Çünkü Allah, küfür ve masiyet karşılığında onlara azap eder,

---

1 el-En'am (6), 61.
2 el-En'am (6), 65
3 es-Saffât (37), 102.

küfür ve isyana razı olmaz fakat onlara azap etmeye razı olur. Taati terketmeleri ve masiyet işlemeleri sebebiyle onlardan intikam alır. Küfür ve isyan karşılığı onlara azap eder; küfür ve masiyetleri de onlar için diler. Allah, yaratmaya razı olduğu şeyden dolayı kafirlere azap eder. Çünkü O, kafirlere küfürden dolayı azap eder. Allah, küfrü yaratmaya razı olduğu halde, bizatihi küfre razı değildir. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "O, kullarının küfrüne razı olmaz"[1]. Onlara küfrü diler ama razı olmaz. Nitekim Allah, İblis'i, aynı şekilde şarabı ve domuzu yaratmış, bunları yaratmaya razı olmuş fakat bizzat kendilerinden razı olmamıştır. Çünkü Allah, bizzat şaraptan razı olsaydı, onu içen Allah'ın razı olduğu şeyi içmiş olurdu. Halbuki Allah, ne onu içmeye, ne küfre, ne İblis'e ve ne de İblis'in işlerine razı değildir. Allah bazen bir şeyi emrettiği halde, onu yaratmayı dilemez; bazen de bir şeyi diler fakat onu halka emretmez. Allah kafire İslâm'ı emretmiş fakat onun için dilememiştir. Kâfir için de küfrü dilemiş fakat ona küfrü emretmemiştir. Bazan da Allah nafile ibadetlerde olduğu gibi bir şeye razı olduğu halde onu emretmez. Allah, hoşnut olmadığı bir şeyi emretmemiştir. Çünkü o, emrettiği her şeyden hoşnuttur.

Ebû Hanîfe, İmam Muhammed'in rivayetine göre şöyle demiştir: Hiçbir kimse Allah'ın mülkünde, O'nun hükmettiği (kazâ) bir şeyi icra edemez. Allah, bir kulun küfrünü dilemişse kötü yaptı veya zulmetti denilemez. Çünkü bunlar emrolunduğu şeye aykırı davranan kişiler için söylenir. O, kendisine iman etme yolundaki talebini kullarına bildirmiştir.

FASIL: Kelâm-ı Nefsî

Ebû Hanîfe el-Fıkhu'l-ekber'de dedi ki: Allah konuşur fakat O'nun konuşması bizim konuşmamız gibi değildir. Biz mahreç ve harflerden oluşan âletlerle konuşuruz, Allah ise âlet ve harfler olmaksızın konuşur.

Ebû Hanîfe el-Fıkhu'l-ekber ile el-Vasiyye'de şöyle dedi: Kur'an Yüce Allah'ın kelâmıdır, mahluk değildir; Peygamber'e (a.s) vahyi ve indirdiğidir. O, Allah'ın hakikî bir sıfatıdır, mushaflara yazılmış, dillerle okunmuş, zihinlerde ezberlenmiş fakat bunların hiçbirine hulul etmiş değildir. Mürekkep, kağıt, yazı ve okuma

1 Zümer (39), 7.

mahluktur. Çünkü bunlar kulların fiilleridir. Her kim Allah'ın kelâmının mahluk olduğunu söylerse, o Yüce Allah'ı inkâr etmiş olur. Harfler, kelimeler, âyetler ve Kur'an'ın delalet ettiği manalar insanların ihtiyacı için bahis konusudur. Allah Tealâ ezelden ebede tapınılandır. Allah'ın kelâmı, kendisinden hiçbir şey ayrılmaksızın okunur ve ezberlenir. Bu sonuncu sözün mânası biraz yukarıda anlatılanlardan ibarettir.

Ebû Hanîfe el-Fıkhu'l-ekber'de dedi ki: Yüce Allah'ın Hz. Musa ve diğer peygamberlerden, Firavun ve İblis'ten (Allah'ın laneti her ikisinin de üzerine olsun) bahsettiği hususlar, Allah'ın onlardan haber verdiği sözleridir. Musa ve diğer yaratılmışların sözü ise mahluktur. Allah, Musa ile konuşmadan da mütekellim idi. Musa, Allah'ın kelâmını işitmiştir. Nitekim Cenab-ı Hak: "Allah Musa ile gerçekten konuştu"[1] buyurmuştur. Allah Tealâ Musa ile ezeldeki sıfatı olan kelâmı ile konuşmuştur. Ebû Hanîfe Kitabu'l-Âlim'de dedi ki: Allah, kendisi ile Musa arasında herhangi bir elçi kılmaksızın Musa'yı kelâmına muhatap olmakla mümtaz kılmıştır.

Ebû Hanîfe el-Fıkhu'l-ekber'de dedi ki: Allah'ın kelâmı olması noktasından Kur'an ayetlerinin hepsi fazilet ve yücelikte eşittir. Ancak bazılarında Allah kelâmı (zikir) olmanın yanında konunun (mezkur) da fazileti vardır; Ayetü'l-kürsî gibi; zira bu ayette Allah'ın yüceliği, azameti ve sıfatları konu edinilmiş ve böylece kendisinde hem zikir, hem de mezkura ait olmak üzere iki fazilet birleşmiştir. Buna mukabil kafirlerden bahseden ayetlerde sadece kelâm-ı ilahî olmanın fazileti mevcut olup kafirlerden ibaret olan konularına ait bir fazilet yoktur. Aynı şekilde Allah'ın isim ve sıfatlarının tümü yücelik ve üstünlükte eşittir, aralarında fark yoktur.

FASIL: Müteşabih Sıfatlar

Ebû Hanîfe el-Fıkhu'l-ekber'de dedi ki: Yüce Allah'ın Kur'an-ı Kerim'de belirttiği üzere keyfiyetsiz olarak yed[2] vech[3] ve nefs[4] sıfatları vardır. Yine gazabı, rızası, kazası ve kaderi O'nun

---

1 en-Nisâ (4), 164.
2 Al-İmran (3), 73; el-Fetih (48), 10; el-Hadîd (57), 29.
3 el-Kasas (28), 88; er-Rahman (55), 27.
4 el-Maide (5), 116.

keyfiyetsiz sıfatlarındandır. Gazabı, azabıdır; rızası da sevabıdır denilemez.

Ebû Hanîfe el-Vasiyye'de dedi ki: Allah, ihtiyaç duymaksızın ve üzerinde mekân tutmaksızın arşa istiva etmiştir.

Ebû Hanîfe el-Fıkhu'l-ekber'de şöyle dedi: Âlimlerin, Allah'ın sıfatlarından Farsça (Arapça dışında) olarak söylediği her şeyi kabul etmek caizdir; "yed" (el) kelimesini Farsça olarak söylemek caiz değildir. Fakat teşbihsiz olarak "Berûy-i Hudây" (li vechillah, Allah rızası için) demek mümkündür. [el-Fıkhu'l-ebsat'ta dedi ki]: Allah yaratılmışların sıfatları ile niteledirilemez. [Ebû Hanîfe el-Fıkhu'l-ekber'de ise şöyle dedi]: O'nun yed'i kudreti veya nimetidir, denilemez. Çünkü bunda sıfatın iptali söz konusudur. Bu Kaderiyye ve Mu'tezile mensuplarının görüşüdür. Fakat Allah'ın yed'i (eli), keyfiyetsiz olarak sıfatıdır, denilir. Ebû Hanîfe el-Fıkhu'l-ebsat'ta dedi ki: "Allah'ın eli onların elleri üzerindedir"[1], ifadesi yaratıkların elleri gibi değildir, bir organ da değildir. O, elleri yaratandır. O'nun yüzü yarattıklarının yüzü gibi değildir. O, bütün yüzleri yaratandır. O'nun nefsi, yarattıklarının nefsi gibi değildir. O, bütün nefisleri yaratandır. "O'nun benzeri hiçbir şey yoktur. O, işiten ve görendir."[2]

Ebû Hanîfe el-Vasiyye'de şöyle dedi: Allah, arşı ve arşın dışındakileri ihtiyaçsız olarak korumaktadır. Eğer muhtaç olsaydı yaratılmışlar gibi kâinatı icad etmeye ve yönetmeye muktedir olamazdı. Eğer Allah oturmaya ve mekân tutmaya muhtaç idiyse arşı yaratmadan evvel nerede idi? Allah Tealâ bu şekilde vasıflandırılmaktan yüce ve berîdir. Ebû Hanîfe el-Fıkhu'l-ebsat'ta dedi ki: Mekân yok iken de Allah Tealâ vardı. O, varlıkları yaratmadan önce de vardı; mekân, yaratık ve şey olmadan da mevcuttu. O, herşeyi yaratandır. Yüce Allah'a eller aşağı değil, yukarı kaldırılarak dua edilir. Çünkü aşağılıkta rablığın ve ulûhiyetin niteliklerinden hiçbir şey yoktur. Nitekim hadiste de şöyle rivayet olunmuştur: Bir adam siyah cariyesini Hz. Peygamber'e getirerek şöyle demiştir: "Bir mümine cariyeyi azad etmek üzerime vacip oldu. Bunu bana yeterli görür müsün?" Hz. Peygamber cariyeye: "Sen mümin misin?" diye sormuş, o da "evet" deyince bu defa Hz. Peygamber: "Peki Allah nerede?" diye sormuş, o da göğü işaret etmiştir. Hz. Peygamber adama: "Onu azad et, çünkü o, mümine'-

---

1 el-Fetih (48), 10.
2 eş-Şûra (43), 11.

dir" buyurmuştur.[1] Bir kimse: "Rabbimin gökte mi yoksa yerde mi olduğunu bilmiyorum" derse kâfir olur. Ayrıca bir kimse; "Allah arşın üzerindedir fakat bilmiyorum arş gökte mi, yerde midir?" derse yine kâfir olur.

FASIL: Ru'yetullah

Ebû Hanîfe el-Vasiyye ve el-Fıkhu'l-ekber'de dedi ki: Allah Tealâ'nın cennet ehline keyfiyet, benzetme ve yön bahis konusu olmadan görünmesi haktır. [Ebû Hanîfe el-Fıkhu'l-ekber'de dedi ki]: Müminler cennette O'nu kulları ile kendisi arasında bir mesafe olmaksızın baş gözleri ile görürler. Ensarî[2] Belhî[3] ve Haskefî'nin rivayetlerine göre ise şöyle demiştir: Bana İsmail b. Ebû Halid[4], Kays b. Ebû Hâzim el-Becelî'den[5], Cerîr b. Abdullah el-Becelî'den[6] Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu rivayet etti:

---

1 Müslim, Mesacid, 7; Muvatta, Itk, 6; Ahmed b. Hanbel, 2/291; Beyhakî, el-Esmâ ve's-sıfat s. 532; Ali el-Karî, Şerhu Müsned; Ebû Hanîfe, s. 157.

2 Kadı Ebû Bekr Muhammed b. Abdulbakî b. Muhammed el-Ensârî el-Bağdadî en-Nasrî (ö. 535/1140). Nasriyye bölgesindendir, Meristan kadısı diye tanınmaktadır. 442/1050 senesinde doğmuş, hadis ulemasının çoğundan hadis dinlemiş, Ebu'l-Kasım et-Tennuhî, Ebu'l-Feth b. Şîta ve Kadı Ebû Abdullah b. Seleme el-Kadaî'den icazet almıştır. Ebû Ya'la'dan kısa bir süre fıkıh okumuştur. Kendisinden birçok kişi rivayette bulunmuştur. Selefî, Sem'anî, İbn Nasır, İbn Asakir, İbnü'l-Cevzî ve diğerleri bunlardandır. bk. Zehebî, Siyer, 20/23; İbn Hacer, Lisanu'l-mîzan 5/241; İbnü'l-Cevzî, el-Muntazam, 10/92; İbnu'l-'Imad, Şezerâtü'z-zeheb, 4/108; Kâtip Çelebi, Keşfü'z-zunûn, 1/138, 2/1681.

3 Ebû Abdullah Hüseyin b. Muhammed b. Hüsrev el-Belhî (ö. 522/1128). Ebû Hanîfe'nin Müsned'ini cem edenlerdendir. İbnu'n-Neccar, yaşadığı dönemde Bağdad'da Irak ehlinin fakihi olduğunu kaydetmektedir. Ebu'l-Hüseyin el-Enbarî ve İbn Abdullah el-Humeydî'den hadis dinlemiştir. Kendisinden İbn Asakir ve İbnu'l-Cevzî rivayette bulunmuştur. bk. Lisanu'l-mîzan, 2/312; Kureşî, el-Cevahirü'l-mudiyye, 2/127; İbn Kutluboğa, Tacü't-teracim, s. 25; Temimî, et-Tabakatü's-seniyye, 3/160; Katip Çelebi, Keşfu'z-zunun, 2/1681.

4 Ebû Abdullah İsmail b. Ebî Halid el-Becelî (ö. 146/763). Tabiîndendir. A'meş ve o, yaşadıkları dönemin Kûfe muhaddisleri olarak tanınmışlardır. Ancak Becelî, A'meş'ten daha yaşlıydı. Abdullah b. Ebî Evfa, Kays b. Ebî Hâzim ve başkalarından rivayette bulunmuş; kendisinden ise Hakem b. Uteybe, Malik b. Miğvel, Şûbe, Süfyan ve başkaları rivayette bulunmuşlardır. bk. Zehebî, Siyer, 6/176; İbn Hacer, Tehzib, 1/291; İbnü'l-'Imad, Şezeratü'z-zeheb, 1/216.

5 Ebû Abdullah Kays b. Ebî Hazim el-Becelî el-Ahmesî el-Kûfî (ö. 97/715). Hz. Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali, Ammar, İbn Mesud ve başkalarından rivayetlerde bulunmuştur. Kendisinden ise Ebû İshak es-Subeyî, Muğîre b. Şubeyl ve ötekileri rivayet etmişlerdir. bk. İbn Sa'd, Tabakat, 6/67; Zehebî, Siyer, 4/198-202.

6 Ebû Amr Cerir b. Abdullah b. Cabir b. Malik el-Becelî (ö. 51/671). Sahabenin ileri gelenlerindendir. Kendisinden Enes, Kays b. Ebî Hâzim, Ebû Vail, Şa'bî ve başkaları rivayette bulunmuşlardır. bk. İbn Sa'd, Tabakat, 6/22;

"Siz Rabbinizi, ayı ondördüncü gecede gördüğünüz gibi göreceksiniz. O'nu görme konusunda haksızlığa uğramayacak, meşakkat çekmeyeceksiniz."[1] Ebû Hanîfe el-Fıkhu'l-ekber'de dedi ki: Yüce Allah'ın yakınlığı veya uzaklığı mesafenin uzunluğu veya kısalığı türünden değildir. Fakat müminleri yüceltme, kafirleri aşağılama mânasındadır. İtaatli olan keyfiyetsiz olarak Allah'a yakındır. Asî olan ise O'ndan uzaktır. Yakında bulunma ve yönelme hitap eden için bahis konusudur. Cennette Allah'a yakın olmak, O'nun huzurunda durmak ve ahirette O'nu görmek aynı şekilde keyfiyetsiz vuku bulacaktır.

İbnü'l-Esîr, Üsdü'l-gâbe, 1/333; Zehebî, Siyer, 2/530; İbn Hacer, Tehzîb, 2/73.

1 Buharî, Tevhid, 24; Müslim, İman, 80; Tirmizî, Sıfatu'l-cenne, 17; Harizmî, el-Cami', 1/164; Ali el-Karî, Şerhu Müsnedi Ebî Hanîfe, s. 579.

Üçüncü Bölüm

ALLAH'IN FİİLÎ SIFATLARI VE ONLARLA İLGİLİ KONULAR

Ebû Hanîfe el-Fıkhu'l-ekber'de dedi ki: Fiilî sıfatlar: Yaratmak, rızıklandırmak, meydana getirmek (inşâ), yoktan var etmek (ibdâ), yapmak (sun') ve diğerleridir. Yüce Allah, yaratmasıyla ezelde hâlikti. Yaratma O'nun ezelî sıfatıdır. Yine fiili ile ezelde faildir. Fiil de O'nun ezelî sıfatıdır. Allah (varlıkları) yaratmadan önce de hâlık, (canlılara) rızık vermeden önce da râzık idi. O'nun fiili ezelî sıfatıdır. Fâil, Yüce Allah'ın kendisidir. Allah'ın fiili mahluk değildir, mef'ûl (yapılan) ise mahluktur.

FASIL: Lütuf Ve Adaletin Mevcudiyetİ, Aslah Nazariyesinin Reddİ

Ebû Hanîfe el-Fıkhu'l-ekber'de dedi ki: Yüce Allah, kullarına lütufta bulunan, adaletle davranandır. Kendinden bir lütuf olarak kula hak ettiğinden kat kat fazla verir. Günah karşılığında kulu adaletiyle cezalandırır. Bazan lütfu ile de affeder. Allah, kendisinin bir lûtfu olarak dilediğini hidayete erdirir, dilediğini ise adaleti olarak saptırır. O'nun saptırması, hızlanıdır. Hızlanın mânası, razı olduğu şeyi yapmaya kulu muvaffak kılmaması demektir. Bu da O'nun bir adaleti olup, hızlana uğratılan kişinin yaptığı masiyete mukabil cezalandırılmasını ifade eder.

Ebû Hanîfe el-Fıkhu'l-ekber'de dedi ki: Allah ganidir, ihtiyaç dolayısıyla kullardan hiçbir şey istemez. Tersine kullar O'ndan hayır isterler. Allah'ın kullar üzerindeki hakkı kendisine kulluk etmeleri ve hiçbir şeyi ortak koşmamalarıdır. Bunu yaptıkları zaman, onların Allah üzerindeki hakkı, kendilerini bağışlaması ve mükâfatlandırmasıdır. Ebû Hanîfe İmam Muhammed'in rivayetine göre Atâ b. Ebû Rebah'ın[1] şöyle dediğini belirtmektedir: Eğer Allah gök ve yer ehline azap etmeyi dileseydi, onlara azap ederdi ve zulmetmiş de olmazdı.[2] Değil mi ki Allah semavât ve arz ehline taat yolunu göstermiş, taati ilham etmiş ve bu konuda kendilerine sabır ve sebat vermiştir. Bütün bunlar Allah'ın kendilerine lutfettiği nimetleri değil midir? Şayet O, kendilerinden bu nimetlerin şükrünü talep etse güçleri yetmeyip taksirde bulunurlardı; bu sebeple de hiç de zulmetmiş olmayarak bu taksirlerinden dolayı onları azaba düçar edebilirdi.

Ebû Hanîfe el-Fıkhu'l-ekber'de dedi ki: Allah, insanları küfür ve imandan arınmış olarak yarattı. Sonra onlara hitabetti, emir ve yasaklar koydu da kâfir olan kendi fiili, inkârı ve inadı ile küfre düştü. Bu, Cenab-ı Hakk'ın ona hızlanıdır. İnanan da kendi fiili, ikrarı ve tasdiki ile iman etti. Bütün bu iyi davranışlar Allah'ın tevfîki ve yardım etmesi ile olmuştur. "Allah, mümin kuldan imanı zorla alır" dememiz caiz değildir. Fakat kul imanı bırakır, bu takdirde de şeytan onu alır.

FASIL: Rızık ve Ecel

Ebû Hanîfe el-Vasiyye'de dedi ki: Allah kulları yaratan, rızıklandıran ve öldürendir. Nitekim Yüce Allah: "Allah, (o yüce varlıktır) ki sizi yaratmış, sonra rızıklandırmıştır; sonra O, hayatınızı sona erdirecek, daha sonra da sizi tekrar diriltecektir."[3] bu-

---

1 Ebû Muhammed Ata b. Ebî Rebah Eslem el-Kureşî (ö. 114/732), Hz. Osman zamanında doğmuş, Hz. Aişe, Ümmü Seleme, Ebû Hureyre, İbn Abbas ve başkalarından hadis rivayet etmiştir. Kendisinden ise Mücahid b. Cebr, Amr b. Dînar, Zührî, Katade, A'meş ve başkaları rivayette bulunmuştur. bk. İbn Sa'd, Tabakat, 5/467; Zehebî, Siyeru a'lami'n-nübelâ, 5/78; İbn Hacer, Tehzîbu't-tehzhib, 7/199.

2 Ebû Davud, Sünnet, 16; İbn Mace, Mukaddime, 10; Ahmed b. Hanbel, 5/182, 185.

3 Rum (30), 40.

yurmaktadır. Belhî ve Harizmî'nin[1] rivayetlerine göre ise şöyle demiştir: Bana Yezid b. Abdurrahman el-Evdî[2], Abdullah b. Mes'ûd'dan, o da Hz. Peygamber'den rivayet ettiğine göre (Efendimiz) şöyle buyurmuştur: "(Meni) ana karnında kırk gün nutfe olarak, kırk gün alaka (pıhtılaşmış) olarak, kırk gün et parçası (mudga=embriyo) olarak durur. Sonra Allah onun yaratılışını tamamlar ve melek der ki: Ey Rabbim! Erkek mi olacak dişi mi? Mümin mi olacak, kâfir mi? Ömrü ne kadardır? Rızkı nelerdir? Ameli nelerdir? Melek, Allah'ın onun için dilediklerini yazar. Mümin olan (saîd), başkasından öğüt alandır; kâfir olan (şakî) da annesinin karnında kötü yazılandır"[3]. Bu konuda Sevban'ın[4] (r.a) Hz. Peygamber'den (s.a.v) rivayet ettiği: "Ömrü ancak iyilik artırır, kaderi de ancak dua çevirir. Kul, yaptığı günah sebebiyle rızıktan mahrum kılınır."[5] meâlindeki hadis ise tevile tabi tutulmuştur.

Ebû Hanîfe el-Vasiyye'de dedi ki: kazanma, helâlinden mal biriktirme helâldir, haram yolla mal biriktirme ise haramdır.

FASIL: Gerçek İstitaat

Ebû Hanîfe el-Vasiyye'de dedi ki: İstitaat (iş yapabilme gücü) fiil ile beraberdir. el-Fıkhu'l-ebsat'ta da şöyle demiştir: Kulun masiyet

---

1 Ebu'l-Müeyyed Muhammed b. Mahmûd b. Muhammed b. Hasan el-Ha-rizmî (ö. 655/1257). Tahir b. Muhammed el-Hafsî'den fıkıh okumuş, Harzem kadılığı yapmış ve Bağdad'da ders okutmuştur. Ebû Hanîfe'nin müsnedini iki cild halinde tasnif etmiş ve bunda Müsned'in onbeş musannifinin rivayetlerini cemetmiştir. bk. İbn Kutluboğa, Tacü't-teracim, s. 66; Katip Çelebi, Keşfü'z-zunûn, 2/1681.

2 Ebû Dâvûd Yezîd b. Abdurrahman el-Evdî el-Kûfî. Hz. Ali'den hadis dinlemiştir. Oğulları İdris ve Dâvûd kendisinden rivayette bulunmuşlardır. Onu İbn Hıbban es-Sikat'ta zikretmiş, 'Iclî "güvenilir" olduğunu söylemiştir. Muhammed b. Hasan el-Âsar'da üçüncü tabakadan olarak Ebû Hanîfe, Yezid b. Abdurrahman şeklinde hadisler tahriç etmiştir. bk. Buhârî, et-Tarihu'l-kebîr, 8/347; İbn Hacer, Tehzîb, 11/345; Takrîbu't-tehzîb, 2/368.

3 Buharî, Bed'u'l-halk, 6; Enbiya, 1; Müslim, Kader, 1; Tirmizi, Kader, 4; İbn Mace, Mukaddime, 10; Harizmî, Camiu'l-Mesanid, 1/143.

4 Ebû Abdullah Savban en-Nebevî (ö. 54/673). Hz. Peygamberin azadlı kölesidir. Hicaz'dan sürgün edilmiş, Hz. Peygamber onu satın alarak azad etmiştir. O da Peygamber'e bağlanarak yakınlarından olmuştur. Ondan birçok ilim almıştır. Ömrü uzun olan sahabilerden olup kendisinden Şeddad b. Evs, Cübeyr b. Nüfeyr, Ebû İdris el-Havlanî, Raşid b. Sa'd ve başkaları rivayette bulunmuştur. bk. İbn Sa'd, Tabakat, 7/400; Ebî Hatîm, el-Cerh ve't-tâdil, 2/469; İbn Abdi'l-Ber, el-İstiâb, 1/218; Zehebî, Siyer, 3/15; İbn İbnü'l-Esîr, Üsdü'l-gâbe 1/25.

5 İbn Mace, Mukaddime, 10; Harizmî, Camiu'l-mesanid, 1/113.

işlemesine elverişli olan gücün aynısı kulun taat işlemesine de uygundur. el-Vasiyye'de ise şöyle dedi: Güç fiilden önce de bulunmaz, sonra da bulunmaz. Çünkü fiilden önce bulunsaydı, kul ihtiyaç anında Yüce Allah'tan müstağni olurdu. Bu ise Yüce Allah'ın şu hükmüne muhalif olurdu. "Allah zengindir, siz ise fakirsiniz"[1] Allah zayıf ve aciz olmaları sebebiyle hiçbir gücü bulunmayan yaratıkları yaratmıştır. Eğer güç fiilden sonra bulunsaydı, fiil güç ve kudret olmadan yapılmış olacağından muhal olurdu.

FASIL: Güç Yetirilemeyen Şeylerle Mükellef Tutulmanın İmkânsızlığı

Ebû Hanîfe Yusuf b. Halid es-Semtî'nin[2] rivayetine göre şöyle dedi: Allah, kulları güç yetiremeyecekleri şeylerle mükellef tutmaz ve onlardan bilmedikleri şeyleri de istemez. Allah, onlara bilme imkânları olmayan şeylerden dolayı ceza vermez, bilemeyecekleri şeyleri de sormaz. Yine, bilmedikleri konulara dalmalarından hoşnut olmaz. Allah, bulunduğumuz hali bilir.[3] Ebû Hanîfe el-Fıkhu'l-ekber'de dedi ki: Allah inkâr edeni küfür halinde kafir olarak bilir; daha sonra iman ederse onu iman halinde mümin olarak bilir ve sever.

FASIL: Kulların Fiillerinin Yaratılması

Ebû Hanîfe el-Vasiyye'de dedi ki: Kul, fiilleri, ikrarı ve bilgisi ile beraber yaratılmıştır. Fail yaratılmış olunca, fiilleri haydi haydi yaratılmıştır. Ebû Hanîfe el-Fıkhu'l-ekber'de dedi ki: Allah yarattıklarından hiçbirini küfür ve imana icbar etmedi; hiçbir kimseyi mümin veya kafir olarak da yaratmadı. Sadece onları şahıslar olarak yarattı. İman ve küfür kulların fiilidir. Allah, kulları küfür ve imandan beri olarak yaratmış, sonra onlara hitap

---

1 Muhammed (47), 38.

2 Ebû Halid Yusuf b. Halid b. Umeyr es-Semtî el-Basrî (ö. 189/804). Ebû Hanîfe'nin eski dostlarındandır, ondan birçok rivayet almıştır. Sehr b. Sehl el-Leysî'nin azadlısıdır. Ebû Muîn onun zayıf ve yalancı olduğunu söylemiştir. bk. Buharî, et-Tarihu'l-kebîr, 8/388; Saymerî, Ahbaru Ebî Hanîfe, s. 150; İbn Hacer, Tehzib, 11/411.

3 Yusuf b. Halid es-Semtî'nin bu rivayeti Ebû Hanîfe'nin risalelerinde geçmemektedir.

etmiş, emirler ve yasaklar koymuştur. Kafir olan kendi fiili, inkârı ve inadı ile kafir olmuştur. Bu, Yüce Allah'ın ona olan yardımını kesmesi ile olmaktadır. İman eden de kendi fiili, ikrarı ve tasdiki ile iman etmiştir. Bu sonuncuların hepsi Allah'ın tevfiki ve yardımı ile olmuştur. Kulların hareket ve sükun türünden olan bütün filleri, onların gerçek eylemleri (kesbleri)dir. Allah ise bu fiillerin yaratıcısıdır.

Ebû Hanîfe Yusuf b. Halid es-Semtî ve Abdülkerim el-Cûrcanî'nin[1] rivayetine göre dedi ki: İki telâkki (cebir ve tefvîz) arasında yer alan bu kanaat bizim görüşümüzdür. O, [Hz. Peygamber'den rivayet edilen haber] hangi tarafa meylederse ben de oraya yönelirim. Muhammed b. Ali'nin[2] (r.a) dediği gibi ne icbar altında tutmak (cebir), ne tasarrufu tamamen kula bırakmak (tefvîz) vardır ve ne de ilahî fiillerin Allah'ın iradesi dışında (bi't-tab') meydana gelişi (teslît) bahis konusudur. Ebû Hanîfe el-Fıkhu'l-ebsat'ta dedi ki: Kul, Allah'ın kendisine verdiği ve masiyette değil, itaatta kullanmasını istediği kudreti (istitaatı) harcamaktan sorumludur.

Ebû Hanîfe el-Vasiyye'de dedi ki: Ameller farz, fazilet ve masiyet olmak üzere üç kısımdır. Farz, Yüce Allah'ın emri, dilemesi, sevgisi, rızası, yaratması, takdiri, hükmü, ilmi, muvaffak kılması ve levh–i mahfûzda yazması ile sabittir. Fazilet, Allah'ın emri ile değil; dilemesi, sevgisi, rızası, kazası, kaderi, hükmü, ilmi, tevfiki, yaratması ve levh-i mahfuza yazması iledir. Masiyet ise; Allah'ın emri ile değil, meşîeti ile; rızası ile değil, kazası ile; muvaffak kılması ile değil, takdiri ile ve bir de hızlanı, ilmi ve levh-i mahfuza yazması iledir. Hülasa hayır ile şerrin hepsinin takdiri Allah'tandır.

---

1 Ebû Muhammed Abdülkerim b. Muhammed el-Cürcanî (ö. 170/786). Cürcan şehrinde kadılık yapmıştır, Kays b. er-Rabî, Ebû Hanîfe, Abdurrahman b. Süleyman ve başkalarından rivayette bulunmuştur. İbn Uyeyne, Ebû Yusuf, Muhammed b. İdris eş-Şafiî ve başkaları da ondan rivayette bulunmuşlardır. İbn Hıbban onun adını es-Sıkat'ta zikretmiştir. bk. İbn Hacer, Tehzîbu't-tehzîb, 6/275.

2 Ebû Cafer el-Bakır Muhammed b. Ali b. Hüseyin (ö. 114/732). İmam Zeynelabidin'in oğludur, 56/675 senesinde doğmuştur. Hz. Peygamber'den, Hz. Ali, Hasan ve Hüseyin'den rivayetlerde bulunmuştur. Kendisinden ise oğlu, Ata b. Ebî Rebah ve A'rec -bu ikisi daha yaşlı olmalarına rağmen- Amr b. Dînar, Zührî, Yahya b. Ebî Kesîr ve başkaları rivayette bulunmuştur. Oniki imamdan biridir. bk. Zehebî, Siyer, 4/401-109; Tezkiretü'l-huffaz, 1/117; İbn Hacer, Tehzîb, 9/350.

Ebû Hanîfe el-Fıkhu'l-ekber'de dedi ki: Allah, eşyayı kaderi ve kazasına bağlamıştır. Dünya ve ahirette her şey O'nun dilemesi, ilmi, kaza ve kaderi ile olur. Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf'tan rivayette Yüce Allah'ın: "Biz herşeyi bir kader ile yarattık"[1] kelâmı için şöyle demiştir: Âlemde bulunan her şey bu kaderin içindedir.

Ebû Hanîfe el-Fıkhu'l-ebsat'ta dedi ki: Cenab-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Allah, onlardan bir kısmını hidayete sevketti, bir kısmına ise dalalet hak oldu."[2] "O dilediğini saptırtır, dilediğini ise hidayete ulaştırır."[3] "Eğer biz onlara melekleri indirseydik, ölüleri kendileri ile konuşsaydı, her şeyi de onlara karşı (senin söylediklerini) kefiller olmak üzere bir araya getirip toplasaydık onlar, Allah dilemedikçe yine iman edecek değillerdi."[4] "Eğer Rabbin dileseydi yer yüzündeki kimselerin hepsi, elbette topyekûn iman ederdi."[5] "Allah'ın izni olmadan hiçbir kimsenin iman etmesi mümkün değildir."[6] "Eğer Rabbin dileseydi bütün insanları muhakkak ki bir tek ümmet yapardı. Onlar ihtilaf edici bir halde devam edip gideceklerdir. Rabbinin, rahmetine mazhar ettiği kimseler müstesna. (Allah) onları bunun için yaratmıştır."[7] "Allah dilemeyince siz dileyemezsiniz."[8] Yani Allah takdir etmedikçe (dileyemezsiniz). Şuayb (a.s) buyurdu ki: "Ona dönmemiz bizim için olacak şey değildir. Meğer ki Rabbimiz Allah dileye."[9] Nuh (a.s) ise şöyle demiştir: "Eğer Allah sizi helâk etmeyi dilemişse, ben sizin iyiliğinizi arzu etmiş olsam bile, bu hayırhahlığım size fayda vermez."[10] "Biz senden sonra kavmini imtihan ettik."[11] "İşte biz ondan fenalığı ve fuhşu bertaraf edelim diye (böyle burhan gönderdik). Çünkü o ihlâsa erdirilmiş kullarımızdandır."[12]

Bana, Hammad İbrahim'den, Alkame'den, Abdullah b. Mes'ûd'dan Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu rivayet etti:

---

1 el-Kamer (54), 49.
2 en-Nahl (16), 36.
3 en-Nahl (16), 93.
4 el-En'am, (6), 111.
5 Yunus (10), 99.
6 Yunus (10), 100.
7 Hud (11), 118-119.
8 et-Tekvir (81), 29.
9 el-A'raf (7), 89.
10 Hud (11), 34.
11 Tâhâ (20), 85.
12 Yusuf (12), 24.

"Allah, sizden birinizi yaratırken, onu ana karnında kırk gün nutfe olarak, sonra bir o kadar alaka olarak, sonra aynı süre kadar et parçası (mudğa) olarak tutar. Sonra ona rızkını, ecelini, mümin mi yoksa kâfir mi olduğunu yazacak olan bir melek gönderir. Kendisinden başka tanrı bulunmayan Allah'a yemin olsun ki, kişi cehennem ehlinin amelini o kadar yapar ki, kendisi ile cehennem arasında bir arşın mesafe kalır. Sonra hakkında yazılan yazı (Allah'ın takdiri) öne geçer de cennet ehlinin amellerinden bir tanesini yapar, ölür ve cennete girer. Yine kişi cennet ehlinin amelini o kadar yapar ki, cennetle kendi arasında bir arşın boyu mesafe kalır. Sonra hakkında yazılan yazı öne geçer de cehennem ehlinin amellerin-den birini yapar, ölür ve cehenneme girer."[1]

Ebû Hanîfe İmam Muhammed, Harisî ve Ensârî'nin rivayetlerine göre şöyle demiştir: Bana Nafi'[2], İbn Ömer'den (r.a), Hz. Peygamber'in (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet etti: "Kader yoktur" diyen bir kavim gelecektir. Onlarla karşılaştığınız zaman selâm vermeyiniz, hasta olurlarsa ziyaretlerine gitmeyiniz, ölürlerse cenazelerinde bulunmayınız. Çünkü onlar, Deccal'ın taraftarı ve bu ümmetin Mecusîleridirler. Onları Mecusîlere ilhak etmek Allah üzerine hak olmuştur."[3] Bana Sâlim[4], babası Abdullah b. Ömer'den Hz. Peygamber'in (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet etti: "Kaderiyye'ye lanet olsun. Allah, benden önce hiçbir peygamber göndermemiştir ki, ümmetini onlardan sakındırmamış ve onlara lanet etmiş olmasın."[5] Bunu bana, Alkame b. Mersed, Süleyman b.

---

1 Buharî, Bed'ü'l-halk, 6; Enbiyâ, 1; Kader, 1; Müslim, Kader, 1; Tirmizî, Kader, 4; Ebû Davud, Sünnet, 16; İbn Mace, Mukaddime, 10; Harizmî, Câmiu'l-mesânîd, 1/143; Ebû Hanîfe, el-Fıkhu'l-ebsat, s. 40.

2 Ebû Abdullah Nafi' el-Kureşî (ö. 117/735). İbn Ömer'in azadlı kölesidir. İbn Ömer, Hz. Aişe, Ebû Hüreyre, Ebû Saîd ve başkalarından rivayette bulunmuştur. İbn Cüreyc, Ukayl, Zührî ve başkaları da kendisinden rivayette bulunmuşlardır. Ömer b. Abdülaziz onu Mısır'a öğretmen olarak göndermiştir. İbn Sa'd ve 'Iclî onun çok rivayeti olan sika bir kişi olduğunu söylemişlerdir. bk. İbn Ebî Hatîm, el-Cerh ve't-ta'dil, 8/451; İbn Hallikan, Vefayatu'l-a'yan, 5/367; Zehebî, Siyer, 5/95; İbnu'l-'Imad, Şezeratü'z-zeheb, 1/154.

3 Ebû Davûd, Sünnet, 16; Ahmed b. Hanbel, I2, 86; 5, 407; Harizmî, Cami'u'l-mesanid, 1/144, 155; Ali el-Karî, Şerhu Müsnedi Ebî Hanîfe, s. 195, 415.

4 Ebû Ömer (veya Ebû Abdullah) Salim b. Abdullah b. Ömer b. el-Hattab el-Kureşî (ö. 106/724). Medine müftülüğü yapmıştır. bk. İbn Sa'd, Tabakat, 5/195; İbn Hallikan, Vefeyatü'l-a'yan, 2/349; Zehebî, Siyer, 4/457-467; Tezkiretü'l-huffaz, 1/88; İbn Hacer, Tehzîb, 3/436.

5 Harizmî, Câmiu'l-mesânîd, 1/122; Ali el-Karî, Şerhu Müsnedi Ebî Hanîfe, s. 203.

Büreyde'den[1], o babasından[2], o da Hz. Peygamber'den (s.a.v) naklen rivayet etmiştir. Bize Heysem[3] Âmir eş-Şa'bî'den[4], o da Hz. Ali b. Ebû Talib'ten[5] rivayet etti. Ali, Kûfe'de minbere çıkarak insanlara hitap etti ve dedi ki: "Kadere, onun hayrına ve şerrine inanmayan bizden değildir."[6] Bana Musa b. Ebû Kesîr[7], Ömer b. Abdulaziz'in[8] şöyle dediğini rivayet etti: "Kader ayeti Yüce Allah'ın kitabındadır, dilediği kişiler onu bildi, diledikleri ise ondan habersiz oldu. O, Cenab-ı Hakk'ın şu sözüdür: "Siz de, Allah'ı bırakıp tapmakta olduklarınız da hiç şüphesiz cehennem odunusunuz. Siz oraya gireceksiniz."[9] Yine Yüce Allah'ın şu sözü: "Ne siz, ne de tapmakta olduklarınız, siz onun aleyhinde (hiçbir ferdi) fitneye sürükleyecek

---

1 Süleyman b. Büreyde b. el-Husayb el-Eslemî el-Mervezî (ö. 105/723). Abdullah b. Büreyde ikiz kardeşidir, sikadır. bk. İbn Hacer, Tehzîbu't-tehzib, 4/174, 12/286.

2 Büreyde b. Husayb b. Abdullah b. el-Haris el-Eslemî (ö. 63/682). Hayber ve Mekke'nin fethinde bulunmuştur, Hz. Peygamber, kavminin zekâtını toplamak için görevlendirmiştir. Önceleri Medine'de otururken sonra Basra'ya, oradan da Merv'e göç etmiş ve burada vefat etmiştir. bk. İbnü'l-Esîr, Üsdü'l-gâbe, 1/209; İbn Hacer, Tehzibu't-tehzib, 1/432.

3 Heysem b. Habib es-Sayrafî el-Kûfî. Hakem b. Utbe, Hammad b. Ebî Süleyman, İkrime ve başkalarından hadis rivayet etmiş ve kendisinden de Hafs b. Ebî Dâvud, Şu'be b. el-Haccac, Ebû Hanîfe ve başkaları rivayette bulunmuştur. İbn Hibban onu Kitabu's-Sıkat'ta zikrettiği gibi Yahya b. Maîn Ebû Zar'a ve Ebû Hatim onun güvenilir olduğunu söylemişler, Ahmed b. Hanbel de ondan övgüyle söz etmiştir. bk. İbn Ebî Hatim, el-Cerh ve't-ta'dil, 9/80; İbn Hacer, Tehzîbu't-tehzîb, 11/91; Mizzî, Tehzîbu'l-kemal, 30/369.

4 Ebû Amr Amir b. Şurahîl b. Abdullah el-Hemedanî eş-Şa'bi (ö. 105/723). Hz. Ali ile görüşmüş, ashabın ileri gelenlerinden birçok hadis dinlemiştir. Kendisinden Hakem, Hammâd, Ebû İshak ve başkaları rivayette bulunmuştur. bk. İbn Sa'd, Tabakat, 6/246; Zehebî, Siyer, 4/294; İbn Hacer, Tehzîbu't-tehzîb, 5/65.

5 Ali b. Ebî Talib b. Abdilmuttalib (ö. 40/660). Hz. Peygamber'in amcasının oğlu ve damadıdır. İlk müslümanlardan, dört halifenin dördüncüsü ve cennetle müjdelenen on sahabeden biridir. bk. İbn Hacer, Tehzîb, 7/334; Mizzî, Tehzîbu'l-kemal, 20/472; Bündarî, Mevsûatu rical, 3/72.

6 Harizmî, Câmiu'l-mesânîd, 1/143.

7 Musa b. Ebî Kesîr el-Ensarî el-Hemedanî Saîd b. Müseyyeb, Zeyd b. Vehb, Mücahid ve Salim'den hadis rivayet etmiş ve kendinden Sevrî, Şu'be, Abdurrahman b. Sabit, Şureyk ve Heysem rivayette bulunmuştur. İbn Sa'd Mürcie mezhebine bağlı bir kelamcı olduğunu söylemiştir. bk. İbn Ebî Hatîm, el-Cerh ve't-ta'dil, 8/137; İbn Hacer, Tehzîb, 10/367; Mizzî, Tehzibu'l-kemal, 29/135; Bündarî, Mevsûatu rical, 4/66. Musa b. Ebî Kesîr'in rivayeti için bk. Harizmî, Câmiu'l-mesânîd, 1/164. Bu rivayet ayrıca Talha b. Muhammed'in Müsned'inde "Ebû Abdullah Muhammed b. Muhalled, Bişr b. Musa, o Makkarî, Ebû Hanîfe tarikiyle zikredilmiştir.

8 Ömer b. Abdilaziz b. Mervan b. Hakem b. Ebi'l-As el-Emevî (ö. 101/719). Tabiînin ileri gelenlerinden olan müçtehid ve adaleti ile meşhur bir halifedir. bk. İbn Sa'd, Tabakat, 5/330; Buharî, et-Tarihu'l-kebîr, 6/174; İbn Ebî Hatîm, el-Cerh ve't-ta'dil, 6/122; Yusuf b. Tağriberdî, en-Nücumu'z-zahire, 1/246; İbnu'l-Imad, Şezeratü'z-zeheb, 1/119.

9 el-Enbiya (21), 98.

(bir kudrette) değilsiniz. Meğer ki kendisi cehenneme girecek kimse olsun."[1]

Ebû Hanîfe el-Vasiyye'de dedi ki: Bir kimse hayır ve şerri Allah'tan başkasının takdir ettiğini iddia ederse, Allah'ı inkâr etmiş olur, O'nun tevhidi de batıl olur. Yüce Allah buyurdu ki: "İşledikleri her şey defterlerdedir. Küçük büyük her şey yazılıdır."[2]

Ebû Hanîfe el-Fıkhu'l-ekber'de dedi ki: Allah onu levh-i mahfuza hüküm olarak (kesin ve icbarî olarak) değil, vasıf (sebeplere bağlı kesbî) olarak yazmıştır. el-Vasiyye'de ise şöyle dedi: Allah kaleme yazmayı emretti de kalem: "Ey Rabbim! Ne yazayım?" dedi. Yüce Allah: kıyamet gününe kadar olacak şeyleri yaz, buyurdu.[3]

Ebû Hanîfe, İmam Muhammed, Harisî ve Ensarî'nin rivayetlerinde dedi ki: Bana Ebu'z-Zübeyr[4] Cabir b. Abdullah el-Ensarî'den[5], Süraka b. Mâlik el-Ensârî'nin[6] şöyle dediğini rivayet etti: Ey Allah'ın Resûlü! Bana, kendisi için yaratıldığımız dinimizi anlat; mukadderatın cereyan ettiği ve kalemlerin yazıp bitirdiği bir şey uğruna mı amel etmekteyiz, yoksa gelecekte oluşacak bir şey uğruna mı? Hz. Peygamber (s.a.v): "Kaderin cereyan ettiği ve kalemlerin yazıp tükettiği şey uğruna" diye buyurdu. Bunun üzerine Süraka: "O halde nenin uğruna bu çalışma?" diye sordu. Hz. Peygamber: "Amel ediniz, herkes yaratıldığı şeye yöneltilmiştir" diye cevap verdi ve şu meâldeki ayeti okudu: "Artık kim verir ve sakınır, en güzeli de tasdik ederse biz de onu en kolaya hazırlarız

---

1 es-Saffât (37), 161-163.

2 el-Kamer (54), 52-53.

3 Ebû Davûd, Sünnet, 17; Tirmizî, Kader 17; Tefsir, 67; Ahmed b. Hanbel, 5/317; Ebû Hanîfe, el-Vasiyye, s. 75.

4 Ebu'z-Zübeyr Muhammed b. Selm b. Tedrûs (ö. 128/745). Hakîm b. Hizam el-Kureşî el-Esedi'nin azadlı kölesidir. Cabir b. Abdullah, İbn Abbas, İbn Ömer ve başkalarından hadis rivayet etmiştir. Kendisinden de Ata b. Ebî Rebah, Zührî, Seleme b. Küheyl ve başkaları rivayette bulunmuşlardır. Yahya b. Maîn ve Nesâî "sika" olduğunu söylemişlerse de Ebû Zür'a, Ebû Hatîm ve Buharî "onunla ihticac olunmaz" demişlerdir. bk. İbn Sa'd, Tabakat, 5/481; Buharî, et-Tarihu'l-kebîr, 1/221; İbn Ebî Hatim, el-Cerh ve't-ta'dîl, 8/74; Zehebî, Siyer, 5/380; Tezkiretu'l-huffaz, 1/126.

5 Ebû Abdullah Cabir b. Abdullah b. Amr el-Ensarî el-Huzaî es-Sülemî (ö. 78/697). Sahabeden ve şecere-i rıdvan'da Hz. Peygamber'e biat edenlerdendir. Kendisinden İbnü'l-Müseyyeb, Ata b. Ebî Rebah, Hasan el-Basrî ve başkaları rivayette bulunmuşlardır. bk. Buharî, et-Tarihu'l-kebîr, 2/207; İbn Ebî Hatîm, el-Cerh ve't-ta'dîl, 2/492; İbnü'l-Esîr, Üsdü'l-gâbe, 1/256; Zehebî, Siyer, 3/189; Tezkiretu'l-huffaz, 1/43; İbn Hacer, Tehzîb, 2/42.

6 Ebû Süfyan, Süraka b. Malik b. Ca'şam el-Müdlicî. Tanınmış sahabîlerdendir. bk. İbnü'l-Esîr, Üsdü'l-gâbe, 2/264; İbn Hacer, el-İsabe, 2/19; Bündarî, Mevsûatu ricali'l-kütübi't-tis'a, 2/14.

(onda başarılı kılarız). Kim cimrilik eder, kendini müstağni sayar, en güzeli de yalanlarsa, biz de onu en zora hazırlarız."[1] Bana, Abdülaziz b. Rafî'[2], Mus'ab b. Sa'd b. Ebû Vakkas'tan[3] babasından, o da Hz. Peygamber'den şöyle dediğini rivayet etti: Allah, herkesin dünyaya gelişini, dünyadan çıkışını ve nelerle karşılaşacağını yazmıştır. Ensardan bir adam: Ey Allah'ın Resûlü, o halde çalışma nenin uğruna yapılmaktadır?" diye sordu. Hz. Peygamber: "Amel ediniz, herkese yaratılışına uygun olan şey kolaylaştırılmıştır. Kötülere, kötülerin ameli, iyilere de iyilerin ameli kolaylaştırılmıştır." buyurdu. Bunun üzerine Ensarî: İşte şimdi amelin faydası ortaya çıktı, dedi.[4]

Ebû Hanîfe el-Fıkhu'l-ebsat'ta dedi ki: Eğer Kaderiyye'ye mensup olan kişi derse ki, meşîet bana aittir; dilersem inanır, dilersem inanmam. Çünkü Cenab-ı Hak: "Dileyen inansın, dileyen inkâr etsin"[5]. "Semûd'a gelince, onlara doğru yolu gösterdik ama onlar körlüğü doğru yola tercih ettiler."[6] "Rabbin sadece kendisine kulluk etmenize hükmetti."[7] "Ben cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım."[8] buyuruyor. Bu kişiye cevap olarak denilir ki: Yüce Allah'ın "Dileyen inansın, dileyen inkâr etsin" buyruğu bir vaîd (tehdit)dir. Cenab-ı Hak buyurmuştur ki: "Allah dilemedikçe öğüt almazlar"[9], "... Allah kişi ile kalbi arasına girer."[10] Yani mümin ile küfür ve kâfir ile iman arasına girer.

---

1 el-Leyl, 92/5-10. Süraka'nın rivayeti için bk. Müslim, Kader, 1; İbn Mace, Mukaddime, 10; Ahmed b. Hanbel, 3/293; Harizmî, Camiu'l-mesanîd, 1/135-137; Ali el-Kârî, Şerhu Müsnedi Ebî Hanîfe, s. 174.

2 Ebû Abdullah Abdulaziz b. Rafî' el-Esedî (ö. 130/747). İbn Abbas, İbn Ömer ve Enes'ten hadis rivayet etmiş, kendisinden ise Şu'be, Süfyan, Şureyk ve başkaları rivayette bulunmuştur. Birçok alim onun sika olduğunu söylemiştir. bk. İbn Ebî Hatim, el-Cerh ve't-ta'dil, 5/381; Zehebî, Siyer, 5/228; İbn Hacer, Tehzîb, 6/337; İbnu'l-'Imad, Şezeratü'z-zeheb, 1/177.

3 Ebû Zürare Mus'ab b. Sa'd b. Ebî Vakkas el-Medenî (ö. 103/721). İbn Sa'd, Medine ehlinin ikinci kuşağından olduğunu, çok rivayeti bulunduğunu ve sika olduğunu söylemektedir. İbn Hibban da onu Kitabu's-sıkat'ta zikretmiştir. bk. İbn Sa'd, Tabakat, 5/228; Buharî, Tarih, 5/350; Zehebî, Siyer, 4/350; İbn Hacer, Tehzîb, 10/160; İbnu'l-'Imad, Şezeratü'z-zeheb, 1/125.

4 Buharî, Cenaiz, 83; Tefsîr, 92/2-7; Müslim, Kader, 1; İbn Mace, Mukaddime, 10; Tirmizî, Tefsiru'l-Kur'an, 92; Harizmî, Câmiu'l-mesânîd, 1/183; Ali el-Kârî, Şerhu Müsnedi Ebî Hanîfe, s. 383.

5 el-Kehf (18), 29.

6 Fussılet (41), 17.

7 el-İsra (17), 23.

8 Zariyat (51), 56.

9 el-Müddessir (74), 56.

10 el-Enfal (8), 24.

Yüce Allah'ın "Semûd'a gelince, onlara doğru yolu gösterdik ama onlar körlüğü doğru yola tercih ettiler" sözüne gelince bu, "onlara gösterdik ve açıkladık" demektir. "Rabbin sadece kendisine kulluk etmenize hükmetti" ayeti ise "Rabbin emretti" mânasına gelir.

Ebû Hanîfe, İmam Muhammed'in rivayetinde dedi ki: Kazâ iki türlüdür. Birincisi vahiy emri, diğeri ise yaratma (emri)dir. Çünkü Allah küfrü onlar için kaza ve kader çerçevesine alır. Fakat onunla emretmez. Aksine ondan meneder.[1]

Yüce Allah'ın "cin ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım" sözü "beni birlesinler" mânasına gelir.

Eğer o (kaderî) derse ki: Allah niçin kullarını günaha zorluyor da sonra bu günah sebebiyle onlara azap ediyor? Eğer zina edecek, içki içecek veya iftira atacak olsa ona hadler uygulanır. Allah, kendisine iftira edilmesini istememiştir. Yüce Allah: "Takva ve mağfiret ehli"[2] olduğunu beyan ediyor. Binaenaleyh o küfür ehli olmadığı gibi onu murad edici de değildir.

Ona (cevap olarak) denilir ki: Kul kendi nefsine zarar ve fayda vermeye muktedir midir? Eğer "hayır", çünkü onlar, itaat ve masiyet dışındaki fayda ve zararda kadere uymak zorundadırlar" derse, bu defa ona denilir ki: Allah şerri yaratmış mıdır? Eğer "evet" derse sözünden dönmüş olur. "Hayır" derse Cenab-ı Hakk'ın şu sözünü inkâr etmiş olur: "De ki: yarattığı şeylerin şerrinden sabahın Rabb'ına sığınırım."[3] Bununla Allah, "şerrin yaratıcısı" olduğunu haber vermiştir. Hadler, Allah emrettiği için uygulanır. Evet Allah hadleri emretmiştir ve O'nun emrettiği şeyler terkedilemez. Nitekim Zeyd kölesinin elini kesecek olsa, bu Yüce Allah'ın dilemesi ile olmakla birlikte insanlar onu kınar. Eğer Zeyd kendisini azad edecek olsa bu defa överler. Bunların her ikisi de Yüce Allah'ın dilemesi ile vuku bulmuştur. Zeyd de, Allah'ın dilemesi ile iş görmüştür. Ne var ki Allah'ın dilemesi ile de olsa masiyet işleyen kimsenin fiilinden Cenab-ı Hak razı olmaz. Böylesi, bu tür bir fiilde adaleti de gözetmemiş olur.

---

1 İmam Muhammed'in rivayeti Ebû Hanîfe'nin risalelerinde geçmemektedir. Ebu'l-Muîn en-Nesefî (ö. 508/1115) bu iki hükmü, "emr-i îcâb" ve "emr-i tekvin" terimleri ile ifade etmektedir. bk. Tebsıratu'l-edille, 1/364.

2 el-Müddessir (74), 56.

3 el-Felak (113), 1-2.

"Allah, kendisine iftira edilmesini dilemedi" sözünde de ona (Kaderiyye'ye mensup olan kişiye) şöyle denilir: "Allah'a iftira" bir kelâm mıdır, değil midir? "Evet" derse, ona "kafiri kim konuşturdu?" diye sorulur. "Yüce Allah" derse, kendi görüşlerine karşı çıkmış olur. Çünkü "iftira" da kelâmdan bir türdür, Allah dilemeseydi, onlara o sözü söyletmezdi.

Eğer o (kaderî) derse ki: "Allah, kendisinin takva ve mağfiret ehli olduğunu söylüyor; Allah, küfür ehli olmadığı gibi, onu murad edici de değildir." Şöyle cevap verilir: Allah dilediği taate ehildir, dilemediği masiyet de O'na ehil değildir. Eğer adam derse ki: Kişi isterse bir işi yapar, isterse yapmaz; isterse yer, isterse yemez; isterse içer, isterse içmez. Ona denilir ki: Allah İsrailoğullarına denizi geçmeyi, Firavun'a ise denizde boğulmayı takdir etti mi? Eğer "evet" derse, bu defa denilir ki: Musa'yı yakalamak için onun arkasından gitmemek ve taraftarları ile birlikte boğulmamak Firavun'un elinde miydi? Eğer "evet" derse, küfre düşmüş olur; "hayır" derse daha önceki sözünü nakzetmiş bulunur.

Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Esed b. Amr'ın[1] rivayetlerine göre şöyle demiştir: Kaderiyye'ye mensup olan kişiye denilir ki: Allah ezelî ilminde bu şeylerin böylece olacağını biliyor muydu, bilmiyor muydu? Eğer "hayır" derse küfre düşmüş olur; "evet" derse, bu defa "Allah, bunları bildiği gibi olmasını mı yoksa bildiğinin hilafına olmasını mı diledi?" diye sorulur. "Bildiği gibi olmasını diledi" derse, Allah'ın, mümin için imanı, kafir için de inkarı irade ettiğini kabullenmiş olur; "bildiğinin aksinin oluşmasını murad etti" derse, Rabbini muradının oluşmasını temenni eden ve bunun hasretini çeken bir konumda düşünmüş olur. Çünkü biri için olmamasını istediği halde oluveren yahut da olmasını istediği halde olmayan kimse temenni ve tehassür mevkiinde kalır. Rabbini temenni ve hasret vasıfları ile niteleyen kimse ise küfre düşer[2].

Ebû Hanîfe el-Fıkhu'l-ebsat'ta dedi ki: Şu delili getiren kafir olmaz. Çünkü o, ayeti inkâr etmemiş, tevilinde hata etmekle birlikte tenzilini reddetmemiştir. Bundan dolayıdır ki bir kimse; "Bana bir musibet geldiğinde, bunun Allah'tan mı, yoksa kendi

---

1 Ebu'l-Münzir Esad b. Amr b. Amir el-Kûfî (ö. 188/804). Ebû Hanîfe'nin arkadaşıdır, ondan hadis dinlemiş ve fıkıh dersleri almıştır. Ebû Yusuf'tan sonra Bağdad kadılığına getirilmiştir. bk. Hatib el-Bağdadî, Tarih, 7/16; Zehebî, Siyer, 10/436; Kureşî, el-Cevâhiru'l-mudiyye, 1/376; Kiranevî, Ahbaru Ebî Hanîfe, s. 149.

2 bk. Hatîb el-Bağdadî, Tarih, 13/389; İbnü'l-Cevzî, el-Muntazam, 8/131.

isteğimle mi olduğunu bilmiyorum, o, Allah'ın beni sınadığı bir şey değildir" dese küfre düşmez. Çünkü Yüce Allah: "Başına gelen kötülük kendindendir"[1], "Size isabet eden her musibet, ellerinizle kazandıklarınız sayesindedir"[2] buyuruyor. Yani "günahlarınız yüzündendir" ve "Ben onu size takdir ettim" şekillerinde tevil ederse küfre düşmüş olmaz sadece tevilinde yanılmış olur.

FASIL: Mucize ve İsmet

Ebû Hanîfe el-Fıkhu'l-ekber'de dedi ki: Peygamberlere verilen mucizeler haktır. Ebû Hanîfe Belhî ve Harizmî'nin rivayetine göre şöyle demiştir: Bana Heysem b. Habîb es-Sayrafî Âmir eş-Şa'bî'den, o da İbn Mes'ûd'dan (r.a) şöyle dediğini rivayet etti: "Hz. Peygamber zamanında Mekke'de ay iki parça halinde yarıldı."[3]

Ebû Hanîfe el-Fıkhu'l-ekber'de dedi ki: Mi'raç haberi haktır, kim onu reddederse bid'atçı ve sapık olur. Bütün peygamberler (a.s) küçük büyük günahlarla küfürden beridirler.[4] Muhammed (s.a.v) O'nun habibi, resûlü, nebisi, seçtiği ve günahlardan arındırdığı kişidir. O, puta tapmamış, bir an dahi olsa Allah'a şirk koşmamış, ne küçük, ne de büyük günah asla işlememiştir.

Ebû Hanîfe Kitabu'l-Âlîm'de dedi ki: O, Allah'ın yasak ettiği hiçbir şeyi emretmemiş, Allah'ın vaslettiği hiçbir şeyi katetmemiş (devam etmesini dilediği insanlarla münasebeti kesmemiş)tir. O, Allah'ın tavsif ettiği herhangi bir şeyi, aynen nitelendirmiş, bunun hilafına bir tavsifte bulunmamış, bütün işlerde Allah'ın emrine muvafık olmuştur. Yeni bir şey uydurmamış, Allah'ın buyurduğundan başka bir şeyi O'na nisbet etmemiş ve güçlük çıkaranlardan olmamıştır. Bunun içindir ki Cenab-ı Hak: "Peygamber'e itaat eden Allah'a itaat etmiş olur." buyurmuştur. Çünkü O, Peygamber'i yarattığı bütün cin ve insanlara[5] önder, farz ve sünnetleri için emin kılmıştır. Yine bu nedenledir ki Cenab-ı Hak: "Peygamber size ne verirse, onu alınız. Neden de sakındırırsa, ondan uzak

---

1 en-Nisa (4), 79.

2 eş-Şûrâ (42), 30.

3 Müslim, Sıfatu'l-münafıkîn, 8; Tirmizî, Tefsiru'l-Kur'an, 54; Ahmed b. Hanbel, 1/447; Harizmî, Câmiu'l-mesânîd, 1/163.

4 el-Fıkhu'l-ekber'de ibarenin devamında: "Onlarda bazan hata ve zelleler vakî olur" ifadesi yer almaktadır. bk. s. 64.

5 en-Nisa (4), 80.

durunuz."[1] buyurmuştur. Ebû Hanîfe el-Fıkhu'l-ekber'de, peygamberlerden bazan zelle ve hataların vakî olduğunu söylemiştir.

FASIL: Bazı Hükümlerde Neshin Gerçekleştiği Ve Hak Dinin İnanç Esaslarının Bütün Peygamberler İçin Aynı Olduğu Hakkında

Ebû Hanîfe Kitabu'l-Âlîm'de dedi ki: Peygamberler (a.s) ayrı ayrı dinlerde değildiler, onlardan hiçbiri kavmine, kendisinden önceki peygamberin dinini terketmeyi de emretmedi. Çünkü onların hepsinin dini bir idi. Her peygamber kendi şeriatına (ahkâmına) çağırıyor ve kendisinden önceki peygamberin şeriatından uzak tutuyordu. Çünkü Peygamberlerin şeriatları birden fazla olup farklı özellikler taşıyordu. Bu nedenle de Yüce Allah: "Sizden her birinize bir şeriat ve bir yol verdik. Allah dileseydi sizleri bir tek ümmet yapardı."[2] buyurmuştur. Allah bütün peygamberlere dini ayakta tutmayı -o da tevhiddir- ve onda ihtilafa düşmemeyi tavsiye etmiştir. Çünkü onların dinini bir kılmış ve şöyle buyurmuştur: "Dini ayakta tutun ve onda ayrılığa düşmeyin" diye Nuh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya tavsiye ettiğimizi Allah size de din kıldı."[3] Yine Yüce Alah buyurdu ki: "Senden önce hiçbir elçi göndermedik ki ona: "Benden başka ilah yoktur, şu halde bana kulluk edin" diye vahyetmiş olmayalım."[4] Bir başka ayette şöyle buyurmuştur: "... Allah'ın yaratışında değişme yoktur. İşte dosdoğru din budur."[5] Yani Allah'ın dininde değişme yoktur, din tebdil edilmemiş, değiştirilmemiş ve bozulmamıştır. (Hükümlerden ibaret olan) Şeriatler ise zaman zaman değiştirilmiş ve tebdile tabi tutulmuştur. Çünkü bazı şeyler vardır ki bir grup insana helâlken Allah tarafından diğerlerine haram kılınmıştır. Yine Cenab-ı Hak bazı şeyleri bir grup insana emretmişken diğerlerinden menetmiştir. Hülasa şeriatlar çoktur ve birbirinden farklıdır. Şeriatlerden kasıt da farzlardır.[6]

---

1 el-Haşr (59), 7.
2 el-Maide (5), 48.
3 eş-Sûra (42), 13.
4 el-Enbiya (21), 25.
5 er-Rum (30), 30.
6 Beyazîzade, İşaratu'l-meram'da el-Usûlu'l-münîfe'nin buraya kadar olan kısmını şerhetmiştir.

FASIL: Keramet ve İstidraç

Ebû Hanîfe el-Fıkhu'l-ekber'de dedi ki: Kerametler, veliler içindir. Haberlerde İblis, Firavun ve Deccal gibi Allah'ın düşmanı olan kişilerden zuhur ettiği rivayet olunan olaylara gelince; bunları mucize ve keramet olarak isimlen-dirmeyiz fakat "ihtiyaçlarını giderme" olarak adlandırırız. Zira Yüce Allah, düşmanlarının ihtiyaçlarını onları derece derece cezaya çekmek ve sonunda da cezalandırmak (istidraç) şeklinde karşılar. Onlar da buna aldanarak azgınlık ve küfürde ileri giderler. bunların hepsi de caizdir.

FASIL: İman ve Kelâmın (İkrarın) Hakikati

Ebû Hanîfe el-Vasiyye'de dedi ki: İman dil ile ikrar ve kalp ile tasdiktir. Tek başına ikrar iman olamaz. Eğer sadece ikrar ile iman olsaydı münafıkların tümü inanmış olurlardı. Aynı şekilde tek başına bilgi de iman olamaz. Çünkü bu şekilde iman olsaydı, ehl-i kitabın tümü inanmış olurlardı. Halbuki Yüce Allah münafıklar hakkında şöyle buyurmuştur: "Allah münafıkların kesinlikle yalancı olduklarını bilmektedir."[1] Cenab-ı Hak ehl-i kitap hakkında ise şöyle buyurmuştur: "Kendilerine kitap verdiklerimiz onu, öz oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar."[2]

Ebû Hanîfe Kitabu'l-Âlîm'de şöyle demiştir: İman: Tasdik, marifet, yakîn ve ikrardan oluşur. İslâm ise: Kulun, Allah'ın kendi rabbi olduğunu ikrar etmesi, O'na yakîn derecesinde bağlanması ve Allah'ın, rabbi olduğunu bilmesidir. Bunlar (lafız olarak) farklı isimler olup mânaları birdir, o da "iman"dır. İslâm ise teslim olma ve Yüce Allah'ın emrine boyun eğme mânasına gelir.

Ebû Hanîfe el-Fıkhu'l-ekber'de dedi ki: İman ile islâm her ne kadar lafız yönünden ayrılırlarsa da islâmsız iman ve imansız islâm olmaz, bu ikisi sırt ve karın gibidir, Din ise iman, islâm ve şeriatların hepsine birden verilen bir isimdir.

Ebû Hanîfe el-Fıkhu'l-ebsat'ta dedi ki: İmanın mahalli kalptir, (iman ağacının) dalları ise bedendedir. Eğer denilirse ki,

---

1 el-Münafikun (63), 1.
2 el-Bakara (2), 146.

parmağında iman varsa onu kestiğinde nereye gider?" "Kalbe gider" diye cevap verilir.

Ebû Hanîfe Kitabu'l-Âlim'de dedi ki: İnsanlar tasdik yönünden üç dereceye ayrılırlar: Onlardan bir grup Allah'ı ve ondan geleni hem kalbi ve hem de dili ile onaylar. Bir grup kalbiyle tasdik eder, diliyle yalanlar. Bir grup ise diliyle onaylar, kalbi ile yalanlar. Kim hem kalbi, hem de dili ile tasdik ederse o, hem Allah nezdinde, hem de insanlar yanında mümindir. Kalbi ile tasdik edip dili ile yalanlayan ise Allah yanında mümin, insanlar nezdinde kâfirdir. Bu durum kişi Allah'a iman ettiği halde takiyye[1] halinde dili ile küfrü ızhar etmesi şeklinde olur. Bu kişinin takiyye yaptığını bilmeyen onu kafir olarak isimlendirir. Halbuki o, Allah yanında mümindir.

Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf'un rivayetine göre şöyle demiştir: Bir kimse Allah'ı tanır, O'nu tasdik eder ve imkânına rağmen dili ile ikrar etmeden ölürse küfür üzere ölmüş olur.[2] Çünkü Allah Teâlâ Kur'an'da imanı hem kalp, hem de dile nisbet ederek, şöyle buyurmuştur: "Biz sadece Allah'a ve bize indirilene inandık, deyiniz."[3] "Eğer onlar da sizin inandığınız gibi inanırlarsa doğru yolu bulmuş olurlar.", "Onların takva sözünü tutmalarını sağladı."[4], "Kendileri de bunları yakînen bildikleri halde, onları inkâr ettiler."[5] Allah, "öz oğullarını tanıdıkları gibi onu tanıyorlar"[6] dedi ve yakîn bilgilerine rağmen onları mümin saymadı. Hz. Peygamber buyurdu ki: "Allah'tan başka ilah yoktur deyiniz, kurtuluşa erersiniz."[7] Yine Hz. Peygamber (s.a.v): "Allah'tan başka ilah yoktur, diyen herkes cehennemden çıkar"[8] buyurmuştur. O, bu

---

1 Takiyye: Kişinin, kendine yönelecek zararlardan korunmak için kalbindekini değil, bunun tersini dışa vurması demektir. Bu, Şia'nın temel inanç esaslarından biridir. bk. Kal'acî, Mu'cemu Lugati'l-fukaha, s. 142.

2 bk. Muvaffak el-Mekkî, el-Menakib, s. 124-125; Kerderî, el-Menakıb, s. 201-202; Semerkandî, Şerhu'l-Fıkhı'l-ekber, s. 9.

3 el-Bakara (2), 136-137. Ayetlerin tam meâli şu şekildedir: "Biz, Allah'a ve bize indirilene; İbrahim, İsmail, İshak, Yakub ve torunlara indirilene, Musa ve İsa'ya verilenlerle rableri tarafından diğer peygamberlere verilenlere, onlardan hiçbiri arasında fark gözetmeksizin inandık ve biz sadece Allah'a teslim olduk" deyiniz. Eğer onlar da sizin inandığınız gibi inanırlarsa doğru yolu bulmuş olurlar, dönerlerse mutlaka anlaşmazlık içine düşmüş olurlar. Onlara karşı Allah yeter. O işitendir, bilendir."

4 el-Fetih (48), 26.

5 en-Neml (27), 14.

6 el-Bakara (2), 146; el-En'am (6), 20.

7 Ahmed b. Hanbel, 3/492; 4/63; 5/371, 376.

8 Müslim, İman, 84; Tirmizî, Sıfatu cehennem, 9; Ahmed b. Hanbel, 3/116.

sözlerinde "kurtuluşu" ve "cehennemden çıkışı" ikrarsız bir marifete bağlı kılmamıştır.

Ebû Hanîfe Kitabu'l-Âlim'de dedi ki: Kim dili ile onaylar da kalbi ile yalanlarsa Allah yanında kâfir, insanlar yanında ise mümin olur. Çünkü insanlar onun kalbindeki inancı bilmemektedirler. Bu nedenle de onu şehadet getirdiği için mümin olarak isimlendirmeleri gerekir. Onlar, kalpleri bilmekle mükellef değildirler. Allah ise insanları kalplerinde taşıdıkları inanç sebebiyle mümin veya kafir olarak isimlendirir. Çünkü O, kalplerde olanı bilir. Biz ise onları, dilleri ile bize ifade ettikleri tasdik, yalanlama, dış görünüş ve ibadet sebebiyle müminler veya kafirler olarak isimlendiririz. Bu nedenle müslümanlar, Hz. Peygamber (s.a.v) devrinde münafıkları, kendilerine ızhar ettikleri ikrar sebebiyle mümin olarak isimlendiriyorlardı. Halbuki onlar kalblerindeki tekzip ve inkârdan dolayı Allah yanında kafirdirler. Küfür: İnkâr ve ısrarla reddetme demektir. Nasıl ki bugünkü İslâm ilk İslâm'ın aynı ise bugünkü nifak (münafıklık), ilk nifakın aynı ve bugünkü küfür de ilk küfrün aynıdır. İlk nifak, kalp ile inkâr ve tekzip edip, dil ile tasdik ve ikrarı ızhar etmekti. Bugün de durum aynıdır. Yüce Allah, münafıkları Kur'an'da tavsif ederek şöyle buyurdu: "Münafıklar sana geldikleri zaman, senin Allah'ın elçisi olduğuna şehadet ederiz, derler."[1] Cenab-ı Hak onları reddedip, yalanlayarak: "Allah, senin kendi elçisi olduğunu biliyor, yine Allah, münafıkların yalancı olduklarına şahidlik ediyor."[2] buyurmuştur. Allah, onları söyledikleri söz yalan olduğu için tekzip etmemiştir, fakat ikrar ve tasdik konusunda dilleri ile ızhar ettikleri gibi (samimi) olmadıkları için yalanlamıştır. Allah bizi, insanları mümin olarak isimlendirip, onlardan bize zahir olana göre muhabbet veya buğz duymakla mükellef tuttu. Sırları en iyi bilen Allah'tır. Bir insanın şahsında sevgi ile buğz birleşebilir. Şöyle ki o, iyiliğin yanında kötülük de işleyebilir. Bu durumda sen iyi amelinden ötürü kendisini sever, kötü davranışı sebebiyle de ondan hoşlanmayıp uzak durmak istersin. Allah yazıcı meleklere de bu şekilde insanlardan kendilerine zahir olanları yazmalarını emretmiştir. Onların insanların kalblerine nüfuz etme imkânı yoktur. Çünkü kalblerdekini yalnızca Yüce Allah veya kendisine vahiy indirilen elçi bilir. Kim vahiy dışında kalplerdekini bildiğini iddia ederse Âlemlerin Rabb'inin ilmine sahip olduğunu

1 el-Münafikûn (63), 1.
2 el-Münafikûn (63), 1.

iddia etmiş olur. Kim kalplerde ve kalplerin dışında sadece Allah'ın bildiklerini bildiğini iddia ederse büyük bir günah işlemiş ve kâfirlerle beraber cehennemi hak etmiş olur.

Ebû Hanîfe el-Fıkhu'l-ekber'de dedi ki: Allah Âdem'in neslini, onun sulbünden çıkardı, onlara akıl verdi ve hitabetti. Onlar da Allah'ın rablığını ikrar ettiler ve bu onlardan iman oldu. Onlar bu fıtrat üzere doğarlar. Bundan sonra kim inkâr ederse (bu fıtratı) değiştirmiş ve tebdil etmiş olur. Kim de iman ederse bulunduğu durumda sebat ve devam etmiş olur.

Ebû Hanîfe el-Vasiyye'de dedi ki: İnsanlar: İmanında samimî mümin, inkârında ısrarlı kafir ve nifakındaki çift görünümünü devam ettiren münafık olmak üzere üç sınıftır. Yüce Allah mümine ameli, kafire imanı ve münafıka ihlası şu ayetle farz kılmıştır: "Ey insanlar! Rabbinizden korkunuz."[1] Bu ayet: "Ey müminler, itaat edin; ey kafirler, iman edin; ey münafıklar samimî olun" mânasına gelir.

FASIL: Zarûrât-ı Diniyyeyi Tasdik Etmenin Gereği

Ebû Hanîfe Kitabu'l-Âlim'de dedi ki: Onlar, Aziz ve Celil olan Allah'ı bilmeleri ve tasdik etmeleri sebebiyle mümin, O'nu inkâr etmeleri dolayısıyla da kafir olurlar. Onlar, iman ve küfür terimlerinin ne anlama geldiklerini bilmeseler de, Allah için kulluğu itiraf eder, O'nun bir olduğunu ve O'ndan geleni tasdik ederlerse -imanın iyi, küfrün de kötü olduğunu bildikten sonra- kafir olmazlar.[2] Her kim Allah'ın birliğini ifade eder de Muhammed'i (s.a.v) inkâr eder veya onu kusurlu görürse, O, Yüce Allah'ı inkâr edicidir. Çünkü Allah'ı inkâr eden aynı zamanda Hz. Muhammed'in peygamber olduğunu da inkâr etmiş olur. Onun Allah'ı inkârı Hz. Muhammed'i (s.a.v) inkârı cihetinden değildir.

---

1 en-Nisa (4), 1.

2 el-Âlim ve'l-müteallim'de (s. 31) ibarenin devamında şu örnek yer aldı: "Bal" ve "sabır" (azvay denilen bir çeşit acı ağaç usaresi) kelimelerinin ne anlama geldiğini bilmediği halde, bunlara inanan, bunlardan tadan balın tatlı, azvay usaresinin ise acı olduğunu bilen kişi gibi. Bu kişiye tatlı ve acıyı bilmiyor denmez fakat "bal" ve "sabır" kelimelerinin anlamlarını bilmiyor denir. İmanın iyi, küfrün de kötü olduğunu bildiği halde, "iman" ve "küfür" kelimelerinin anlamlarını bilmeyen kimse de bunun gibidir. Ona, "Allah'ı bilmiyor" denmez fakat iman ve küfrün ne anlama geldiğini bilmiyor denir.

Yüce Allah: "Bizim ayetlerimizi ancak kâfirler inkâr eder."[1] buyurmuştur. Yine buyurdu ki: "Hayır, Rabbine andolsun ki aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp, sonra da verdiğin hükmü içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın tam manasıyla kabullenmedikçe iman etmiş olmazlar."[2]

Ebû Hanîfe el-Fıkhu'l-ebsat'ta dedi ki: Bir kimse inanılması gereken şeylerin tümüne inanmakla beraber, "Hz. Musa ve İsa'nın peygamber olup olmadıklarını bilmiyorum" dese küfre girer. Aynı şekilde bir kimse O'nun yarattıklarından bir şeyi inkâr edip "bunu kimin yarattığını bilmiyorum?" dese, Cenab-ı Hakk'ın: "Allah, her şeyin yaratıcısıdır"[3] kavli gereğince küfre düşer. Çünkü o, (söz konusu şeyin) sanki Allah'tan başkası tarafından yaratıldığını söylemiş olur. Aynı şekilde bu kimse: "Allah'ın bana namazı, orucu ve zekâtı farz kıldığını bilmiyorum" dese Yüce Allah'ın: "Namazı kılınız ve zekâtı veriniz"[4], "Oruç size farz kılındı"[5], "Akşama ulaştığınızda, sabaha kavuştuğunuzda Allah'ı tesbih ediniz (namaz kılınız)."[6] buyrukları gereğince küfre girer. Eğer derse ki: "Bu ayete inanıyorum fakat te'vil ve tefsirini bilmiyorum" küfre düşmüş olmaz. Çünkü o, ayetin Allah tarafından gönderildiğine inanmakta fakat tefsirinde yanılmaktadır. Eğer "kafiri tanımıyorum" dese, o da böyledir. Bir kimse "kâfirin cennete mi, cehenneme mi gideceğini bilmiyorum" dese, o, Yüce Allah'ın kitabını inkâr etmiş ve Cenab-ı Hakk'ın: "İnkâr edenlere de cehennem ateşi vardır. Öldürülmezler ki ölsünler"[7] "Onlara yanma cezası vardır."[8], "Onlara şiddetli bir azap vardır"[9] ayetlerine göre kafir olmuş olur.

Saîd b. Müseyyeb'ten[10] bana ulaştığına göre o şöyle demiştir:

---

1 el-Ankebut (19), 47.
2 en-Nisa (4), 65.
3 er-Ra'd (13), 16.
4 el-Bakara (2), 43.
5 el-Bakara (2), 183.
6 er-Rum (30), 17.
7 Fatır (35), 36.
8 el-Burûc (85), 10.
9 eş-Şûra (427, 16.
10 Ebû Muhammed Saîd b. Müseyyeb b. Hazm b. Ebî Vehb el-Kureşî el-Mahzumî (ö. 94/712). Tabiînin ileri gelenlerinden ve yaşadığı dönem Medine halkının alimlerindendir. Hz. Ömer'i görmüş, Hz. Osman, Ali, Zeyd b. Sabit ve daha başka sahabelerden hadis rivayet etmiştir. bk. İbn Sa'd, Tabakat, 5/119; Buharî, et-Tarihu'l-kebîr, 3/510; İbn Hallikan, Vefeyatu'l-a'yan, 2/375; Zehebî, Siyer, 4/217; Tezkiretu'l-huffaz, 1/51; İbn Hacer, Tehzîbu't-tehzîb, 4/84.

"Kafirleri cehennemdeki yerlerine indirmeyen onlar gibi olur."[1]

Ebû Hanîfe Kitabu'l-Âlîm'de dedi ki: Yüce Allah'ı birleyen, O'nun nezdinden gelene inanan fakat kendisinin kâfir olduğunu söyleyen kişiyi o, her ne kadar kendini kafir olarak isimlendirse de ben mümin olarak isimlendiririm. Bana onun söylediği yalanı kendisine nisbet etmek gerekmez. Aynı şekilde beni tekfir eden, Allah'ın dini olmadığı zanniyle benim dinimden uzak olduğunu söyleyen kişiyi kâfir olarak isimlendirmem, çünkü o, benim hakkımda hilafı hakikat olan bir şey söylüyor. Fakat onu yalancı olarak isimlendirebilirim. Bana yalan isnad etmesi dolayısıyla ona yalan isnad etmem helal olmaz. Çünkü Cenab-ı Hak: "Bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi adil davranmamaya itmesin. Adaletli olun, bu takvaya daha çok yakışan (bir davranış)tır."[2] Yani, bir kavme düşmanlığınız, onlar hakkında adaleti terk etmeye sizi sevketmesin, buyurmuştur. Eğer Allah'tan veya onun dininden uzak olduğunu söylerse küfre düşer. Kafirlerin küfrü, Allah'ı bilmemeleri ve O'nu inkâr etmeleri birdir. Onların Allah'a nisbet ettikleri na't ve sıfatlar, O'na yaptıkları ibadetler çok ve muhteliftir. Bunu şuradan bilmektesin ki sen, onların vasıflandırdığı ve tapındığı varlığa tapınmıyorsun. Çünkü onlar (Allah'ı) üç veya iki olarak nitelendiriyorlar ve O'na ortak koşuyorlar, vasıflandırdıkları varlığa tapınıyorlar. Sen ise Bir'i vasıflandırıyor ve Bir'e ibadet ediyorsun. Senin ibadet ettiğin varlık, onların tapındığı varlıktan ayrıdır. Bunun için Yüce Allah buyurmuştur ki: "De ki, ey kafirler, ben sizin taptıklarınıza tapmıyorum; siz de benim ibadet ettiklerime ibadet etmiyorsunuz."[3] Gerçi onlar, "Rabbimiz Allah'tır" diyorlar, fakat gerçekte O'nu tanımıyorlar. Zira Allah şöyle buyurmaktadır: "Onlara gökleri ve yeri kimin yarattığını sorsan, mutlak "Allah" derler. De ki övgü yalnız Allah'a mahsustur. Ama onların çoğu bilmezler."[4] Cenab-ı Hak (bu ayette), onların çoğunun bu sözü bilgisizce söylediklerini haber veriyor. Gerçekten onlar, "Allah" adını müminlerden işitmişlerdir ve duyduklarını bilmeksizin söylemektedirler. Aynı şekilde Yüce Allah: "Ahirete inanmayanlar var ya, onların kalpleri (bu gerçeği)

---

1 Bu rivayetin kaynağını bulamadık.
2 el-Maide (5), 8.
3 el-Kâfirûn (109), 1-3.
4 Lokman (31), 25.

bilmemekte, kendileri de kibirlerine yedirememektedirler."[1] buyurmuştur.

FASIL: İmanda İstisnanın Reddi

Ebû Hanîfe el-Vasiyye'de dedi ki: İnanan gerçekten mümin, inkârcı da gerçekten kâfirdir. Küfürde şüphe olmadığı gibi imanda da şüphe yoktur. Çünkü Yüce Allah: "Onlar gerçekten müminlerdir"[2] ve ayrıca "Onlar gerçekten kafirdirler"[3] buyurmuştur. Ebû Hanîfe el-Fıkhu'l-ebsat'ta şöyle demiştir: Kişinin "Ben gerçekten müminim" demesi ve imanında şüphe etmemesi gerekir. Çünkü Harise b. Malik b. Nu'man'ın[4] rivayet ettiği hadise göre Hz. Peygamber ona: "Nasıl sabahladın?" diye sormuş, o da "Gerçekten ("hakk"ıyla) mümin olarak sabahladım" demiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber: "Söylediğine dikkat et, çünkü her "hakk"ın bir hakikati vardır, imanın hakikati nedir?" diye sormuş, Harise'nin: "Ey Allah'ın Elçisi! Gündüzlerimi susuz, gecelerimi uykusuz geçirinceye dek nefsimi dünyadan uzak tuttum, öyle ki Rabbimin arşına bariz bir şekilde bakıyor, orada birbirlerini ziyaret eden cennet ehlini seyrediyor yahutta orada birbirlerine düşman olan cehennem ehline nazar ediyor gibiyim." demesi üzerine Hz. Peygamber: "İsabet ettin, devam et; İsabet ettin, devam et" demiş, sonra da: "Kim, Allah'ın kalbini nurlandırdığı kişiye bakmaktan sevinç duyarsa, Harise'ye baksın."[5] buyurmuştur. Haris'in hadisine göre ise Ebû Hanîfe: Bana Hammad'ın anlattığına göre, Haris b. Malik Kûfe'de bulunan Abdullah b. Mes'ûd'a (r.a) gitmiş, İbn Mes'ûd ona: "Sen gerçekten mümin misin?" diye sormuş, Haris: "Evet, ben gerçekten müminim" diye cevap vermiştir. Bunun üzerine İbn Mes'ûd: "Sen cennet ehlinden olduğunu söylüyorsun" demiştir. Haris dedi ki: Allah Muaz'a rahmet etsin. Çünkü o, bana âlimin sürçmesinden uzak durmayı ve münafık hükmü alınmayı tavsiye etti. (İbn Mes'ûd): "Gördüğün bir sürçme var mı?" diye sorunca (Haris):

---

1 en-Nahl (16), 22.

2 el-Enfal (8), 4.

3 en-Nisa (4), 151.

4 Haris (veya Harise) b. Malik b. Nu'man el-Ensarî. Kendisinden Zeyd es-Sülemî ve başkaları rivayette bulunmuştur. bk. İbnü'l-Esîr, Üsdü'l-gâbe, 1/414; İbn Hacer, el-İsabe fî temyîzi's-sahabe, 1/289.

5 Ebû Hanîfe, el-Fıkhu'l-ebsat, s.42; Taberanî, el-Mu'cemu'l-kebîr, 3/-266; Heysemî, Mecmau'l-zevaid, 1/57.

"Allah aşkına söyle, Hz. Peygamber hayatta iken insanlar gizli ve açık olarak mümin, gizli ve açık olarak kâfir ve gizli olarak münafık olmak üzere üç gruptan ibaret değiller miydi? Sen bu üç gruptan hangisindensin?" dedi. İbn Mes'ûd dedi ki: "Bana gelince, madem ki Allah aşkına dedin, söyleyeyim: Ben gizli durumda da, açık durumda da müminim." (Haris), "O halde ben muhakkak müminim", dedim diye beni niçin kınadın?" diye sordu da İbn Mes'ûd "Evet bu benim sürçmemdir, onu gizleyip kimseye söylemeyin, Allah Muaz'a rahmet etsin" dedi.[1]

Ebû Hanîfe İmam Muhammed, Harisî ve Haskefî'nin rivayetine göre şöyle demiştir: Alkame ile beraber Atâ b. Ebû Rebah'ın yanında idik, Alkame (r.a) ona: "Ey Ebû Muhammed! Ülkemizde imanı kendilerine nisbet etmeyen ve "Ben müminim" demeyi hoş karşılamayan bir grup var" diye sordu. (Atâ): "Onlara ne oluyor da bunu söylemiyorlar?" diye karşılık verdi. Alkame sözüne şöyle devam etti: Diyorlar ki, mümin olduğumuzu söylediğimizde kendimizi cennet ehlinden kılmış oluruz. Atâ; Allah! Allah! Bu, şeytanın hileleri, tuzakları ve aldatmacalarından biridir. Şeytan onları, Cenab-ı Hakk'ın kendilerine verdiği en büyük nimet olan İslâm'ı terketmeye ve bu hususta Hz. Peygamber'e muhalefet etmeye zorlamıştır. Ben ashab-ı kiramın imanı kendilerine nisbet ettiklerine ve aynı şeyi Resûlullah'ın da yaptığını ifade ettiklerine şahid oldum.[2]

Ebû Hanîfe el-Fıkhu'l-ebsat'ta dedi ki: Kim, "Ben inşallah müminim" derse veya kendisine "Sen mümin misin?" diye sorulduğunda "Allah bilir" şeklinde cevap verirse, münafık değildir fakat imanında şüphe taşımaktadır. Böylesine şöyle söylenmelidir: Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "Allah ve melekleri Peygamber'e salat getirirler. Ey iman edenler! Siz de ona salavat getirin ve tam bir teslimiyetle selâm verin."[3] Allah yine şöyle buyurmaktadır: "Ey iman edenler cuma günü namaza çağırıldığınız zaman hemen Allah'ı anmaya koşun"[4] İmdi sen eğer müminsen Peygamber'e salavat getir ve namaza koş. Her kim ki kendisine "Sen müslüman

---

1 Ebû Hanîfe, el-Fıkhu'l-ebsat, s. 41-42; Harizmî, Câmiu'l-mesânîd, 1/133-134; Muvaffak el-Mekkî, Menakıbu Ebî Hanîfe, s. 76-77.

2 Bu rivayet Ebû Hanîfe'nin risalelerinde geçmemektedir. Ancak Müsnedlerinde bulunmaktadır. bk. Harizmî, Câmiu'l-mesânîd, 1/182; Ali el-Kârî, Şerhu Müsnedi Ebî Hanîfe, s. 378.

3 el-Ahzab (33), 56.

4 el-Cuma, (62), 9.

mısın?" diye sorulur da "bilmiyorum" derse, ona "bilmiyorum" sözün doğru mu yanlış mı, diye sorulur. Eğer "doğrudur" derse, ona: "dünyada doğru olan ahirette de doğru değil midir?" diye sorulur. Eğer "evet" derse: "Kabir azabına, Münker ve Nekir'e, kaderin hayrı ve şerri ile birlikte Allah'tan olduğuna inanıyor musun?" denilir. "Evet" derse, ona: "Sen mümin misin?" diye sorulur. Eğer yine "bilmiyorum" derse, o zaman: "bilemeyesin, anlayamayasın, iflah olmayasın" de. Ebû Hanîfe Ebû Yusuf ve Esed b. Amr'ın rivayetinde dedi ki: Eğer derlerse ki: sen, Allah yanında müminsin, de ki: "Ben mümin olduğumu kendi bilgimle biliyorum, Allah'ın ilmi konusunda ise kesin bir hüküm veremem ve Hz. İbrahim'e Rabbi "inanmadın mı?" diye sorduğunda "evet inandım"[1] dediği gibi diyorum." Yine Yüce Allah buyurmuştur ki: "Kendini bilmeyenden başka kim İbrahim'in dininden yüz çevirir?"[2]

FASIL: Amelin, İmanın Hakikatinden Ayrı Oluşu

Ebû Hanîfe er-Risâle'de dedi ki: Amel imanın gayrı, iman da amelin gayrıdır."[3] Zira Allah Tealâ Hz. Muhammed'i (s.a.v), insanları İslâm'a davet etmesi için göndermiştir. O da insanları, Allah'tan başka ilah olmadığına, bir olduğuna şehadet etmelerine ve O'ndan getirdiklerini kabul etmeye çağırdı. Bu davet üzerine İslâm'a giren mümin sayılmış ve şirkten uzak kalmıştır. Böylesinin malı ve canı güvence altına alınmıştır ve müslümanlara tanınan hak ve saygınlık kendisi için de tanınmıştır. Söz konusu daveti terkeden ise kafir sayılmış ve imandan uzak kalmıştır. Böylesinin malı ve canı güvence altına alınmamıştır. Kendisinden istenen şey İslâm'a girmesi olmuştur. Aksi takdirde ona can güvenliği verilmemiştir. Ancak Allah Teâlâ'nın Kur'an-ı Kerim'de ehl-i kitap için zikrettiği cizye statüsü onun dışındadır. Daha sonra iman ehli için bazı farzlar konuldu. Bu farzların gereği hem inanılması hem de yapılması şeklinde olmuştur. Bu nedenle Aziz ve Celil olan Allah şöyle buyurmuştur: "İman eden, salih

---

1 el-Bakara (2), 260.

2 el-Bakara (2), 130; Ebû Yusuf ve Esed b. Amr'a ait rivayet Ebû Hanîfe'nin risalesinde yer almadığı gibi, âsar menakib ve hadis kitaplarında da geçtiğine rastayamadık.

3 Bu ibare er-Risale'de değil, el-Vasiyye'de geçmektedir. bk. s. 72.

amellerde bulunan, namaz kılan ve zekât verenler..."[1] "Allah'a iman edip salih amel işleyenler..."[2] ve Kur'an'da mevcut bulunan benzeri ayetler. Buna göre amel işlemeyen tasdiki kaybetmiş olmaz, ancak amelsiz bir tasdiki elde etmiş bulunur. Eğer amel etmeyen kişi, imanı kaybetmiş olsaydı, amel etmediği için iman isminden ve onun kazandırdığı saygınlıktan uzaklaşmış olurdu. Bu takdirde tasdiki kaybedenler onu kaybetmeleri sebebiyle mümin olarak isimlendirilmekten, onun hak ve saygınlığından vazgeçip eski halleri olan şirke avdet etmiş olan insanlar gibi olurlardı. İman ve amelin farklılığını gösteren bir şey de, insanların tasdikte birbirlerinden farklı, daha az veya daha çok tasdik edici olmadıkları halde, amelde ve eda ettikleri farzlarda birbirinden farklı oluşlarıdır.

Ebû Hanîfe Kitabu'l-Âlîm'de dedi ki: Eğer Allah'ın emrettiklerinin tümünü yapmak ve yasak ettiklerinin tümünden kaçınmak din olsaydı; bu durumda Allah'ın emrettiklerinden herhangi birini terkeden yahut yasakladıklarından herhangi birini işleyen kimse Allah'ın dinini terketmiş ve küfre düşmüş olurdu. Bu durumda da kâfir olan kişinin müslümanlarla kendi arasında cereyan etmiş olan nikâh, miras, cenazesine katılma, kestiklerini yeme ve benzeri hususlar ortadan kalkardı. Çünkü Allah bu hususları, müminlerin arasında can ve malların korunup haram kılınmasının sebebi olan iman dolayısıyla gerekli kılmıştır. Ancak hukukî bir durumun ortaya çıkması müstesnadır. Yüce Allah müminlere farzları, dini kabul etmelerinden sonra emretmiş ve şöyle buyurmuştur: "İman eden kullarıma namaz kılmalarını söyle."[3], "Ey iman edenler, oruç size farz kılındı."[4], "Ey iman edenler, sizin için kısas hukukî bir müeyyide olarak vazedildi."[5], "Ey iman edenler, Allah'ı zikrediniz"[6] v.b. ayetler. Eğer bu farzlar bizatihî iman olsaydı; Allah, onları yapmadan önce kullarını mümin olarak isimlendirmezdi. Yüce Allah imanı amelden ayırmış ve şöyle buyurmuştur: "İman eden ve salih amel işleyenler..."[7]; "Bilakis kim muhsin (mümin) olarak yüzünü

---

1 el-Bakara (2), 277.
2 et-Tegabun (64), 9; et-Talak (65), 11.
3 İbrahim (14), 31.
4 el-Bakara (2), 183.
5 el-Bakara (2), 178.
6 el-Ahzab (33), 41.
7 bk. Fuad Abdulbakî, Mu'cem, s. 411.

Allah'a döndürürse..."[1], "Kim de ahireti diler ve bir mümin olarak ona yaraşır bir çaba ile çalışırsa..."[2] İşte Allah, bu örneklerde imanı amelin gayrı kılmıştır. Müminler, Allah'a iman etmeden önce, namaz kılıyor, zekât veriyor, oruç tutuyor, haccediyor ve Yüce Allah'ı zikrediyor değildirler. Fakat namazlarından, zekatlarından, oruçlarından ve haccetmelerinden önce iman etmektedirler. Yani önce iman, sonra amel ediyorlar. Farz olan şeyleri yapmaları Allah'a iman etmiş olmalarından önce değildir, fakat imanları, farzları yapmalarından öncedir[3].

Ebû Hanîfe el-Vasiyye'de dedi ki: Çok zaman müminden amelin kalkması da bunun delillerindendir. Bu durumda ondan iman kalkmıştır denilmesi caiz değildir. Nitekim Allah Tealâ, âdet gören kadından namazı kaldırmıştır. Fakat "Allah ondan imanı kaldırdı" veya "ondan imanı terketmeyi istedi" denilmesi caiz değildir. Şeriat ona: "orucu terket, sonra onu kaza et" demiştir. Halbuki "imanı terket, sonra kaza edersin" denilmesi caiz değildir. Aynı şekilde fakire zekât gerekmez denilmesi caizdir, fakat "fakire iman gerekmez" denilmesi caiz değildir.

FASIL: İmanın Artıp Eksilmesinin Reddi

Ebû Hanîfe el-Vasiyye'de dedi ki: Gök ve yer ehlinin imanı artıp eksilmez. Sözüne devam ederek demiştir ki; İmanın eksilmesi ancak küfrün artması ile; onun artması da ancak küfrün eksilmesi ile düşünülebilir. Bu durumda bir kişinin aynı anda hem mümin, hem de kafir olması nasıl mümkün olur?

Ebû Hanîfe Kitabu'l-Âlîm'de şöyle dedi: Küfür: inkâr, ısrarla reddetme ve yalanlama demektir. Bundan dolayı bir mümin, inkâr etmeksizin bir farzı terk edecek olsa, günahkâr diye isimlendirilir. Onu inkâr ederek terkedecek olsa kafir ve Cenab-ı Hakk'ın

---

1 el-Bakara (2), 112.

2 el-İsra (17), 19.

3 el-Âlim ve'l-müteallim'de ibarenin devamı şu şekildedir: Meselâ borçlu bir insan, önce borcunu kabul eder sonra öder. Önce ödeyip sonra kabul etmez. Yani ödediği için borcunu kabul etmez, aksine kabul ettiği için öder. Nitekim köleler de efendilerinin kölesi olduklarını kabul ettikleri için onlara çalışmaktadırlar; yoksa çalışmaları sebebiyle onların kölesi olduklarını kabul etmezler. Ayrıca bir başkası için çalışan öyle insan vardır ki bundan dolayı onun kölesi olduğunu kabul etmiş olmaz, ve kendisine köle denilmez. Birisinin kölesi olduğunu kabul ettiği halde onun için çalışmayan bir başkası da bundan dolayı köleliği kabul etmemiş sayılmaz. bk. s. 14.

emirlerini inkâr edici diye isimlendirilir. Cahil kimselerin, "bu, yakîn zayıflığından (za'f-ı yakîn)dır." sözüne gelince; onlar bunu "yakîn" kelimesinin açıklamasını bilmedikleri için söylemişlerdir. Bir şey hakkında "yakîn" taşımak, o şeyi, şüphe etmeden kesin olarak bilmek demektir. Bundan dolayı şehadet ehlinden olan bir kişi hangi günahı işlerse işlesin Allah, kitapları ve peygamberleri konusunda şüpheye düşmez. Allah'a şehveti galip gelen mümin, cezalandırılacağını bildiği halde masiyeti iki durumdan dolayı işler. Birincisi, bağışlanacağını ümit etmesidir, ikincisi ise hastalık ve ölümden önce tövbe edeceğini ummasıdır. Kişi çok kerre kendisine zarar vereceğinden korktuğu yiyecek, içecek, harp ve deniz yolculuğu gibi şeylere yönelir. Eğer insan için gemiye bindiğinde denizde boğulmaktan kurtulma ümidi olmasaydı, hiçbir zaman deniz yolculuğu yapmaz; savaştığında galip gelme ümidi bulunmasaydı, hiçbir zaman harbetmezdi.

Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf'un (r.a) rivayetine göre şöyle demiştir: Yüce Allah'ın, "...imanlarını artırır..."[1] sözünden maksat, Hz. Peygamber devrinde yenilenen emir ve hükümlerin çoğalması cihetinden artmadır.[2]

Ebû Hanîfe Kitabu'l-Âlîm'de dedi ki: Madem ki iman amelden ayrıdır ve artıp eksilmez, öyleyse bizim imanımız meleklerin ve peygamberlerin imanına denktir. Nitekim biz, Allah'ın birliğini rububiyyetini, kudretini ve O'nun nezdinden bize gelenleri, meleklerin ikrar ettiği, nebi ve resullerin tasdik ettiği gibi tasdik ettik. Bu nedenle bizim imanımızın melekler ve peygamberlerin imanı gibi olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü biz melek ve peygamberlerin görüp iman ettikleri Allah'ın akıllara hayret veren ayetlerini görmediğimiz halde tamamen iman etmiş bulunuyoruz. Ancak şu durumlardan dolayı onlar bize göre Allah'tan daha çok korkar ve ona daha çok itaat ederler:

1. Onlar nübüvvet ve risâletle üstün kılındıkları gibi; Allah korkusu, sevgisi ve her türlü güzel ahlâkda başkalarına üstün kılınmışlardır.

2. Onlar, bizim görmediğimiz, melekleri ve aklı hayrete düşüren hususları görmüşlerdir.

---

1 el-Enfal (8), 2.

2 Bu rivayet Ebû Hanîfe'nin risalelerinde geçmemektedir. Ancak Semerkandî'nin el-Fıkhu'l-ekber şerhinde (s. 10) ve Kerderî'nin Menakib'inde (s. 205) zikredilmektedir.

3. Onlar, kötülük işleyenlere inen cezaları görüyorlardı. Bu da onları günahlardan uzaklaştırıyordu. Fakat bunun ötesinde peygamberlerin iman ve bütün ibadetlerin sevabı hususunda bize üstünlükleri vardır. Çünkü Yüce Allah onları peygamberlik hususiyeti ile diğer insanlardan üstün kıldığı gibi, onların sözlerini, namazlarını, oruçlarını, evlerini, meskenlerini ve bütün işlerini de diğerlerinden üstün kılmıştır. Allah, onlara verdiği sevap kadar sevap vermediği için bize zulmetmiş olmaz. Zulüm ancak hakkımızın karşılığını vermemesi ve bizi öfkelendirmesi durumunda söz konusudur. Hakkımızı kısmadan ve bizi hoşnut kılacak şekilde bize verdikten sonra peygamberlere daha çok ihsanda bulunması zulüm değildir. Nebi ve resullerin dünyadaki bütün insanlar üzerinde üstünlükleri vardır. Çünkü onlar önderler ve Allah'ın emin kullarıdırlar. Hiçbir kimse ibadet, Allah korkusu, huşû ve Allah yolunda zorluklara katlanma hususlarında onların seviyesine yaklaşamaz. Öte yandan bütün insanlar Allah'ın izni ile onlar sayesinde fazilete ulaşmışlardır. Onların duaları ile cennete girecek, sevaplarının bir misli de yine onlara verilecektir.

FASIL: Allah'ı Hakkıyla Bilme

Ebû Hanîfe el-Fıkhu'l-ekber'de şöyle dedi: Biz, Yüce Allah'ı kendisini tanıttığı şekilde ve kendisini vasfettiği tarzda bütün sıfatları ile hakkıyla biliriz. Hiçbir kimse Yüce Allah'a layık olduğu şekilde hakkıyla ibadet edemeyeceği gibi aynen emrettiği şekilde de O'na kulluk yapamaz. Müminler Allah'ı bilme, yakîn, tevekkül, havf ve reca, iman ve tevhid konularında eşit, iman dışında kalan bütün işlerde ise farklıdırlar.

Ebû Hanîfe Kitabu'l-Âlim'de dedi ki: İbadet: İtaat, içten yöneliş ve rububiyetin ikrarı mânalarına gelen kapsamlı bir terimdir. Nitekim kul, iman etmek suretiyle Allah'a boyun eğince onda Allah'ın rahmetini ummak ve O'ndan korkmak özellikleri doğar. Bu üç haslet (iman, reca, havf) onda bulununca da Allah'a ibadet etmiş olur. Allah hakkında ümit ve korku duygularını taşımayan kişi mümin olamaz. Ancak şu da vardır ki nice müminler vardır ki, bir kısmında Allah korkusu daha çok, bir kısmında ise daha azdır. Her konuda yalnız itaat etmekle, amel, ibadet olsaydı, Allah'tan başkasına itaat eden kişiler de itaat ettiklerine ibadet etmiş olurlardı.

Ümit ve korku iki derecedir:

1. Allah'tan başka herhangi bir kimseye kendisine zarar veya fayda vereceğini kabul ederek ümit bağlayan veya ondan korkan kişi kafirdir.

2. Bir kimse başkasından, Allah'ın onun eliyle bela indireceğinden endişe duyduğu için korkar veya bu kişinin elleriyle hayır vereceğini beklediği için ona ümit bağlarsa kafir olmaz. Çünkü baba, çocuğunun kendisine faydalı olmasını, kişi hayvanının kendisini taşımasını, komşusunun kendisine iyilik etmesini, devlet başkanının kendisini korumasını umar. Bu durumlarda küfür söz konusu olmaz. Çünkü onun umudu gerçekte Allah'tandır. Cenab-ı Hakk'ın, kendisini çocuğu veya komşusu sebebiyle rızıklandırmasını; ya da içtiği ilaçtan faydalandırmasını uman kimse kâfir olmaz. İnsan bazan şerden korkar ve Yüce Allah'ın, kendisini şer ile imtihan etmesi endişesi ile ondan kaçar. Bu hususta örnek, Allah'ın kendisini peygamber yaptığı ve kelâmı ile mümtaz kıldığı Musa (a.s.)'dır. O, "Ben, onlardan bir kişiyi öldürdüm, beni öldürmelerinden korkuyorum."[1] demişti. Yüce Allah'ın, kendisine sevgili olarak seçtiği Muhammed aleyhisselam da mağaraya sığınmıştı. Bu durumda onlar için küfür söz konusu değildir. Müminin, Allah'tan daha çok korktuğu hiçbir varlık yoktur. Zira o, bedeninde ağır bir hastalık görüldüğünde veya Allah'tan gelen korkunç bir musibete uğradığında bile gizli veya açık olarak "Yâ Rabbi, ne kötü yaptın." demez, bunu içinden de söylemez. Aksine onu çok çok zikreder. Eğer bu musibetin yüzde biri dünya hükümdarlarından biri tarafından yapılmış olsaydı o kimse bunu, hükümdarın sözünü duymadığı yerlerde, güvendiği kişilere dili ve kalbiyle ifadeden çekinmezdi.

Mümin gizli, aşikar; sıcak ve soğukta Yüce Allah'ın emrini gözetir. Dünya hükümdarları ise gizli ve aşikâr, isteyerek yahut istemeyerek her durumda gözetilmezler. Mümin Allah'ın emrini çiğnediği zaman bu fiili ile şeytana itaat etmiş olmaz. Her ne kadar yaptığı iş boyun eğme ve hoşnutluk açısından şeytanın isteklerine uygun olsa da, bunu kastetmesi ile şeytanın hoşnutluğunu talep etmiş olmaz. Kişi tevhidi terketmedikçe bütün günahları işlese bile Allah'a düşman olmuş olmaz. Zira düşman düşmanına buğzeder ve onu kusurla anar. Mümin ise büyük günah işlediği halde bile Allah'ı masivadan (Allah dışındaki varlıklardan) daha çok sever.

---

1 el-Kasas (28), 33.

Şöyle ki: Mümin, ateşte yakılmakla kalben Allah'a dil uzatmak arasında muhayyer bırakılacak olsa ateşte yanma ona daha sevimli gelir.

FASIL: Büyük Günah İşleyenin Hükmü

Ebû Hanîfe er-Risâle'de şöyle dedi: Bil ki; ben ehl-i kıblenin mümin olduğunu söylüyorum, farzlardan herhangi birini terketmelerinden dolayı onları imandan çıkmış saymıyorum. [Ebû Hanîfe el-Fıkhu'l-ekber'de dedi ki]: Helal kabul etmedikçe, büyük bile olsa herhangi bir günahı işlemesi sebebiyle bir müslümanı tekfir etmeyiz, ondan iman ismini kaldırmayız. Onu gerçek mümin olarak isimlendiririz. Bir müminin kafir olmamakla beraber fasık olması caizdir. [Ebû Hanîfe er-Risâle'de dedi ki]: Bütün farzlarda Allah'a itaat eden mümin bize göre cennet ehlindendir. İmanı ve ameli terkeden ise kafir ve cehennemliktir. İman ettiği halde farzlardan herhangi birini terkeden ise günahkâr mümin olur. Onun azap görmesi veya bağışlanması Allah'ın dilemesine bağlıdır. Eğer farzı terketmesi karşılığı ona azap ederse, bir günah karşılığı ona azap etmiş olur; eğer onu affederse, bir günahını bağışlamış olur.

Ebû Hanîfe İmam Muhammed, Harisî, Talha[1] ve Belhî'nin rivayetlerine göre şöyle demiştir: Bana, Vasıl b. Hayyan el-Esedî[2] Zeyd b. Vehb'den;[3] o, Ebû Zer'den (r.a)[4] naklen Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu anlattı. "Kim Allah'a şirk koşmadan ölürse cennete girer. (Ebû Zer): "Zina edip, hırsızlık yapsa da mı?", dedim de (Hz. Peygamber): "Evet" buyurdu." Ebû Hanîfe dedi ki: Bana

---

1 Ebu'l-Kasım Talha b. Muhammed b. Cafer (ö. 380/990). Ebû Hanife'nin rivayetlerini toplayarak bir müsned oluşturmuş ve bu rivayetleri alfabetik sıraya göre tertibetmiştir. Hafız es-Salihî bu müsnedi Ukudu'l-cuman'da zikrettiği isnadı ile rivayet etmiştir. İbn Ebi'l-Fevaris ve başkaları onun hakkında: "O, Mu'tezilî idi" demişlerdir. bk. Hatib el-Bağdadi, Tarih, 9/351; Zehebî, Mizanu'l-i'tidal, 2/342; İbn Hacer, Lisanu'l-mizan, 3/212; Harizmî, Mesânîdu İmam Ebî Hanîfe, 1/106.

2 Vasıl b. Hayyan el-Ahdab el-Esedî el-Kûfî (ö. 129/746). İbn Maîn, Ebû Davud ve Nesaî sika olduğunu söylemişlerdir. İbn Hibban onu es-Sikat'ta zikretmiştir. bk. İbn Hacer, Tehzibu't-tehzîb, 11/103.

3 Ebû Süleyman Zeyd b. Vehb el-Cühenî el-Kûfî (ö. 83/702). Muhadramundandır, İbn Sa'd, sika olduğunu kaydetmektedir. bk. İbn Sa'd, Tabakat, 6/102; Zehebî, Siyer, 4/196; İbnü'l-Esîr, Üsdü'l-gâbe, 2/243.

4 Ebû Zer el-Gıfarî (ö. 32/652). Ashabın ileri gelenlerindendir. Hayatı için bk. Zehebî, Siyeru a'lami'n-nübelâ, 2/46; İbn Hacer, Tehzîbu't-tehzîb, 12/90.

aynı hadisi Abdullah b. Ebû Habibe[1], Ebu'd-Derda'dan[2], o da Hz. Peygamber'den şu ilave ile rivayet etti: "Eğer zina etse, hırsızlık yapsa ve Ebu'd-Derda'nın burnu yere değse de."[3]

Ebû Hanîfe dedi ki: Bana Ebu'z-Zübeyr Cabir'den naklen anlattı ki, o Hz. Peygamber'e: "Ey Allah'ın Resulü! Bu ümmet için de küfür derecesine ulaşan bir günah var mı?" diye sormuş, Hz. Peygamber de: "Şirk dışında hayır" demiştir.[4]

Ebû Hanîfe el-Fıkhu'l-ebsat'ta dedi ki: Muaz[5] şöyle demiştir: Kim Allah hakkında şüpheye kapılırsa, bu onun bütün iyiliklerini iptal eder. Kim de iman ettiği halde günah işlerse affedilmesi umulur, azap görmesinden de korkulur. Soru soran Muaz'a dedi ki: Şüphe iyilikleri yok ettiğine göre, iman da kötülükleri (öncelikle) yok eder. Bunun üzerine Muaz: "Allah'a yemin ederim ki bu adamdan daha bilgili bir kişi görmedim" karşılığını verdi.

Ebû Hanîfe dedi ki: Bana, Haris b. Abdurrahman[6] Ebû Müslim el-Havlanî'den[7] rivayet etti, o dedi ki: Muaz b. Cebel Hıms şehrine geldiğinde insanlar onun çevresine toplandılar. Bir genç Muaz'a: Namaz kılan, oruç tutan, hacceden, Allah yolunda cihad eden, köle azad eden, zekâtını veren ve fakat Allah ve Resûlü hakkında şüphe eden kimse için ne dersin? diye sordu. Muaz: "Onun için ateş vardır" dedi. Genç: "Namaz kılmayan, oruç tutmayan, haccetmeyen, zekâtını vermeyen fakat Allah ve Resûlü'ne inanan kimse için ne dersin?" diye sorunca Muaz b. Cebel: Onun Allah tarafından affedileceğini umduğum gibi, azaba uğrayacağından da

---

1 Abdullah b. Ebî Habîbe. Tabiindendir, İbn Ebî Hatim hakkında olumsuz birşey söylememiştir. bk. Zebîdî, Ukûdu'l-cevahiri'l-münîfe, 1/48.

2 Ebudderda Uveymir b. Malik el-Ensarî (ö. 32/652) sahabidir. Hayatı için bk. Buharî, et-Tarihu'l-kebîr, 7/76; Zehebî, Siyer, 2/335; İbn Hacer, Tehzîb, 8/175h el-Bünderî, Mevsûatu ricali'l-kütubi't-tis'a, 3/197.

3 Buharî, Cenaiz, 1; Bed'u'l-halk, 6; Müslim, İman, 40; Tirmizî, İman, 18; Ahmed b. Hanbel, 5/152; 6/442; Harizmî, Camiu'l-mesanîd, 1/157; Ali el-Karî, Şerhu Müsnedi Ebî Hanîfe, s. 311.

4 Harizmî, Câmiu'l-mesânîd, 1/141; Ali el-Karî, Şerhu Müsnedi Ebî Hanîfe, s. 163.

5 Ebû Abdurrahman Muaz b. Cebel b. Amr el-Hazrecî el-Ensarî (ö. 18/639). Sahabenin büyüklerindendir, Bedir savaşında bulunmuş ve Şam'da vefat etmiştir. bk. Buharî. et-Tarihu'l-kebîr, 7/359; Zehebî, Siyer, 1/443; İbn Hacer, Tehzhibu't-tehzîb, 1/186; İbnü'l-İmad, Şezeratü'z-zeheb, 1/30.

6 Haris b. Abdurrahman el-Kureşî el-Amirî (ö. 129/746). Nesâî, onun cerh edilecek bir yönünün olmadığını söylemiştir. İbn Hibban ise onun adını es-Sikat'ta zikretmiştir. bk. İbn Hacer, Tehzîbu't-tehzîb, 2/148.

7 Ebû Müslim Abdullah b. Sevb el-Havlanî el-Yemenî eş-Şamî. Şamlı tabiilerdendir. Sikadır, Yezid b. Muaviye'nin hilafeti devrinde vefat etmiştir. bk. İbn Hacer, Tehzhibu't-tehzîb, 12/236.

korkarım." dedi. Bunun üzerine genç: Ey Ebû Abdurrahman! Şüphe ile amel fayda vermediği gibi, iman ile beraber herhangi bir şey de zarar vermez." dedi ve çekip gitti. Muaz: Bu vadide sünneti bu gençten daha iyi bilen yoktur" dedi.[1]

Ebû Hanîfe er-Risâle'de dedi ki: Allah'ı ve peygamberlerini tasdikteki hidayet, farz kılınan amellerdeki hidayet gibi değildir. Bunu anlamak sana niçin güç geliyor? Sen, kişiyi farzları bilmediği halde mümin olarak isimlendiriyorsun. Tasdiki sebebiyle, Allah'ın kitabında isimlendirdiği gibi onu mümin olarak; farzları bilmemesi sebebiyle de cahil olarak isimlendirmemek elinden gelir mi? Şüphesiz ki cahil olan bilmediği farzları öğrenecektir. Allah'ı ve peygamberini bilmekten sapan kişi insanların, mümin oldukları halde öğrenebilecekleri şeyleri bilmekten sapan kişi gibi olur mu? Allah Tealâ farzları öğretirken şöyle buyurmuştur: "Sapmamanız için Allah size açıklama yapıyor. Allah her şeyi bilmektedir."[2], "(Kadınlardan) biri (şahitlikte) realiteden saparsa diğerinin ona hatırlatması için..."[3], "Musa: Ben o işi o anda sapanlardan biri olarak yaptım."[4] Yani cahillerden. Bunu kabullenmek için Allah'ın kitabında ve Hz. Peygamber'in sünnetinde çok açık ve çok belirgin deliller vardır. Sen, "zalim mümin, günahkâr mümin, hatalı ve âsi mümin, zorba mümin" demiyor musun? Bir kimse iman noktasında hidayete ermiş bulunmakla birlikte, hata ve zulüm işlediği hususlarda da hidayete ermiş mi sayılır, yoksa bu noktalarda haktan sapmış mı kabul edilir? Hz. Yakub'un oğulları babalarına: "Vallahi sen hâlâ eski dalaletindesin, dediler."[5] Onların bu sözleri ile: "Şen eski küfründesin" dediklerini hiç zannedebilir misin? Hâşâ! Seni böyle anlayıştan tenzih ederim.

[Ebû Hanîfe el-Fıkhu'l-ebsat'ta dedi ki]: Günah işleyen kimse zalim mümindir, kafir ve münafık değildir. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Zunnûn'u da (zikret), o öfkeli bir halde geçip gitmişti; bizim kendisini asla sıkıştırmayacağımızı zannetmişti. Nihayet karanlıklar içinde: "Senden başka hiçbir tanrı yoktur, Seni

---

1 Ebû Hanîfe, el-Fıkhu'l-ebsat, s. 43-44; Ali el-Karî, Şerhu Müsnedi Ebî Hanîfe, s. 452.
2 en-Nisa (4), 176.
3 el-Bakara (2), 282.
4 eş-Şuara (26), 20.
5 Yusuf (12), 95.

tenzih ederim, gerçekten de zalimlerden oldum." diye niyaz etti."[1] Yüce Allah Hz. Muhammed'e (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "Allah senin geçmiş ve gelecek günahını bağışlamak için..."[2] Hz. Musa (a.s) adamı öldürdüğü zaman, onu öldürmesi sebebiyle kafir değil, günahkâr oldu. Yusuf'un kardeşleri de: "Ey babamız, günahlarımızın bağışlanması için bize istiğfarda bulun, muhakkak ki biz hata edenleriz."[3] dediler de bu sözleri ile kafir olmayıp günahkâr oldular.

Ebû Hanîfe er-Risâle'de şöyle dedi: Şüphesiz insanlar, mükellef tutulduklarında tasdiki amelle kazanmadılar. Eğer onların mümin olup kendilerine müslümanlara ait hüküm ve hakların kendilerine de uygulanacağını iddia edersen doğru söylemiş ve isabet etmiş olursun. Eğer onların kafir olduklarını iddia edersen bid'ata düşmüş, Hz. Peygamber'e ve Kur'an'a muhalefet etmiş olursun. Ehl-i bid'atın işi güçleştiren grubuna ait görüşü benimseyip böylesinin ne kâfir ne de mümin olduğunu söylersen bilmelisin ki bu görüş bid'attır, Hz. Peygamber ve ashabının telakkisine aykırıdır. Hz. Ömer (r.a) ve Hz. Ali (r.a) "müminlerin emiri" olarak isimlendirildiler. Bununla "bütün farizalarda itaatkâr olanların emîri" mi demek istiyorlardı? Hz. Ali kendisiyle savaşan Şamlıları Kitabu'l-Kaziyye'de[4] "müminler" olarak isimlendirmiştir. Onlar doğru yolda oldukları halde mi Ali onlarla savaşıyordu? Hz. Peygamber'in ashabı birbirleri ile savaşmışlardır. Savaşan bu toplulukların her ikisi de yaptıklarında isabetli değildirler. Sana göre bâğıye (mütecaviz) ismi ne anlama gelmektedir? Allah'a yemin ederim ki kıble ehlinin işleyebileceği günahlar içinde adam öldürmek, özellikle Hz. Muhammed'in (s.a.v) ashabının kanını akıtmaktan daha büyük bir günahın mevcudiyetini bilmiyorum. Sana göre her ikisi de aynı anda isabetli olmadıklarına göre bu (çarpışan) iki fırkaya verilecek ad ne olmalıdır? Her ikisinin de isabetli olduklarını söylersen bid'ata düşmüş

---

1 el-Enbiya (21), 87.

2 el-Fetih (48), 2.

3 Yusuf (12), 97.

4 Kaynaklarda Şam ehli ve Muaviye'yi mümin olarak isimlendiren ifadeler yer almasına rağmen (örneğin Nehcü'l-belâga, s. 446, 448) Hz. Ali'ye ait bu isimde bir kitaba rastlayamadık. Ancak kanaatimiza göre Hz. Ali'nin hilafeti esnasında kâdılara gönderdiği mektuplara bu isim verilmiştir. Nitekim Nehcü'l-belağa'yı neşreden Subhi es-Salih, bu esere hazırladığı fihristte Hz. Ali'nin kadı Şüreyh b. el-Haris'e gönderdiği mektubu "Risale fi'l-kadâ" adıyla zikretmiştir. bk. s. 795. Cahız Risale fi'l-hakemeyn'de Hakem olayını esasa bağlayan metni bu isimle isimlendirmiştir. s. 451-453.

olursun; her ikisinin de yanılmış olduğunu söylersen yine bid'ata düşmüş olursun. İkisinden biri isabetlidir dersen, diğerinin durumu nedir? "Allah bilir" dersen isabet etmiş olursun. Hz. Muhammed'in ashabının, sünnet ve fıkıh ehlinin tutumu budur. Atâ b. Ebû Rebah Hz. Peygamber'in statüsünün bundan ibaret olduğunu söylemiş ve bu kanaatını ömrünün sonuna kadar korumuştur. Sâlim, Saîd b. Cübeyr'den:[1] "Hz. Muhammed'in (s.a.v) ashabının statüsünün bundan ibaret olduğunu" rivayet etmiştir. Nafi' ve Abdülkerim ise Tavus'tan[2], Abdullah b. Ömer'in durumunun bundan ibaret olduğunu söylemişlerdir. Ali b. Ebû Talib'ten (k.v) rivayet edildi ki o, el-Kâziyye'yi yazdığı zaman her iki grubu da mümin olarak isimlendirmiştir. Ömer b. Abdülaziz de bu görüşü ileri sürerek "Bana bu hususta bir kitap bırakınız." demiş, bunu oğluna öğretmeye koyulmuş ve öğretilmesini emretmiştir. Bu da müslümanlar tarafından kabul görmüştür.

Ebû Hanîfe Kitabu'l-Âlîm'de dedi ki: "İçki içenin kırk gece veya gün namazı kabul olmaz" diye iddia edene gelince, onun söylediklerinin tefsirini bilmiyorum. Onu, ilahî adalete muhalif olacak bir tefsir ile tefsir etmedikçe onları yalanlamayız. "Mümin zina ettiği zaman iman onun başından, gömleğin çıktığı gibi çıkar. Sonra tövbe ettiğinde imanı ona iade edilir." diye rivayette bulunanı yalanlarım.[3] Hz. Peygamber'e batıl söz isnad edeni reddederim. İtham da bu kişiye racidir. Hz. Peygamber'in söylediği her söz -ister işitmiş olalım, ister işitmemiş olalım- başımız ve gözlerimiz üstünedir. Ona inanır ve Allah'ın elçisinin dediği gibi olduğuna şehadet ederiz. Allah'ın elçisi, Allah'ın kitabına muhalefet etmez. Halbuki bu hususta rivayet ettikleri Kur'an'a aykırıdır. Çünkü Yüce Allah: "Zina eden kadın ve zina eden erkek"[4] buyurmuş da ondan iman ismini kaldırmamıştır. Yine Yüce Allah: "Sizden zina işleyenler..."[5] diye buyurmuştur. Buradaki "sizden" ifadesi ile Yahudi ve Hristiyanları kastetmeyip müslümanları kastetmiştir. Cenab-ı Hakk'ın: "Allah'ın indirdikleri ile hükmetmeyenler

---

1 Ebû Muhammed Saîd b. Cübeyr b. Hişam el-Esedî (ö. 95/713). bk. İbn Sa'd, Tabakat, 6/256; Buharî, et-Tarihu'l-kebîr, 3/461; İbn Hallikan, Vefeyatü'l-a'yan, 2/371; Zehebî, Siyer, 4/321.

2 Ebû Abdurrahman Tavus b. Keysan el-Yemanî el-Himyerî el-Cündî (ö. 106/724). Tabiînin ilerigelenlerindendir. İbn Maîn sika olduğunu söylemiştir. bk. İbn Sa'd, Tabakat, 5/537; İbn Hacer, Tehzîb, 5/8.

3 Hakim, Müstedrek, 1/22.

4 en-Nur (24), 2.

5 en-Nisa (4), 16.

kafirlerdir."[1] ifadesi: "Onlara inanmayanlar" demektir.[2] Bu görüşü bize hocalarımızdan biri İbn Ömer'den (r.a) rivayet etmiştir.[3]

Bil ki: Bana göre bütün insanların en bilgisizi ve mevki bakımından en aşağısı "zanî kafir değildir fakat zina ettiği zaman bu fiil ondan, elbisenin çıkarılması gibi imanı giderir" rivayetini yapan kişinin de doğru olması mümkündür ve biz onları yalanlayamayız" diyen kişilerdir. Bunlar yine: "Haccetmeye gücü yettiği halde hacca gitmeyen kişiyi mümin olarak isimlendirir, cenaze namazını kılar, onun için Allah'tan af diler, haccını kaza ederiz. Fakat aynı kişinin Yahudi veya Hristiyan olarak öldüğünü söyleyeni de yalanlamayız" derler. Bunlar bir taraftan genel olarak Şia[4] telakkisini yadırgarken bir tarafatan da onların görüşünü benimsemektedirler; Haricî[5] telakkilerini reddederken onların görüşünü söylemektedirler; Yine Mürcie'yi[6] reddederken onlara ait görüşleri onaylamaktadırlar. Bu üç grubun görüşlerini bir taraftan küçümserlerken bir taraftan doğru kabul etmiş bulunmaktadırlar. Bu konuda bir takım rivayetler naklederek Hz. Peygamber'in böyle söylediğini iddia ederler. Biz biliyoruz ki Yüce Allah, Resûlü'nü tefrika ve müslümanların birbirleri ile vuruşmaları için değil, ayrılığı gidermek ve sevgiyi çoğaltmak için rahmet olarak göndermiştir. Halbuki onlar ihtilafın, rivayetlerde nâsih ve

---

1 el-Maide (5), 44.

2 Harizmî, Câmiu'l-mesânîd, 1/190.

3 Bu rivayeti Belhî, el-Eşnanî ve Harizmî tahriç etmişlerdir. bk. Câmiu'l-mesânîd, 1/190.

4 Büyük İslamî fırkalardan biridir. Bunlar kendilerinin Hz. Ali taraftarı olduklarını iddia etmektedirler. Hz. Peygamber'den sonra imametin onun hakkı olduğunu ve bu hakkın nasla sabit olduğunu söylemektedirler. İmametin Ali ve evladı dışında kimseye intikal edemeyeceğini, eğer böyle bir durum olursa bu ya zorla gasbedilmiştir veya bir takiyyedir, demektedirler. Gulat, İmamiyye ve Zeydiyye olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır. bk. Şehristanî, el-Milel ve'n-nihal, 1/146; Tehanevî, Keşşafu Istılahati'l-fünun, 1/714.

5 Büyük İslamî fırkalardan biridir. İlk Hariciler, Sıffîn savaşında Hz. Ali'ye ters düşerek ondan ayrılan ve ona isyan eden kişilerdir. Bunların en ateşlileri ise Eş'as b. Kays, Mus'îr b. Fedekî ve Zeyd b. Hûsayn'dır. Büyük günah işleyenin kafir olduğunu, sünnete aykırı hareket ettiği zaman imama karşı gelmenin bir hak, hatta vacip olduğunu söylemektedirler. Yedi gruba ayrılmaktadırlar: Muhakkime, Beyhesiyye, Ezarika, Necadat, Sufriyye, İbaziyye ve Acaride. bk. Şehristanî, a.g.e. 1/114; Tehanevî, a.g.e. 1/408.

6 Büyük İslamî fırkalardan biridir. Amelin etkisinin geri planda olduğunu iddia ettikleri için böyle isimlendirilmişlerdir. İmanla beraber günahın zarar vermeyeceğini; küfürle beraber de itaatın fayda sağlamayacağını söylemektedirler. bk. Şehristanî, a.g.e. 1/139; Tehanevî, a.g.e. 1/525.

mensuh olması dolayısıyla vakî olduğunu iddia ederek: "Biz işittiğimiz gibi rivayet ederiz" derler. Onlara yazıklar olsun. Ebedî hayatları ile ilgili hususlarda ne kadar az ihtimam gösteriyorlar! Şöyle ki insanların karşısına çıkıyorlar ve onlara, bir kısmının mensuh olduklarını bildikleri şeyleri naklediyorlar. Halbuki bugün mensuh ile amel etmek sapıklıktır. İnsanlar ona tutunarak yoldan çıkıyorlar. Biz biliyoruz ki Hz. Peygamber bir ayeti iki türlü tefsir etmemiştir. Kur'an'da nasih olanı bütün insanlara nasih olarak tefsir etmiştir. Aynı şekilde mensuh olanı da herkes için mensuh olarak tefsir etmiştir. Kur'an'da bulunan haberler ve sıfatlara gelince bunların içinde mensuh olan yoktur. Nasih ve mensuh sadece emir ve nehiylerde olmaktadır.

FASIL: Büyük Günahların Affedilme İmkânı

Ebû Hanîfe el-Fıkhu'l-ekber'de dedi ki: Mümine günah zarar vermez ve o cehenneme girmez demeyiz. Dünyadan mümin olarak ayrıldıktan sonra fasık bile olsa, cehennemde devamlı kalacaktır da demeyiz. Fakat şirk ve küfür dışındaki günahların, onları işleyen kişi tövbe etmeden mümin olarak ölmesi halinde durumun Allah'ın dilemesine kalacağını söyleriz. Allah dilerse cehennemde azap eder, dilerse onu affedip ateşle cezalandırmaz.

Ebû Hanîfe Kitabu'l-Âlîm'de dedi ki: Yüce Allah'ın, kendisine ortak koşulması dışında mutlaka azap edeceği günahlar hakkında bir şey bilmiyoruz. Bildiğim şudur ki: Onların bir kısmını affedecektir. Fakat bunların neler olduğunu da bilmiyorum. Çünkü Cenab-ı Hak: "Eğer siz yasak edildiğiniz günahların büyüklerinden sakınırsanız, sizin diğer günahlarınızı örteriz..."[1] buyurmaktadır. Büyük günahların tümünü, yahut bağışlanacak ve bağışlanmayacak olan günahların hangileri olduğunu bilmiyorum. Bilmiyorum ama, Allah'ın, şirk dışındaki bütün günahları bağışlaması mümkündür. Çünkü Yüce Allah: "Allah, kendisine şirk koşulmasını affetmez, onun ötesinde dilediği kişilerin günahlarını affeder."[2] buyurmaktadır. Allah'ın bunlardan kimi affetmeyi dileyeceğini, kimi ise affetmeyi dilemeyeceğini bilemem. Yüce Allah, eğer adam öldüreni bağışlarsa, "şehvet nazarıyla bakan" kimsenin onun bağışına daha uygun olacağını biliyorum. Eğer şehvet nazarıyla bakan kimseye azap ederse, adam öldürmeden dolayı azap etmesi daha uygundur. Çünkü Yüce Allah: "Sizin Allah

---

1 en-Nisa (4), 31.
2 en-Nisa (4), 116.

katında en değerliniz, en çok korunanızdır"[1] buyurmuştur. Harama bakan kimse, birisini öldürmediği sürece, katilden daha çok korunmuş (müttaki) sayılır. Her ikisi için de bağışlanma umuduna gelince bana göre bunlar aynı seviyede değildirler. Zira ben, büyük günah işleyene nisbetle küçük günah işleyenin affedileceği konusunda daha çok ümitvarım. Bununla birlikte her ikisi hakkında da endişe etmekten uzak değilim. Yine ben küçük günah sahibine nisbetle büyük günah sahibi hakkında daha çok endişe taşırım. Her ikisi hakkında da amelleri oranında ümitler ve endişeler taşımaktayım. Yüce Allah'ın, ehl-i kıbleden olan büyük günah sahibi hiçbir kimseye -Allah'a ortak koşma dışında- bir fiilden dolayı mutlaka azap edeceğine tanıklık edemem. Çünkü Allah, Hz. Peygamber'e (s.a.v): "Hakkında bilgi sahibi olmadığın bir şeyin ardına düşme"[2], yani kesin olarak bilmediğin şeyi söyleme, buyurmuştur. "Çünkü kulak, göz ve kalb, bunların hepsi ondan sorumludur."[3]

"İrca"nın aslı melekler tarafından gelmiştir. Şöyle ki: Allah onlara nesnelerin isimlerini gösterdi ve sonra: "bunların isimlerini bana bildirin" dediğinde melekler, bilgisizce yanlış bir söz söyleyerek hataya düşmekten korkup duraklayarak: "Seni tenzih ederiz, bize öğrettiğinden başka bilgimiz yoktur"[4] dediler. İrca kelimesinin anlamı şudur: Sana haram, helal ve bizden önce yaşayanların haberlerinden bilmediğin bir şey sorulduğunda duraklayıp "bunu en iyi Allah bilir" demendir. Günah işleyenlerin cennetlik veya cehennemlik olduklarını söylemeden onlar hakkındaki hükmü geciktirmen (ceza görüp görmeyeceklerini Allah'a havale etmen) de irca türündendir. Çünkü bize göre insanlar üç sınıftır:

1. Peygamberler ve peygamberlerin cennetlik olduklarını söyledikleri kimseler cennetliktir.

2. Müşriklerdir. Biz onların cehennemlik olduklarına şehadet ederiz.

3. Allah'ın birliğine inananlardır. Biz, onlar hakkında tavakkuf ederiz; Allah, haklarında hüküm verinceye kadar cennetlik veya cehennemlik olduklarına tanıklık etmeyiz. Onlar hakkında hem ümit, hem de korku besleriz. Yüce Allah'ın buyurduğu gibi: "İyi bir ameli, sonradan yaptıkları başka bir kötü amel ile karıştırdılar. Umulur ki Allah onların tövbelerini kabul

---

1 el-Hucurat (49), 13.
2 el-İsrâ (17), 36.
3 el-İsrâ (17), 36.
4 el-Bakara (32).

eder."[1] deriz. Yine Yüce Allah'ın buyurduğu gibi: "Allah şüphesiz kendisine şirk koşulmasını affetmez. Ondan başkasını dileyeceği kimse için affeder."[2] deriz, günah ve hataları sebebiyle onlar hakkında korkarız.

Ebû Hanîfe Hammad'ın rivayetinde dedi ki: Biz de İsa'nın (a.s) dediği gibi: "Eğer onlara azap edersen, onlar senin kullarındır, eğer onları affedersen şüphesiz sen aziz ve hakîmsin"[3] deriz. Yine Nuh'un (a.s) dediği gibi: "Onların hesabı ancak Rabbime aittir. Eğer iyice düşünseydiniz bunu anlardınız."[4], "Size, Allah'ın hazineleri benim yanımda demiyorum, ben gaybı da bilmem"[5] deriz.[6]

Ebû Hanîfe er-Risâle'de dedi ki: Bu, ehl-i adl ve ehl-i sünnetin görüşüdür. Bid'at ehlinin verdiği Mürcie ismine gelince o, kin besleyenlerin yakıştırdığı bir isimdir.

Ebû Hanîfe el-Fıkhu'l-ebsat'ta dedi ki: Bana bir adam Minhal b. Amr'dan[7], o da İbn Abbas'tan Hz. Peygamber'in (s.a.v) şöyle dediğini rivayet etti: "Ümmetimin en şerlileri, 'ben cehennemde değil, cennette olacağım' diyenlerdir"[8] buyurdu. Ebû Zubyan'dan[9] rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v): "Ümmetimden "müteellî" olanlara yazıklar olsun! buyurmuş, "Ey Allah'ın Elçisi, müteellî olanlar kimlerdir?" diye sorulunca da: "Onlar filan kimse cennette, filan kimse cehennemdedir, diyenlerdir" buyurmuştur.[10] Bana Nafi'den, İbn Ömer'den (r.a) Hz. Peygamber'in (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Ümmetimin cennette veya cehennemde olduğunu söylemeyiniz, Allah kıyamet günü onların arasında hük-

---

1 et-Tevbe (9), 102.

2 en-Nisa (4), 48.

3 el-Maide (5), 118.

4 eş-Şuara (26), 113.

5 el-En'am, (6), 50.

6 Hammad'ın bu rivayeti Ebû Hanîfe'nin risalelerinde geçmemektedir. Fakat Kerderî'nin Menakib'inde kısmen yer almaktadır. bk. s. 109.

7 Ebû Amr Minhal b. Amr el-Esedî. Yahya b. Maîn ve başkaları sika olduğunu söylemişlerdir. Darekutnî "sadûk" (çok doğru sözlü) olduğunu söylemiştir. İbn Hazm ise "sağlam değildir" demiştir. 110/728 yılı civarında vefat ettiği tahmin edilmektedir. bk. Buharî, et-Tarihu'l-kebir, 8/12; İbn Ebî Hatim, el-Cerh ve't-ta'dil, 8/356; Zehebî,Siyer, 5/184; İbn Hacer, Tehzîbu't-tehzîb, 10/319.

8 bk. Ebû Hanîfe el-Fıkhu'l-ebsat, s. 48.

9 Ebû Zubyan Hüsayn b. Cündeb b. el-Haris el-Kûfî (ö. 90/708). Tabiîn-dendir, birçok hadisçi tarafından sika olduğu ifade edilmiştir, bk. İbn Sa'd, Tabakat, 6/224; İbnü'l-Esîr, Üsdü'l-gâbe, 2/24; İbn Hacer, Tehzîbu't-tehzîb, 2/379.

10 bk. Ebû Hanîfe el-Fıkhu'l-ebsat, s. 48; Ali el-Muttakî, Kenzu'l-ummal, 3/559.

medinceye kadar onları bırakınız (haklarında bir şey söylemeyiniz).[1]

Bana Eban[2] Hasan'dan[3], o da Hz. Peygamber'den (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet etti: "Allah, kıyamet günü haklarında hükmedip yerlerine göndermeden, kullarımı cennete veya cehenneme koymayınız, buyurmaktadır."[4] Ebû Hanîfe dedi ki: Kim ki "ben cennet ehlindenim" derse yalan söylemektedir. Çünkü o konuda herhangi bir bilgiye sahip değildir. Yine cehennem ehlinden olduğunu söyleyen kimse de yalan söylemiş ve Allah'ın rahmetinden ümidini kesmiş olur.

Ebû Hanîfe Kitabu'l-Âlîm'de dedi ki: Mümin imanı sayesinde cennete girer, bid'at ve çirkin fiilleri sebebiyle de cehennemde azap görür. Kim bir kişiyi haksız yere öldürür, hırsızlık yapar, yol keser, günah işler, haktan sapar, zina eder, şarap içer veya sarhoş olursa o, kâfir değil fasık mümindir. Allah onları bid'at ve günahları sebebiyle cehennemde cezalandırır, imanları sayesinde de oradan çıkarır.[5]

[Ebû Hanîfe Kitabu'l-Âlim'de dedi ki]: Allah'a şirk koşma dışındaki günahlar iki kısma ayrılırlar. Kul bu iki günahtan hangisini işlerse işlesin, onun bağışlanması için dua etmek daha iyidir. Fakat ona lanetle beddua etsen de günahkâr olmazsın. Bu, sana karşı kötülük yapan bir kişiyi bağışlamanın ve ona beddua etmemenin daha iyi olmasına benzer. Eğer bir kişi Allah'a şirk koşmadıktan sonra kendisi ile yaratıcısı arasında olan bir günahı işlerse, ona merhamet edip kelime-i şehadet hürmetine bağışlanması için dua edersen bu daha iyidir. Bu kişinin helak olması konusunda bedduada bulunsan günahkâr olmazsın. Bu da şöyle demenle gerçekleşir: "Ey Rabbim, onu günahı sebebiyle cezalandır". Buna mukabil, "Ey Rabbim, işlediği bir günah olmadığı

---

1 Taberanî, el-Mu'cemu'l-kebîr'de mâna olarak zikretmiştir. bk. 5/197; Ebû Hanîfe, el-Fıkhu'l-ebsat, s. 48.

2 Eban b. Salih b. Umeyr b. Ubeyd el-Kureşî et-Temimî. Hadis imamları sika olduğunu söylemiş, İbn Hibban da es-Sikat'ta adını zikretmiştir. İbn Abdi'l-Ber ise et-Temhid'de zayıf olduğunu söylemiştir. 110/718 yılı civarında Askalan'da vefat etmiştir. bk. İbn Hacer, Tehzîbu'l-tehzîb, 1/30; Bündarî, Mevsûatu rical, 1/46.

3 Ebû Muhammed Hasan b. Ali b. Ebî Talib el-Haşîmî el-Kureşî (ö. 95/713). Tabiîndendir, sikadır. İrca konusunda ilk söz söyleyendir. bk. İbn Sa'd, Tabakat, 5/328; Buharî, et-Tarihu'l-kebîr, 2/305; Zehebî, Siyer, 4/130; Mizzî, Tehzîbu'l-kemal, 6/316.

4 Deylemî, Ali b. Ebî Talib'den benzer şekilde rivayet etmiştir, bk. 3/174; Ebû Hanîfe, el-Fıkhu'l-ebsat, s. 48.

5 Bu ibare el-Alîm ve'l-müteallim'de değil, el-Fıkhu'l-ebsat'ta yer almaktadır. bk. s. 42-43.

halde onu cezalandır" dediğin takdirde günahkâr olursun. Günahkâr kişi için Allah'tan bağışlama dilemek iki hususdan dolayı daha faziletlidir: Birincisi; o kimsenin mümin oluşudur. Diğeri ise; Yüce Allah'ın ona azap edeceğini kesin olarak bilmemendir. Eğer Allah'ın ona azap edeceğini kesin olarak bilseydin, onu bağışlamasını dilemek sana haram olurdu. Çünkü Allah, cehenneme layık kıldığı kimseler için af dilenmesini yasaklamıştır. Allah'ın, kendisine azap edeceğini haber verdiği kişi için O'ndan bağışlama dileyen O'nun vaîdinde hulf etmesini isteyen kimsedir. Böylece Allah'ın: "Her nefis ölümü tadacaktır"[1] demesine rağmen "Ey Rabbim, beni öldürme" diyen kimse gibidir.

Şehadet kelimesine inananlar için, bu şehadet ve ikrarları hürmetine bağışlanmalarını istemek daha faziletlidir. Çünkü Allah'a itaat noktasında şehadet getirmekten daha üstün bir şey yoktur. Allah'ın farz olarak emrettiklerinin tümü, bu şehadeti söyleme yanında; yumurtanın yedi gök, yedi arz ve aralarındakilere nisbetinden daha küçüktür.

Ebû Hanîfe Ebû Yusuf'un rivayetinde dedi ki: Bana, Ebû Bürde b. Ebû Musa babası Ebû Musa[2] el-Eş'arî'den[3], o da Hz. Peygam-ber'den şöyle rivayet etti. Hz. Peygamber buyurdu ki: "Kıyamet günü geldiğinde bu ümmetten herkese ehl-i kitaptan bir kişi verilir ve ona, "bu senin cehennemden kurtuluş fidyendir" denilir[4].

Ebû Hanîfe Kitabu'l-Âlim'de dedi ki: Nasıl ki şirkin oluşturduğu günah en büyük ise, kelime-i şehadetin sağladığı mükâfat da en büyüktür. Allah, şirk koşmanın günahının ne kadar büyük olduğunu, kötü amellerin hiç biri için ifade etmediği bir büyüklükte zikretmiştir. Nitekim Allah: "Şüphesiz şirk büyük bir zulümdür"[5] buyurmuş, böyle bir ifadeyi kötü amellerin hiçbiri için kullanmamıştır. Yine: "Her kim Allah'a ortak koşarsa, sanki o gökten düşmüş de kendisini kuşlar kapışıyor veya rüzgar onu uzak

---

1 Al-i İmran (3), 185; el-Enbiyâ (21), 35; el-Ankebut (29), 57.

2 Ebû Bürde Âmir b. Abdullah b. Kays b. Süleym b. Haddar el-Eş'arî (ö. 104/722). Kûfe kadısı olarak tanınır. bk. İbn Sa'd, Tabakat, 6/268; İbn Ebî Hatîm, el-Cerh ve't-ta'dil, 6/325; İbn Hacer, Tehzhibu't-tehzîb, 12/18.

3 Ebû Musa Abdullah b. Kays b. Süleym b. Haddar el-Eş'arî (ö. 42/662 veya 50/670). Hicretten önce Mekke'ye gelmiş, müslüman olmuş ve Habeşistan'a hicret etmiştir. Hz. Ömer ve Osman onu kumandan olarak atamışlardır. Sıffîn'de iki hakemden biridir. bk. Buharî, et-Tarihu'l-kebîr, 5/33; Zehebî, Siyer, 2/380; İbn Hacer, Tehzîbu't-tehzîb, 5/362; Bündarî, Mevsûatu rical, 2/331.

4 İbn Mace, Zühd, 34; Ahmed b. Hanbel, 4/402; Harizmî, Câmiu'l-mesânîd, 1/146, 196; Ali el-Karî, Şerhu Müsnedi Ebî Hanîfe, s. 281.

5 el-Hac (22), 31.

bir yere sürüklüyor."[1] buyurmaktadır. Yüce Allah (bir başka ayette ise): "Onların Rahman olan Allah'a çocuk isnad etmelerinden dolayı az kalsın, gökler çatlayacak, yer yarılacak ve dağlar parçalanıp yere düşecekti."[2] buyurmuş, bu ayetlerdeki ifadeleri adam öldürme veya başka günahlar için kullanmamıştır. Mümin, azap görse bile imanı ona fayda sağlar. Çünkü iman ondan azabın en şiddetlisini kaldırır. Azabın en şiddetlisi ise küfürden daha büyük günah olmama sebebiyle sadece kafiredir. Halbuki bu durumda olan mümin Allah'ı inkâr etmemiş, fakat emrettiği bazı hususlarda O'na âsi olmuştur. Eğer Allah ona azap ederse, ameli karşılığı azap eder. İşlemediği amel karşılığında azap etmez. Tıpkı adam öldürüp hırsızlık yapmayan kişinin öldürme fiili karşılığında cezalandırılıp hırsızlık karşılığında cezalandırılmaması gibi. Bunun için Yüce Allah: "Ancak yaptıklarınızla cezalandırılacaksınız"[3] buyurmuştur. Hastalık ne kadar az olursa sahibine o kadar hafif gelir. Dünya planında bir suça mukabil cezalandırılan, ağırı ile değil, bir nevi ile cezalandırılan kimse şüphe yok ki iki nevi cezalandırılandan daha iyi durumda olur. Mümin de böyledir, onun bir günahtan azap görmesi, iki günahtan dolayı azap görmesinden daha kolaydır.

[Ebû Hanîfe el-Fıkhu'l-ebsat'ta dedi ki]: Cehenneme sadece mümin girer. Çünkü kafirler o gün Yüce Allah'ın: "O vakit azabımızın şiddetini gördüklerinde şöyle dediler: "Allah'ın birliğine iman ettik ve O'na ortak koştuğumuz şeyleri inkâr ettik. Fakat azabımızı gördükleri vakit, imanları kendilerine fayda verecek değildir."[4] kelâmına göre inanacaklardır.

FASIL: İrcanın ve Büyük Günah Sebebiyle İyi Amellerin Boşa Çıkacağı Görüşünün Reddi

Ebû Hanîfe el-Fıkhu'l-ekber'de dedi ki: Mürcie'nin dediği gibi iyiliklerimiz muhakkak makbuldür ve günahlarımız da muhakkak affedilmiştir, demeyiz. Fakat kim bir iyiliği bütün şartlarını haiz ve ifsad edici kusurlardan hali olarak işler ve onu iptal etmeden dünyadan mümin olarak ayrılırsa Allah bu iyiliği zayi etmez, bilakis kabul eder ve mükâfat verir deriz.

---

1 el-Hac (22), 31.
2 Meryem (19), 90-91.
3 Yasin (36), 54.
4 Gafir, (40), 84-85.

Ebû Hanîfe Kitabu'l-Âlim'de şöyle dedi: Kulu, işlediği günahtan dolayı cezalandırması veya affetmesi; işlemediği günahtan dolayı da cezalandırmaması; verdiği farzlarla onu hesaba çekmesi ve günahını ona yazması Allah'ın adaletindendir. Bunun için Yüce Allah: "hayır olarak işlediği onun lehine, şer olarak işlediği de aleyhinedir"[1] buyurmuştur. Yine Yüce Allah: "Muhakkak ki ben, sizden erkek ve kadın bir iş yapanın amelini zayi etmem."[2], "Şüphesiz biz iyi amel işleyenin ecrini zayi etmeyiz."[3], "Ancak yaptıklarınızla cezalandırılacaksınız"[4], "Sadece yaptıklarınızla cezalandırılacaksınız."[5], "Kim zerre miktarı hayır işlerse onu görür. Kim de zerre miktarı şer işlerse onu görür."[6], "Küçük ve büyük hepsi yazılıdır."[7] buyurmaktadır. Yüce ve Ulu olan Allah iyilik ve kötülüklerin azını da yazar. Allah: "Biz, kıyamet günü için adalet terazileri koyacağız. Artık hiç kimse en ufak bir zulme uğratılmayacaktır. Yapılan amel, bir hardal tanesi ağırlığınca da olsa, onu getirir, tartıya koyarız. Hesap görenler olarak da biz yeteriz"[8] buyuruyor. Kim bu söze "hayır" derse, o Yüce Allah'a zulüm isnad etmektedir. Oysa ki Allah, zulüm ve haksızlık yapmayacağı konusunda insanları temin etmektedir. Allah şöyle buyurmaktadır: "Hiçbir kimseye zerre kadar zulüm yapılmaz. Sadece yaptıklarınızın cezasını çekeceksiniz."[9] Allah iyiliklere karşılık verdiği için kendini "şekûr" olarak isimlendirmiştir, O merhamet edenlerin en merhametlisidir.

İyiliklere gelince onları şu üç şeyden biri boşa çıkarır:

Birincisi: Allah'a ortak koşmaktır. Nitekim Allah: "Kim imanı inkâr ederse, yaptıkları boşa gitmiştir."[10] buyurmuştur.

İkincisi: Bir kişiyi hürriyetine kavuşturması, sıla-i rahimde bulunması, sadece Allah'ın rızasını gözeterek sadaka vermesi sonra da öfkelenince veya öfke dışında iyilik yaptığı kişiye başa kakarak "Seni hürriyetine kavuşturmadım mı? Seni ziyaret etmedim mi?" gibi şeyleri yüzüne vurmasıdır. Nitekim Yüce Allah:

---

1 el-Bakara (2), 286.
2 Al-i İmran (3), 195.
3 el-A'raf (7), 170.
4 Yasin (36), 54.
5 et-Tûr (52), 16; et-Tahrim (66), 7.
6 ez-Zilzal (99), 7-8.
7 el-Kamer, (54), 53.
8 el-Enbiya (21), 47.
9 Yasin (36), 54.
10 el-Maide (5), 5.

"Sadakalarınızı, başa kakmak ve eziyet etmek suretiyle boşa çıkarmayın"[1] buyurmaktadır.

Üçüncüsü ise: başkalarına gösteriş yapmak için amel işlemektir. Çünkü Allah, insanlara gösteriş olsun diye yapılan salih ameli, yapandan kabul etmez. Kendini beğenme de böyledir. Bu günahlar dışında kalan davranışlara gelince, bunlar, iyilikleri boşa çıkarmaz.

FASIL: Cennet ve Cehennemin Yaratılmışlığı

Ebû Hanîfe el-Vasiyye'de şöyle dedi: Cennet ve cehennem haktır. Her ikisi de şu anda kendi mensupları için yaratılmışlardır. Allah onları ödül ve ceza için yaratmıştır. Nitekim Yüce Allah müminler hakkında: "O, takva sahipleri için hazırlanmıştır"[2], kâfirler hakkında da: "O, kafirler için hazırlanmıştır"[3] buyurmuştur.

Ebû Hanîfe el-Fıkhu'l-ebsat'ta dedi ki: Kim onların yaratılmamış olduklarını söylerse ona denilir ki: Onlar bir şey midir, yoksa değil midirler? Yüce Allah: "O, her şeyin yaratıcısıdır."[4] "Biz, her şeyi bir ölçüye göre yarattık"[5] buyuruyor. Yine: "Onlar sabah akşam o ateşe sokulurlar"[6] diyor. Cennet ve cehennem, ebediyyen yok olmayacaklardır. Çünkü Yüce Allah cennet nimetini: "Kesilip tükenmeyen, yasak da edilmeyen"[7] şeklinde nitelendirmiştir.

Ebû Hanîfe el-Fıkhu'l-ekber'de şöyle dedi: Huriler ölmez, Yüce Allah'ın ceza ve mükâfatı da hiçbir zaman son bulmaz.

Ebû Hanîfe el-Vasiyye'de dedi ki: Cennet ehli devamlı kalıcıdır, cehennem ehli de devamlı kalıcıdır. Nitekim Yüce Allah müminler hakkında: "Onlar cennet ehlidirler, orada devamlı kalıcıdırlar"[8], kafirler hakkında da: "Onlar cehennem ehlidirler, orada devamlı kalıcıdırlar"[9] buyurmuştur.

[Ebû Hanîfe el-Fıkhu'l-ebsat'ta dedi ki]: Kim mensupları cennet ve cehenneme girdikten sonra onların yok olacağını söylerse

---

1 el-Bakara (2), 264.
2 Âl-i İmran (3), 133.
3 el-Bakara (2), 24.
4 el-En'am (6), 102.
5 el-Kamer (54), 49.
6 Gafir (40), 46.
7 el-Vakıa (56), 33.
8 el-Bakara (2), 82.
9 el-Bakara (2), 157.

Allah'ı inkâr etmiş olur. Çünkü böylesi, onlarda devamlı kalışı inkâr etmiş olur. Ebû Hanîfe İmam Muhammed ve Harisî'nin rivayetlerinde dedi ki: Bana Alkame b. Mersed, İbn Büreyde'den, o babasından Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu rivayet etti: Sevininiz, çünkü cennet ehli yüz yirmi saftır ve bunun seksen safı ümmetime aittir.[1]

Bana Yahya b. Ubeydullah b. Mevhib[2] babasından, o da İbn Abbas'tan rivayet etti ki: Hz. Peygamber'e (s.a.v) müşriklerin çocuklarından soruldu da şöyle buyurdu: Allah (yaşasalardı) onların ne yapacaklarını en iyi bilendir."[3]

[Ebû Hanîfe dedi ki] Bana Abdurrahman b. Hürmüz el-A'rac[4] Ebû Hüreyre'den Hz. Peygamber'in (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet etti: Her doğan fıtrat üzere doğar, sonra anne babası onu Yahudi, Hristiyan veya Mecusî yapar. "Küçükken ölenin durumu nedir?" diye soruldu da "Hz. Peygamber: "Allah onların (yaşasalardı) ne yapacaklarını en iyi bilendir" buyurdu[5].

[Ebû Hanîfe dedi ki]: Bana Kays b. Müslim[6], Tarık b. Şihab'dan[7], o, Hz. Ömer'den (r.a) rivayet etti: Hz. Ömer'e bir Yahudi bilgini Yüce Allah'ın: "Genişliği gökler ve yer kadar olan cennete..."[8] ayetinden sorup "Cehennem nerededir?" diye sordu. Ömer: "Gökler ve yer dolusu gece geldiğinde, gündüz nerede

---

1 Tirmizî, Cennet, 13; Ahmed b. Hanbel, 1/453, 5/347, 355; İbn Mâce, Zühd, 34; Harizmî, Câmiu'l-mesânîd, 1/180.

2 Yahya b. Ubeydullah b. Abdullah b. Mevhib et-Teymî el-Medenî. İbn Ebî Hatim babasından naklen, zayıf ve münkerü'l-hadis olduğunu söylemiş, Nesâî ise "zayıf ve kendisinden hadis yazılmaz" demiştir. bk. İbn Hacer, Tehzîb, 11/252; Bündarî, Mevsuatu rical, 4/221.

3 Buharî, Kader, 3; Cenaiz, 93; Müslim, Kader, 26-28; Ebû Davud, Sünnet, 17; Nesaî, Cenaiz, 60; Ahmed b. Hanbel, 1/328, 341, 2/244; Harizmî, Câmi-u'l-mesânîd, 1/162; Ali el-Kârî, Şerhu Müsnedi Ebî Hanîfe, s. 226.

4 Ebû Davud, Abdurrahman b. Hürmüz el-A'raç el-Medenî (ö. 117/735). Rabia b. Haris b. Abdulmuttalib'in azadlı kölesidir. Tabiîndendir. İbn Sa'd ve 'Iclî sika ve çok rivayeti bulunan bir ravi olduğunu söylemişlerdir. bk. İbn Hacer, Tehzibu't-tehzîb, 6/290.

5 Buharî, Kader 3; Müslim, Kader, 6; Malik b. Enes, Muvatta, 5; Ebû Davud, Sünnet, 17; Malik b. Enes, Muvatta, Cenaiz, 52; Harizmî, Câmiu'l-mesânîd, 1/188; Ali el-Kârî, Şerhu Müsnedi Ebî Hanîfe, s. 225.

6 Ebû Amr Kays b. Müslim el-Cedelî el-Kûfî (ö. 120/737). Ahmed b. Hanbel ve başkaları sika olduğunu söylemişlerdir. Ebû Davud Mürcie'ye mensub olduğunu söylemektedir. bk. İbn Sa'd, Tabakat, 6/317; Buharî, Tarih, 5/154; İbn Ebî Hatîm, el-Cerh ve't-ta'dil, 7/103; İbn Hacer, Tehzîb, 8/403; Zehebî, Siyer, 5/164.

7 Tarık b. Şihab b. Abdişşems el-Becelî el-Kûfî (ö. 83/702). Sahabedendir. bk. Buharî, Tarih, 4/352; el-Cerh ve't-ta'dil, 4/485; İbnü'l-Esîr, Üsdü'l-gâbe, 3/70; Zehebî, Siyer, 3/486.

8 Al-i İmran (3), 133.

bulunur?" diye karşı soru sordu da: "Allah'ın ilminde" karşılığını aldı. Bunun üzerine Ömer: "İşte cehennem de böyle Allah'ın dilediği yerde olur" buyurdu[1].

FASIL: Kabir Suali ve Azabı

Ebû Hanîfe el-Fıkhu'l-ekber'de dedi ki: Kabirde ruhun kula iade edilmesi, kabrin sıkıştırması ve azabı bütün kafirler ve müslümanlardan günahkâr olanların bir kısmı için haktır, mümkündür ve vakidir.

Ebû Hanîfe el-Vasiyye'de dedi ki: Hakkında hadisler bulunması dolayısıyla[2] kabirde, Münker ve Nekir'in sualleri hak ve vakidir. el-Fıkhu'l-ebsat'ta ise şöyle dedi: Kim kabir azabını tanımıyorum, derse o, helâk olacak olan pis Cehmiyye[3] zümresindendir. Çünkü o, Yüce Allah'ın kabir azabını kastederek: "Onlara iki defa azap edeceğiz"[4] ve "Zulmedenler için bundan ayrı bir azap daha vardır."[5] sözlerini inkâr etmektedir. Eğer bir kimse derse ki "Ben ayete inanıyorum fakat onun te'vil ve tefsirine inanmıyorum" küfre girer. Çünkü Kur'an'dan bazı ayetlerin te'vili, tenzilinin aynıdır. Eğer onu inkâr ederse kafir olur.

Ebû Hanîfe Harisî ve Belhî'nin rivayetlerinde dedi ki; Bana Alkame b. Mersed, Sa'd b. Ubeyde'den[6], o Berâ b. Âzib'den[7] (r.a) rivayet etti. Bera Hz. Peygamber'in (s.a.v) şöyle buyurduğunu

---

1 Hakîm, el-Müstedrek 1/36; Harizmî, Camiu'l-mesanid, 1/142; Hakim, bu hadisin Buharî ve Müslim'in şartlarına göre sahih olduğunu fakat ne sebeptendir bilmem kitaplarına almamışlardır, demektedir.

2 Bu hadisler için bk. Buharî, Cenaiz, 82; Müslim, İman, 34; Ebû Davûd, Taharet, 26.

3 Cehmiyye, Cehm b. Safvan'a (ö. 128/745) uyanların mezhebidir. Cehm, amellerde cebr (zorlama) ve ızdırar (mecburiyet) olduğunu söyleyerek, insandaki iş yapabilme gücünü (ıstıtaatı) reddetmiştir. İmanın marifetten oluştuğunu, cennet ve cehennemin son bulacağını ileri sürmüştür. bk. Şehristanî, el-Milel, 1/86; Bağdadî, el-Fark beyne'l-firak, s. 211.

4 et-Tevbe (9), 101.

5 et-Tûr (527, 47.

6 Ebû Damre Sa'd b. Ubeyde es-Sülemî el-Kûfî. Tabiînin alimlerindendir. İbn Maîn ve Nesâî sika olduğunu söylemişlerdir. Ebû Hatim, önceleri harici iken sonra vazgeçtiğini söylemektedir. Amr b. Hubeyre'nin valiliği zamanında Irak'ta vefat etmiştir. bk. Zehebî, Siyer, 5/9; İbn Hacer, Tehzîb, 3/478; İbn Ebî Hatîm, el-Cerh ve't-ta'dil, 3/388; Bündarî, Mevsûatu rical, 2/22.

7 Ebû İmaren el-Berâ b. Âzib b. el-Haris el-Ensarî (ö. 72/691). Sahabe-nin ileri gelenlerindendir, Hz. Peygamber'le beraber birçok savaş katılmıştır. bk. İbn Sa'd, Tabakat, 4/364; Buhârî, Tarih, 2/117; Bağdadî, Tarih, 1/177; İbn Ebî Hatîm, el-Cerh ve't-ta'dil, 2/399; Zehebî, Siyer, 3/194.

söyledi: "[illegible] ığu vakit ona melek gelir, oturtur ve "Rabbin [illegible] 'Allah" der. "Peygamberin kim?" diye sorar, "[illegible] nin ne?" diye sorar, o, "İslâm" der. Kabri genişletilir, [illegible] teki mekânını görür. Ölü kafir ise melek onu oturtur ve: "Rabbin kimdir?" diye sorar, o bir şey kaybetmiş gibi "hah! Bilmiyorum" der. "Melek: Peygamberin kimdir?" diye sorar. O, bir şey kaybetmiş gibi "hah! Bilmiyorum" der. Melek: "Dinin nedir?" diye sorar, o bir şey kaybetmiş gibi "hah! Bilmiyorum" der. Bunun üzerine kabri daraltılır ve cehennemdeki yerini görür. Sonra ona cinlerin ve insanların dışında her şeyin duyacağı bir darbe vurur. Hz. Peygamber (s.a.v) bu sözlerden sonra: "Allah kesin bir söz ile inananları dünya ve ahirette sabit kılar ve zalimleri sapıttırır. Allah dilediğini yapar."[1] ayetini okumuştur[2]. Ebû Hanîfe dedi ki: Bana Heysem b. Habib es-Sayrafî, Hasan el-Basrî'den[3], Ebû Hüreyre'den, Hz. Peygamber'den (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet etti: "Kim Cuma günü ölürse, kabir azabından korunur."[4]

FASIL: Öldükten Sonra Dirilme, Amellerin Tartılması ve Kısas

Ebû Hanîfe el-Vasiyye'de şöyle dedi: Allah bu nefisleri öldükten sonra diriltir ve ceza, mükâfat ve hakların ödenmesi için süresi elli bin sene olan bir zaman içinde onları tekrar diriltir. Nitekim Yüce Allah: "Muhakkak Allah kabirde olanları diriltir"[5] buyurmuştur.

[Ebû Hanîfe el-Fıkhu'l-ekber'de şöyle dedi]: Kıyamet günü iyiliklerin mizanla tartılması haktır. [el-Âlim ve el-Vasiyye'de şöyle devam etmiştir]: Çünkü Cenab-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Kıyamet günü için adalet terazileri kurarız"[6]. Ebû Hanîfe Ensarî

---

1 İbrahim (14), 27.

2 Buhârî, Cenaiz, 87; Müslim, Cennet, 17; Ebû Davûd, Sünnet, 24; Harizmî, Câmiu'l-mesânîd, 1/180; Ali el-Karî, Şerhu Müsnedi Ebî Hanîfe, s. 366.

3 Ebû Saîd Hasan b. Ebu'l-Hasan Yesar el-Basrî (ö. 110/728). Üçüncü tabakanın önde gelenlerindendir, sikadır. bk. İbn Hacer, Tehzîb, 2/263; Zehebî, Siyer, 4/563; Bündarî, Mevsuatu rical, 1/322.

4 Ahmed b. Hanbel, 2/176; Harizmî, Câmiu'l-mesânîd, 1/157; Ali el-Kârî, Şerhu Müsnedi Ebî Hanîfe, s. 424.

5 el-Hac (23), 7.

6 el-Enbiya (21), 47.

ve Belhî'nin rivayetlerinde dedi ki: Bana Hammad'ın İbrahim'den naklen anlattığına göre o, şöyle demiştir: Kulun ameli getirilir terazisine konur, hafif gelir. Bu defa bulut gibi bir şey getirilir, terazisine konulur da terazisi ağır basar. Sonra kula: "Bunun ne olduğunu biliyor musun?" diye sorulur. O, "hayır" der. Bunun üzerine ona: "Bu senin öğrettiğin ilimdir ki, onu senden öğrendiler ve senden sonra onunla amel ettiler."[1] denilir.

Ebû Hanîfe el-Vasiyye'de dedi ki: Yüce Allah'ın: "Kitabını oku! Bugün sana hesap sorucu olarak nefsin yeter"[2] ayetine göre kitapları (amel defterlerini) okumak haktır.

Ebû Hanîfe el-Fıkhu'l-ekber'de dedi ki: Peygamber'in havzı haktır. Kıyamet günü hasımlar arasında kısas haktır. Eğer onların iyilikleri yoksa üzerlerine günah yüklenmesi haktır. Ebû Hanîfe, İmam Muhammed, Harisî ve Belhî'nin rivayetlerinde dedi ki: Bana Atâ b. es-Sâib[3], Muharib b. Dînar'dan[4], İbn Ömer'den (r.a), Hz. Peygamber'den (s.a.v) naklen anlattı. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Zulümden uzak durunuz. Çünkü kıyamet günü zulmün (akibeti) karanlıktır."[5]

FASIL: Günah İşleyenlere Şefaat Edileceği

Ebû Hanîfe el-Fıkhu'l-ekber'de dedi ki: Peygamberlerin (a.s) şefaatı haktır. Peygamberimiz Hz. Muhammed'in (s.a.v) şefaatı ise günahkâr müminlere; onlardan büyük günah işleyen ve cezayı hak edenleredir. Ebû Hanîfe İmam Muhammed, Belhî, İbnu'l-Muzaffer[6]

---

1 Harizmî, Câmiu'l-mesânîd, 1/93; Zebîdî, İthafü's-saâde, 10/27; el-Hindî, Kenzu'l-ummâl, 14/383.

2 el-İsra (17), 14.

3 Ebu's-Sâib Ata b. es-Sâib es-Sakafî el-Kûfî (ö. 136/754). bk. İbn Sa'd, Tabakat, 6/37; Buharî, Tarih, 6/465; İbn Hacer, Tehzîb, 7/203; Lisanu'l-mîzan, 7/305; Zehebî, Siyer, 6/110.

4 Muharib b. Dînar b. Kerdevs el-Kûfî (ö. 116/734). Kûfe kadılığı yapmıştır, sikadır ve huccet ünvanı almıştır. İbn Sa'd onun için: Ali ve Osman'ın durumunu Allah'a havale eden ve onların iman ve küfrüne tanıklık etmeyen ilk mürcîilerdendir, demektedir. Ahmed b. Hanbel ve Yahya b. Maîn sika olduğunu söylemişlerdir. bk. İbn Sa'd, Tabakat, 6/307; Buhârî, Tarih, 7/28; İbn Ebî Hatîm, el-Cerh ve't-ta'dil, 4/416; İbnu'l-Imad, Şezeratü'z-zeheb, 1/152; Zehebî, Siyer, 5/217.

5 Buharî, Mezâlim, 8, 10; Mislim, el-Birr, 15; Tirmizî, el-Birr, 83; Ahmed b. Hanbel, 2/92, 136; Darimî, Siyer, 73; Harizmî, Câmiu'l-mesânîd, 1/88; Ali el-Kârî, Şerhu Müsnedi Ebî Hanîfe, s. 326.

6 Ebu'l-Hüseyin Muhammed b. el-Muzaffer b. Musa el-Bağdadî (ö. 379/989). Darekutnî onun sika ve güvenilir olduğunu söyledi. Kadı Ebu'l-Velîd el-Bâcî

ve Harisî'nin rivayetlerinde dedi ki: Bana Nuh b. Kays[1], Yezîd er-Rakkaşî'den[2], o da Enes'ten[3] Hz. Peygamber'e: "Ey Allah'ın Elçisi! Kıyamet günü kimlere şefaat edersin?" diye sorduklarını ve Hz. Peygamber'in: "Büyük günah ve kusurlar işleyen ve kan akıtana" dediğini anlattı[4].

Ebû Hanîfe şöyle dedi: Bana Seleme b. Kuheyl[5], Ebu'z-Za'râ'dan[6], İbn Mes'ûd ve Yezid b. Suheyb'den[7], onlar Cabir'den Hz. Peygamber'den şöyle dediğini rivayet etti: Şefaatım sayesinde içinde hiçbir kimse kalmayacak şekilde bütün inananlar cehennemden çıkacaklardır ancak şu ayetin kapsamına girenler bunun dışında kalacaklardır: "Sizi şu yakıcı ateşe salan nedir? (diye sorulur) "Biz namaz kılanlardan değildik, yoksulu doyurmuyorduk, (batıla) dalanlarla birlikte dalıyorduk, ceza gününü yalan sayıyorduk, sonunda bize ölüm geldi çattı." derler. (o gün) şefaatçıların şefaatı onlara fayda vermez."[8]

---

ise onun kendisinde açık şiî temayüller görülen hafız ünvanı almış bir kişi olduğunu söyledi. bk. Bağdadî, Tarih, 3/262; İbnü'l-Cevzî, el-Muntazam, 7/152; İbn Hacer, Lisanu'l-mizan, 5/383; Zehebî, Siyer, 16/418.

1 Ebû Ravh Nuh b. Kays b. Rebah el-Ezdî el-Basrî. Ebû Davud ve İbn Şahin sika olduğunu söylemişlerdir. Yahya ise zayıf olduğunu, hatta Şia'ya meylettiğini kaydetmektedir. bk. İbn Hacer, Tehzîbu't-tehzîb, 10/485; Takrîbu't-tehzîb, 2/308; Mizzî, Tehzîbu'l-kemal, 30/53; el-Bündarî, Mevsuatu rical, 4/118.

2 Ebû Amr Yezîd b. Eban er-Rakkaşî. Basralıdır, Yahya b. Saîd onun hakkında şöyle demektedir: O güzel amel sahibi bir kişidir fakat rivayetleri işe yaramaz. bk. Sem'anî, el-Ensab, 6/147.

3 Ebû Hamza Enes b. Malik b. en-Nadr el-Ensarî el-Buhârî (ö. 90/708). Basra'ya yerleşen sahabilerdendir. bk. İbnü'l-Esîr, Üsdü'l-gabe, 1/157; Zehebî, Siyer, 2/395; İbn Hacer, Tehzîb, 1/379; Mizzî, Tehzîbu'l-kemal, 3/353.

4 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyame, 11; Ebû Davûd, Sünnet, 20; Ali el-Karî, Şer-hu Müsnedi Ebî Hanîfe, s. 501.

5 Ebû Yahya Seleme b. Kûheyl b. Husayn el-Hadramî el-Kûfî. Tabiîndendir, Ahmed b. Hanbel rivayetlerinin sağlam olduğunu, Iclî ve Ebû Hatim sika olduğunu söylemektedirler. Yakub b. Şebîh ise Şiî olduğunu kaydetmektedir. bk. İbn Sa'd, Tabakat, 6/316; Buharî, Tarih, 4/74; İbn Ebî Hatim, el-Cerh ve't-ta'dil, 4/170; Zehebî, Siyer, 5/297.

6 Ebu'z-Za'ra Abdullah b. Hanî el-Kindî, el-Ezdî el-Kûfî. Buharî onun hakkında: "rivayetlerine uyulamaz" demiştir. İbn Hibban onu es-Sikat'ta zikretmiştir. bk. İbn Sa'd, Tabakat, 6/171; İbn Hacer, Tehzibu't-tehzîb, 6/61; 12/100.

7 Ebû Osman Yezîd b. Suhayb el-Kûfî. Ebû Hanîfe'nin önde gelen hocalarından biridir. "Fakîr" lakabı ile tanınmaktadır. İbn Maîn ve Ebû Zar'a sika olduğunu söylemişlerdir. Ebû Hatim ise "sözünde çok doğru" olduğunu belirtmektedir. bk. İbn Sa'd, 6/305; İbn Ebî Hatim, el-Cerh ve't-ta'dil, 9/272; Zehebî, Siyer, 5/227.

8 el-Müddessir (74), 41-48. Seleme b. Küheyl'den gelen bu rivayet için bk. Harizmî, Câmiu'l-mesânîd, 1/166; Ali el-Kârî Şerhu Müsnedi Ebî Hanîfe, s. 495; Suyuti, ed-Dürrü'l-mensûr, 8/337.

[Ebû Hanîfe dedi ki]: Bana Atiyye b. Sa'd el-Avfî[1] Ebû Saîd el-Hudrî[2] ve Abdülmelik b. Umeyr'den[3], Abdullah b. Abbas'tan: Hammad, Rib'î b. Hıraş'tan[4], Huzeyfe b. el-Yeman'dan[5] (r.a) tümü de Hz. Peygamber'den onun: "Rabbinin seni makam-ı mahmûda göndereceğini umabilirsin"[6] ayeti hakkında şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: Makam-ı mahmûd şefaattır. Allah, iman ehlinden bir topluluğa günahları sebebiyle azap eder. Sonra Hz. Muhammed'in şefaatı ile onları cehennemden çıkarır ve onlara "el-Hayevan" denilen bir nehir verir, onda yıkanırlar. Sonra cennete girerler ve orada "cehennemlikler" diye isimlendirilirler. Sonra Allah'a niyaz ederler de bu isim kendilerinden kaldırılır ve bundan böyle "Allah'ın azadlıları" diye çağrılırlar[7].

FASIL: Fazilet Sıralaması ve İmamet

Ebû Hanîfe el-Vasiyye'de dedi ki: Peygamberimiz'den sonra bu ümmetin en üstünü Ebû Bekr es-Sıddık, sonra Ömer b. el-Hattab el-Fârûk sonra Osman b. Affan Zî'n-nureyn ve sonra da Ali b. Ebû Talib (Allah hepsinden razı olsun)'dir. Nitekim Cenab-ı Hak: "Önde olanlar (ecirde de) öndedirler. İşte onlar naim cennetlerinde

---

1 Ebu'l-Hasan Atiyye b. Sa'd b. Cünade el-Avfî el-Kûfî (ö. 111/729). Tabiînin meşhurlarından olup rivayetleri zayıftır. Şia'ya mensuptur. bk. İbn Sa'd, Tabakat, 6/304; Buharî, Tarih, 7/8; İbn Hacer, Tehzib, 7/224; İbnü'l-Imad, Şezeratü'z-zeheb, 1/144; Zehebî, Siyer, 5/325.

2 Ebû Saîd Sa'd b. Mâlik b. Sinan b. Sa'lebe el-Hudrî (ö. 74/693). bk. İbnü'l-Esîr, Üsdü'l-gâbe, 2/289; Zehebî, Siyer, 3/168; İbnü'l-Imad, Şezeratü'z-zeheb, 1/81.

3 Ebû Amr Abdülmelik b. Umeyr b. Süveyd b. Harise el-Kureşî el-Kûfî (ö. 139/753). "Kıbtî" diye tanınmaktadır. Nesâî ve başkaları "zararsız" olduğunu söylemişlerdir. Ebû Hatim "doğru sözlü fakat hıfzının zayıf olduğunu" söylemektedir. Yahya b. Maîn, onun rivayetleri birbirine karıştırdığını, el-Iclî ise hadiste sika olduğunu söylemektedirler. bk. Buharî, Tarih, 5/426; İbn Hacer, Tehzîb, 6/411; İbn Ebî Hatîm, el-Cerh ve't-ta'dil, 5/365; Zehebî, Siyer, 5/438.

4 Ebû Meryem Rıb'î b. Hıraş b. Cahş b. Amr el-Gaffanî el-Absî el-Kûfî (ö. 81/700). bk. İbn Sa'd, Tabakat, 6/127; Buharî, Tarih, 3/327; Bağdadî, Tarih, 8/433; İbn Hallikan, Vefeyatü'l-a'yan, 2/300; Zehebî, Siyer, 4/359.

5 Ebû Abdullah Huzeyfe b. el-Yeman el-Absî el-Yemanî. Muhacirlerin ileri gelenlerindendir, babası ile Uhud savaşına katılmıştır, babası sahabeden biri tarafından yanlışlıkla öldürülmüştür. "Kıyamete kadar olacak fitneleri en iyi bilen benim." demekteydi, Hz. Osman'dan sonra Medain'de vefat etmiştir. bk. İbn Sa'd, Tabakat, 6/15, 7/316; Buhârî, Tarih, 3/95; Zehebî, Siyer, 2/361.

6 el-İsrâ (17), 79.

7 Tirmizî, Sıfatu Cehennem, 10; Harizmî, Câmiu'l-mesânîd, 1/147-149; Ali el-Kârî, Şerhu Müsnedi Ebî Hanîfe, s. 294; Suyûtî, ed-Dürrü'l-mensûr, 5/324-327.

(Allah'a) en yakın olanlardır."[1] buyurmuştur. Nitekim önce olan herkes, daha üstündür. Ebû Hanîfe Belhî, Eşnanî[2] ve Harisî'nin rivayetlerinde dedi ki: Atiyye el-Avfî, Ebû Saîd el-Hudrî'den, o da Hz. Peygamber'den şöyle buyurduğunu bana anlattı: Muhakkak yüksek derecelerde bulunanları, kendilerinden daha aşağılarda bulunanlar göğün ufkunda parlak yıldızı gördükleri gibi görürler. Ebû Bekir ve Ömer onlardandır[3]. Bana Abdülmelik b. Umeyr el-Kûfî, Rıb'î b. Hıraş'tan, Huzeyfe b. el-Yeman (r.a) ve Seleme b. Kuheyl'den, Ebu'z-Za'râ'dan, İbn Mes'ûd'dan (r.a) Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu anlattı: "Benden sonra Ebû Bekr ve Ömer'e tabi olunuz."[4] Bana, Hammad İbrahim'den, Alkame'den, Hz. Aişe'den[5] (r.a) şöyle dediğini anlattı: Resulullah bayıldığında: Ebû Bekr'e söyleyin insanlara namaz kıldırsın" buyurdu. Ey Allah'ın elçisi, Ebû Bekr tutuk bir insandır, senin yerine geçmeyi hoş karşılamaz, denildi de: "Size emrettiğimi yapınız" buyurdu[6]. Bana Cami' b. Ebû Râşid[7], Ziyad b. Hudeyr'den[8] anlattı ki: Hz. Ömer yaralanınca dedi ki: Ey insanlar, emanetinizi (hilafeti) Hz. Peygamber'in kendilerinden hoşnut olarak Allah'a kavuştuğu güvenilir altı ehil kişiye tevdi ettim. Ben onlara kendileri ve ümmet için üç gün mühlet verdim. Eğer insanlar onların birinin imametinde anlaşır da, içlerinden biri biat etmemekte direnirse ona karşı çıkınız. Eğer

---

1 el-Vâkıa (56), 10.

2 Kâdı Ebu'l-Hüseyin Ömer b. Hasan b. Ali b. Mâlik eş-Şeybanî el-Bağdadî el-Eşnanî (ö. 339/950). Bağdad kadılığına getirilmiş fakat üç gün sonra azledilmiştir. Darekutnî çok yalancı olduğnu söylemiştir. bk. Bağdadî, Tarih, 11/236; İbn Hacer, Lisanu'l-mîzan, 4/290; İbnü'l-Imad, Şezeratü'z-zeheb, 2/349.

3 Ahmed b. Hanbel, 3/98; Taberanî, el-Mu'cemü'l-kebîr, 2/254; el-Mu'cemu's-sağîr, 1/128; Harizmî, Câmiu'l-mesânîd, 1/225.

4 Tirmizî, el-Menakıb, 16, 37; İbn Mace, el-Mukaddime, 11; Ahmed b. Hanbel, 5/382, 385; Harizmî, Câmiu'l-mesânîd, 1/222, 226; Ali el-Kârî, Şerhu Müsnedi Ebî Hanîfe, s. 245, 498.

5 Aişe binti Ebî Bekr b. Kuhafe (ö. 57/676). Hz. Ebû Bekr'in kızı, müminlerin annesi ve Hz. Peygamber'in hanımıdır. Ümmet-i Muhammed'in kadınları içinde İslam fıkhını en iyi bilendir. bk. İbnü'l-Esîr, Üsdü'l-gâbe, 7/188; Zehebî, Siyer, 2/135.

6 İbn Mace İkametü's-salât, 142; Harizmî, Câmiu'l-mesânîd, 1/204; Ali el-Kârî, Şerhu Müsnedi Ebî Hanîfe, s. 52, 139.

7 Câmi' b. Ebî Râşid el-Kâhilî es-Sayrafî el-Kûfî. Nesaî ve 'Iclî sika olduğun söylemişlerdir. bk. İbn Hacer, Tehzibu't-tehzib, 2/56; Bündarî, Mevsûatu ricali'l-kütübi't-tis'a, 1/230.

8 Ebu'l-Muğîre Ziyad b. Hudeyr el-Esedî el-Kûfî. Abdullah b. Mes'ud, Ali b. Ebî Talib ve Ömer b. Hattab'tan rivayetlerde bulunmuştur. Ebû Hatim sika olduğunu söylemiş, İbn Hibban da Kitabu's-sikat'ta adını zikretmiştir. bk. İbn Sa'd, Tabakat, 6/130; Mizzî, Tehzîbu'l-kemal, 9/449.

anlaşamayacak olurlarsa Abdurrahman b. Avf'ın[1] tarafında yer alınız[2]. Ebû Hanîfe Harisî, İbnü'l-Muzaffer ve Ensarî'nin rivayetlerine göre şöyle dedi: Ebû Cafer Muhammed el-Bakır'a: "Ali Ömer'in ölümüne tanık oldu mu?" diye sordum da şöyle dedi: Subhanallah! Kendisiyle beraber Cenab-ı Hakk'a mülaki olmada bana bu örtüsü çekilmiş kişiden daha sevimli birisi yoktur" diyen o değil midir? Ayrıca kızını onunla evlendirmiştir. Eğer onu layık görmeseydi dünya üzerinde gelip geçmiş kadınların en faziletlisi olan kızını onunla evlendirir miydi?[3]

Bana, Abdülmelik b. Umeyr, Amr b. Hureys'ten[4], o Saîd b. Zeyd'den[5] Hz. Peygamber'in (s.a.v) şöyle buyurduğunu anlattı: "On kişi cennettedir: Ebû Bekir cennettedir, Ömer cennettedir, Osman cennettedir, Ali cennettedir, Talha cennettedir, Zübeyr cennettedir, Saîd cennettedir, Sa'd cennettedir, Abdurrahman b. Avf cennettedir, Ebû Ubeyde cennettedir". Bu-nun üzerine kendisine "Ya sen?" diye soruldu da o (ravi) ağladı[6].

Ebû Hanîfe Hasan b. Ziyad'ın[7] rivayetinde dedi ki: Ali (r.a) savaşında haklı, onunla savaşanlar hatalı idiler[8]. Belhî ve İbnü'l-Muzaffer'in rivayetine göre şöyle demiştir: Bana Atâ b. Ebû Rebah, İbn Ömer'den (r.a) şöyle dediğini anlattı: Âsi topluluğa karşı Ali yanında savaşmış olmamak kadar hiçbir şeye üzülmedim[9]. Ebû Hanîfe, Hasan'ın rivayetinde ise şöyle dedi: Talha, Zübeyr ve Aişe'nin onunla savaşı konusunda susarız ve onu kurcalamayız.

---

1 Ebû Muhammed Abdurrahman b. Avf b. Abd Avf el-Kureşî ez-Zührî (ö. 32/652). Cennetle müjdelenen on kişiden biri ve altı kişilik şûra ehlindendir. bk. İbnü'l-Esîr, Üsdü'l-gâbe, 3/480; Buharî, Tarih, 5/240; Zehebî, Siyer, 1/68.

2 Harizmî, Câmiu'l-mesânîd, 1/220.

3 Harizmî, Câmiu'l-mesânîd, 1/204.

4 Amr b. Hureys b. Amr el-Mahzumî 5ö. 85/704). İbn Sa'd, Tabakat, 6/23; Buharî, Tarih, 6/305; İbnü'l-Esîr, Üsdü'l-gâbe, 4/213; Zehebî, Siyer, 3/417; İbn Ebî Hatîm, el-Cerh ve't-ta'dil, 6/226.

5 Ebu'l-A'var Saîd b. Zeyd b. Amr b. Nufeyl el-Kureşî el-Advî (ö. 51/671). Aşere-i mübeşşereden biri ve Dımaşk valiliğine atanan ilk kişidir. bk. Zehebî, Siyer, 1/124; İbnü'l-Esîr, 2/387, İbn Ebî Hatîm, el-Cerh ve't-ta'dîl, 4/21; el-Bündarî, Mevsûatu rical, 2/46.

6 Ebû Dâvûd, Sünnet, 8; Tirmizî, Menakıb, 25; Hâkim, el-Müstedrek, 3/316; Harizmî, Câmiu'l-mesânîd, 1/225.

7 Ebû Ali Hasan b. Ziyad el-Lü'lüî el-Ensarî (ö. 204/819). Ebû Hanîfe'nin arkadaşı ve Irak fakihlerindendir. Hafs b. Gıyas'tan sonra kadılığa getirilmiş fakat sonra kendisi bu görevden ayrılmıştır. bk. Bağdadî, Tarih, 7/314; Ebû Ya'la, Tabakatu Hanabile, 1/132; İbn Hacer, Lisanu'l-mizan, 2/208; İbn Ebî Hatîm, el-Cerh ve't-ta'dîl, 3/15; İbnü'n-Nedim, el-Fihrist, s. 258; Taşköprizade, Miftahu's-saade 2/120; Zehebî, Siyer, 9/543.

8 Kerderî, el-Menakib, s. 259.

9 Hakim, el-Müstedrek, 3/558; Harizmî, Câmiu'l-mesânîd, 1/97.

Ebû Hanîfe el-Fıkhu'l-ebsat'ta dedi ki: Onların hiçbirinden uzaklaşmayız ve dost edinmekte hiçbirini ayırmayız. Osman ile Ali'nin işini Yüce Allah'a havale ederiz. Ebû Hanîfe el-Fıkhu'l-ekber'de ise şöyle dedi: Onlar hak üzere ve hakla beraber ibadet etmekteydiler. Biz, onların hepsini dost ediniriz ve Peygamber'in ashabından hiçbirini hayır dışında anmayız. el-Vasiyye'de ise şöyle dedi: Takva sahibi her mümin onları sever ve kötü her münafık da onlara kin tutar.

Ebû Hanîfe el-Vasiyye'de şöyle dedi: Aişe, Hz. Hatice'den (r.a) sonra bütün dünya kadınlarının en faziletlisi ve müminlerin annesidir[1].

Ebû Hanîfe el-Fıkhu'l-ekber'de şöyle dedi: Fatıma, Rukiyye, Ümmü Gülsüm ve Zeyneb (r.a) hepsi de Resûlullah'ın kızlarıdır. Amcası Ebû Talib küfür üzere ölmüştür.[2] Hz. Peygamber'in anne babası da küfür üzere ölmüşlerdir. Yani Hz. Peygamber zamanında ölmüşler ve kendisi onların halini bilmemiştir[3].

---

1 Hatice binti Huveylid. Müminlerin annesi ve Hz. Peygamber'e inanıp onu ilk tasdik eden kişidir. Namaz farz kılınmadan önce vefat etmiştir. bk. İbn Sa'd, Tabakat, 8/52; İbnü'l-Esîr, Üsdü'l-gâbe, 7/78; Zehebî, Siyer, 2/109; Ali el-Müttekî, Kenzü'l-Ummal, 13/690; İbnü'l-'Imad, Şezeratü'z-zeheb, 1/14.

2 Filibeli Ahmed Hilmi Ebu Talib'in imanı konusunda şu değerlendirmeyi yapmaktadır: Ebu Talib'in imanı hakkında ittifak yok ise de biraz iyi düşünüldükte onun "iman denilen manevî keyfiyetten tamamen hissayab olduğu ve olsa olsa müslümanlığını izhar etmediği teslim edilir. Hatta halet-i ihtizaratında Peygamber'i Kureyş'e ısmarladığı hengâmda söylediği sözler imanını ilandan başka bir manaya gelmez." İslâm Tarihi, s. 122.

3 el-Fıkhu'l-ekber'in bazı nüshalarında Hz. Peygamber'in anne-babası ve amcası Ebû Talib'in küfür üzere öldükleri ifadesi yer alırken bazılarında da ibarenin başında olumsuzluk ifadesi yer aldığı ve böylece küfür üzere ölmedikleri ifade edilmektedir. Bazı nüshalarda fıtrat üzere öldükleri tarzında bir ibare bulunmaktadır. Bir kısım nüshalarda ise bu ibare tamamen düşmüştür. el-Usulü'l-münîfe'nin Kılıç Ali nüshası bunlardan-dır. Bizim bu metinde esas aldığımız ibarede de bir bozukluk görülmek-tedir. Şöyle ki ibarede "küfür üzere öldükleri" belirtildekten sonra devam eden cümlede "onların durumunu Hz. Peygamber bilmedi" ibaresi yer almıştır. Bu konuda birçok eser yazılmıştır. Örnek olarak şunlar zikredilebilir. Muhammed b. ömer el-Balî, es-Sübulü's-selâm fî hükmi âbâi Seyyidi'l-enâm, İstanbul 1287; Suyutî, Mesâliku'l-hunafa fî valideyi'l-Mustafa; et-Ta'zim ve'l-minne fî enne ebevey Rasû-lillah'i fi'l-cenne; ed-Dercü'l-münîfe fî âbâi'ş-şerîfe Neşrü'l-alemeyni'ş-şerîfeyn fî ihyâi'l-ebeveyni'ş-şerîfeyn; el-Makamu's-sündüsiyye fi'n-nisbeti'l-Mustafaviyye; es-Sübulü'l-celiyye fi'l-âbâi'l-aliyye, Suyutî'nin bu altı risalesi 1316 tarihinde Haydarâbâd'da bir kitap halinde yayımlanmıştır.

FASIL: İyilikle Emretme, Ulülemre İtaat ve Onlara İsyandan Sakındırmanın Gereği

Ebû Hanîfe el-Fıkhu'-ebsat'ta dedi ki: İyilikle emreder, kötülükten sakındırırız. O, Belhî, Talha ve İbnü'l-Muzaffer'in rivayetlerine göre şöyle demiştir: Bana Atâ b. Ebû Rebah, İbn Ömer'den nakletti; O dedi ki: İyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmak farzdır. "Onu terkeden küfre düşer mi?" diye sordum da "Hayır" dedi[1]. Ebû Hanîfe el-Fıkhu'l-ebsat'ta dedi ki: İyiliği emreden ve kötülükten sakındıran kişiye insanların uyması sonunda cemaata karşı bir isyanın meydana gelmesini benimsemeyiz. Çünkü bu her ne kadar Allah ve Resûlü'nün uyulmasını emrettikleri bir vecibe ise de kan dökmek, insan haklarını hiçe saymak ve malları yağmalamak gibi fiilerle ifsat ettikleri şeyler ıslah ettiklerinden daha fazla olur. Oysaki Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Müminlerden iki topluluk birbirleri ile savaşacak olurlarsa, onların arasını bulunuz. Onlardan biri diğerine taşkınlık yaparsa, taşkınlık yapanla Allah'ın emrine dönünceye kadar savaşınız."[2] Ebû Hanîfe Belhî ve İbnü'l-Muzaffer'in rivayetinde dedi ki: Bana, Ziyad b. 'Ilaka[3], Arfece'den[4], o da Hz. Peygamber'den (s.a.v) şöyle dediğini anlattı: "Benden sonra birçok çirkin şey olacak, sizden kim birlik halinde olan durumunuzu dağıtmaya kalkışırsa -kim olursa olsun-onu öldürünüz."[5]

Ebû Hanîfe el-Fıkhu'l-ebsat'ta dedi ki: İsyan eden toplulukla, Ali ve Ömer b. Abdülaziz gibi hayırlı imamların yaptığı şekilde kılıçla savaşırız. Ebû Yusuf'un (r.a) rivayetinde ise şöyle demiştir: Ali b. Ebû Talib kıyamet gününde Allah nezdinde bizim huccetimizdir. Eğer Ali olmasaydı ehl-i kıble ile nasıl savaşacağımızı bilemezdik[6]. Ebû Hanîfe el-Fıkhu'l-ebsat'ta dedi ki: İyiliği emreder,

---

1 Harizmî, Câmiu'l-mesânîd, 1/96.

2 el-Hucurat (49), 9.

3 Ebû Malik Ziyad b. 'Ilaka b. Malik es-Sa'lebî el-Kûfî (ö. 125/742). Uzun ömürlü olan sika ravilerdendir. İbn Mes'ud'a yetiştiği rivayet edilmiştir. Nesâî ve başkaları sika olduğunu kaydetmişlerdir. bk. İbn Sa'd, Tabakat, 6/316; Buhârî, Tarih, 3/364; Zehebî, Siyer, 5/215; İbn Hacer, Tehzîb, 3/380; İbnü'l-'Imad, Şezeratü'z-zeheb, 1/166.

4 Arcefe b. Şurayh el-Eşcaî. Kûfe'de ikamet etmiştir. Kendisinden Kutbe b. Mâlik, Ziyad b. 'Ilaka ve başkaları rivayette bulunmuşlardır. bk. İbnü'l-Esîr, Üsdü'l-gâbe, 4/22-23.

5 Harizmî, Câmiu'l-mesânîd, 1/126; Taberânî, el-Mu'cemu'l-kebîr, 17/144.

6 Kerderî, el-Menakıb, s. 342-344; Kadı Abdülcebbar, Şerhü'l-Usûli'l-hamse, s. 141.

kötülükten de sakındırırsın. Eğer kabul ederse ne âlâ, aksi takdirde onunla savaşırsın ve İmam zalim de olsa, sen adil zümre ile olursun. Zira Hz. Peygamber: "Size zalim olanın zulmü, adil olanın da adaleti zarar vermez. Sizin ecriniz size, onun vebali de ona aittir."[1] buyurmuştur. İsyan edenlerle küfürlerinden dolayı değil, isyanları sebebiyle savaşırsın ve böylece isyancılarla beraber olmayıp adil zümre ile, zalim de olsa meşru sultanın yanında yer alırsın. Cemaat ehli içinde bozguncu ve zalimler olsa da, onlar içinde sana yardım eden salih kişiler de vardır. Haricilerin küfrü, Allah'ın kendilerine verdiği nimetlere nankörlük etme mânasına gelmektedir[2]. Bu hususta sahabenin icmaına göre savaş durduktan sonra onlar için bir tazmînat ve kısas yoktur. Eğer cemaat isyan etmişse onlardan uzaklaş ve başkalarının yanına git. Yüce Allah: "Allah'ın yeri geniş değil miydi? Orada hicret etseydiniz ya?..."[3] ve "Benim yerim geniştir. Sadece bana ibadet ediniz."[4] buyurmaktadır.

Bana, Hammad, İbrahim'den, İbn Mes'ûd'dan (r.a), Hz. Peygamber'den (s.a.v) rivayet ettiğine göre, o şöyle buyurmuştur: "Bir yerde masiyetler zuhur eder de onları değiştirmeye gücün yetmezse, bir başka yere git ve orada Rabbine kulluk et."[5] Bana ilim ehlinden biri Hz. Peygamber'in ashabından bir kişiden naklen Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu anlattı: "Kim fitneden korktuğu için bir yeri terkederse, Allah ona yetmiş sıddîk ecri yazar."[6]

---

1 Hadis kitaplarında kaynağını bulamadık. Ancak Semerkandî bu ifadelerin Ebû Hanîfe'ye ait olduğunu ima eder bir ifade kullanmıştır. bk. Şerhu'l-Fıkhı'l-ekber, s. 14.

2 Bu hususta Hz. Ali'ye sorulduğunda onların küfürden uzak olduklarını ifade ederek şöyle demiştir: Onlar dün bizim kardeşlerimizdi, fakat bize isyan ettiler. Biz de Allah'ın emrine dönünceye kadar onlarla savaşmaya azmettik." İbnü'l-Vezîr, İsarü'l-hak, s. 388.

3 en-Nisa (4), 97.

4 el-Ankebut (29), 56.

5 Bu rivayetin hadis kitaplarında kaynağını bulamadık. Ancak Buharî'nin Kitabu'l-fiten'inin Taarrub babında ve İbn Mace'nin Kitabu'l-fiten'inin el-Uzlet babında yer alan hadisler bu rivayeti mâna olarak teyid etmektedirler. Ayrıca bk. el-Fıkhu'l-ebsat, s. 44.

6 Bu rivayetin hadis kitaplarından kaynağını bulamadık. Ancak el-Fıkhu'l-ebsat, s. 44'de yer almıştır.

FASIL: Zalim de Olsa Hükümdara Uymanın Cevazı ve Furûda Dört Halifenin Geleneğine Tabi Olma

Ebû Hanîfe el-Fıkhu'l-ebsat'ta şöyle dedi: Mümin olan takva sahibi veya günahkâr her imamın arkasında namaz kılmak caizdir. Senin mükâfatın sana, onun günahı kendisinedir. [Ebû Hanîfe el-Fıkhu'l-ekber'de dedi ki: Ramazan ayında teravih namazı kılmak sünnettir. Ebû Hanîfe el-Vasiyye'de şöyle dedi: Mestler üzerine meshetmek, mukîm için bir gün bir gece, yolcu olan için gecesi ile beraber üç gündür. Nitekim hadis de bu şekilde varid olmuştur[1]. Hadis mütevatire[2] yakın olduğu için inkâr edenin küfründen korkulur. Yolculuk esnasında namazları kısaltmak ve oruç tutmamak Kur'an'ın delaletine göre ruhsattır. Nitekim Yüce Allah'ın kelâmı olan Kur'an'da namazın kısaltılması hakkında: "Sefere çıktığınız zaman namazı kısaltmanızda sakınca yoktur."[3] ve orucun yenilmesi hakkında: "İçinizden kim hasta olur veya yolculukta bulunursa tutamadığı günler sayısınca başka günlerde oruç tutar."[4] buyurulmaktadır.

---

1 bk. İbn Mâce, Taharet, 86; Nesâî, Tharet, 99; Hârizmî, Câmiu'l-mesânîd, 1/281.

2 Mütevatir haber: Hz. Peygamber'den, hadisi kitabına alan raviye kadar yalan üzerinde birleşmelerini aklın imkansız gördüğü büyük bir topluluk tarafından rivayet edilen haberlere denir.

3 en-Nisa (4), 101.

4 el-Bakara, (2), 184.

HÂTİME

Kıyamet Alâmetleri

Ebû Hanîfe el-Fıkhu'l-ekber'de şöyle dedi: Deccal'ın, Ye'cuc ve Me'cûc'un çıkması, güneşin batıdan doğması, İsa aleyhisselam'ın gökten inmesi ve sahih haberlerde varid olduğu üzere diğer kıyamet alametleri[1] haktır ve vuku bulacaktır. Harisî, Talha, Belhî ve Harizmî'nin rivayetlerine göre şöyle demiştir: Bana Muaviye b. İshak[2], Zer'den[3], o Saffan b. Assal'dan[4], o da Hz. Peygamber'den (s.a.v) şöyle dediğini anlattı: "Allah, tövbe için doğudan beş yüz yıllık genişlikte bir kapı açmıştır. O kapanacak ve batı tarafından bir kapı açılacak ve nihayet güneş batıdan doğacaktır. (O günde) hiçbir kimseye daha önceden olmayan imanı ve bu imanı uğrunda daha önceden kazanmadığı hayrı fayda sağlamaz."[5] Bana, Heysem

---

1 Eşratü's-saat hadisleri için bk. Buhârî, Fiten, 24-28; Müslim, Fiten ve Eşratü's-saat 6, 9-25.

2 Ebu'l-Ezher Muaviye b. İshak b. Talha b. Ubeydullah et-Teymî el-Kûfî el-Kureşî. Altıncı tabakadandır. Ahmed b. Hanbel, Nesâî ve İbn Hibban sika olduğunu söylemişlerdir. bk. Buharî, Tarih, 7/333; İbn Hacer, Lisanü'l-mîzan, Bündarî, Mevsuatu rical, 4/3.

3 Ebû Amr Zer b. Abdullah b. Zürare el-Kûfî. İbn Maîn b. Nesâî sika olduğunu söylemişlerdir. Ahmed b. Hanbel, "rivayetleri zararsızdır" demiştir. Buhârî, "sözünde çok doğru olduğunu" söylemiştir. Ebû Davûd ise Mürcie'ye mensup olduğunu, bu nedenle de kendisini İbrahim en-Nehâî ve Saîd b. Cübeyr'in terk ettiklerini kaydetmektedir. bk. İbn Hacer, Tehzîbu't-tehzîb, 3/218; Takrîbu't-tehzîb, 1/238.

4 Saffan b. Assal el-Muradî. Sahabilerdendir. Kendisinden Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce hadis tahriç etmişlerdir. bk. İbn Hacer, Tehzîbu't-tehzîb, 4/428; Bündarî, Mevsuatu rical, 2/184.

5 Harizmî, Câmiu'l-mesânîd, 1/108, 116.

b. Habib Âmir eş-Şa'bî'den; Mesrûk en-Nehaî'den[1], İbn Mes'ûd'dan rivayet etti. O dedi ki: Deccal[2] ve Batşe[3] Hz. Peygamber (s.a.v) zamanında çıkmıştır[4]. Bana, (birisi) Abdurrahman el-A'rec'ten, o Ebû Hureyre'den, o da Hz. Peygamber'den (s.a.v) şöyle dediğini anlattı: İnsanlara öyle zaman gelir ki; mezarlıklara giderler, karınlarını onların üstüne koyarlar ve şöyle derler: "Bu kabir sahibinin yerinde olmayı dileriz." Hz. Peygamber'e: "Ey Allah'ın elçisi! Bu nasıl oluyor?" diye soruldu da; zamanın kötülüğünden, fitne ve musibetlerin çokluğundandır" dedi[5].

Bana Ebû Malik el-Eşcaî[6], Rıb'î b. Hıraş'tan; Huzeyfe b. el-Yeman'dan (r.a); Hz. Peygamber'den rivayet etti. Hz. Peygamber buyurdu ki: Elbisenin nakışı silindiği gibi İslâm silinirde geride sadece kadın veya erkek yaşlı bir ihtiyar kalır. O şöyle der: "Bizden önce lâ ilâhe illallah diyen bir kavim varmış"[7].

Allah, dilediğini doğru yola iletir. Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'adır.

---

1 Ebû Aişe Mesrûk el-Ecda' b. Malik b. Ümeyye el-Vadî el-Hemedâni el-Kûfî (ö. 62/681). Tabiîndendir, 'Iclî sika olduğunu söylemiştir. bk. İbn Sa'd Tabakat, 6/76; Buharî, Tarih, 8/35; İbnü'l-Esîr, Üsdü'l-gâbe, 4/354; Zehebî, Siyer, 4/63.

2 Ebû Hanîfe'nin Müsned'inde Deccal kelimesi yerine Duhan geçmektedir. bk. Harizmî, 1/158.

3 Batşe: Tutmak, yakalamak mânalarına gelip kıyamet günü Cenab-ı Hakk'ın, söz verdikleri halde iman etmeyen kafirleri kıskıvrak yakalaması demektir. Duha sûresinin 16. âyetinde geçmektedir. Geniş bilgi için bk. Bekir Topaloğlu, Batşe-i Kübra, DİA, 5/203.

4 Harizmî, a.g.e. 1/158; Ali el-Kârî, Şerhu Müsnedi Ebî Hanîfe, s. 425.

5 Harizmî, a.g.e. 1/188; Ali el-Kârî, a.g.e. s. 227.

6 Ebû Malik Sa'd b. Tarık b. Eşyem el-Eşcaî. Ahmed b. Hanbel ve Yahya sika olduğunu söylemişlerdir. Nesâî "lâ be'se bih" demiştir. Ebû Hâtim ise "sözüne güvenilir ve rivayetleri kaydedilebilir" demiştir. bk. Buhârî, Tarih, 4/58; Zehebî, Siyer, 6/184; İbn Ebî Hatîm, el-Cerh ve't-ta'dil, 4/86; İbn Hacer, Tehzîb, 3/472.

7 İbn Mace, Fiten, 26; Hakîm, Müstedrek, 4/473, 545; Harizmî, Câmiu'l-mesânîd, 1/188; Ali el-Kârî, Şerhu Müsnedi Ebî Hanîfe, s. 562.

BİBLİYOGRAFYA

Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrar alâ Usûli'l-Pezdevî*, Sahafiye-i Osmaniye Matbaası, Dersaâdet 1890.

Abdülbâki, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemü'l-müfehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul 1982.

Abdülkâhir el-Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir, *el-Fark beyne'l-fırak ve beyânü'l-fıraki'n-nâciye minhum*, Mektebetü neşri's-sakafeti'l-İslâmiyye, ys. 1948.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî, *el-Müsned*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.

Ahmed Emin, *Duha'l-İslâm, Mektebetü'n-nahdati'l-Kâhire*, Kâhire 1964.

Ali b. Ebû Talib, *Nehcü'l-belâga*, Ansariyân Puplication, ys. 1989.

Ali el-Kârî, Ebu'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed, *Şerhu Müsnedi Ebî Hanîfe*, Darü'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 1985.

Ali el-Muttakî el-Hindî, Alâuddin Ali b. Abdülmelik b. Kâdî Han, *Kenzü'l-ummâl fi süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl*, Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1985.

Bağdatlı İsmail Paşa, Babanzade, *Hediyyetü'l-ârifîn esmâu'l-müellifîn ve âsaru'l-musannifîn*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1951.

Beyazîzade, *İşârâtü'l-merâm, min ibârâti'l-İmâm* (nşr. Yusuf Abdurrezzak) Mustafa el-Babi el-Halebi, Kahire 1949.

————, *Risâletü'l-bâhis ve'l-mücîb*, Laleli 3689/1.

————, *Sak*, Lala İsmail 93.

————, *Mecmûa fi'l-mesâili'l-müntehabe*, Esad Efendi 1281.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali, *el-Esmâ ve's-sıfat*, Darü'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 1984.

Bosnevî, Muhammed b. Muhammed el-Hancî, *el-Cevheretü'l-esnâ fî terâcimi ülemâi ve şuarâi Bosna*, İmbaba 1992.

Brockelmann Carl, *Geschichte der Arabischen Litterature*, E.J. Brıll, Leiden 1943.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmaîl, *et-Târîhü'l-kebîr*, Dâiratü'l-meârifi'l-Osmaniyye, Haydarâbad 1943.

————, *Sahihu'l-Buhârî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.

Bündarî, Abdülgaffâr Süleyman, *Mevsûatu ricâli'l-kütübi't-tis'a*, Darü'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 1993.

Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-i Amira, İstanbul 1915.

Cahız, *Risale fi'l-hakemeyn* (Mecelletü'l-Meşrik içinde sayı: 52, s. 418-491), Beyrut, 1958.

Cemaleddin el-Konevî, *el-Kalâid*, Süleymaniye Ktp. Laleli nr. 2321.

Çelebi, İlyas, "Beyazîzade Ahmed Efendi" *DİA*, VI, 55-56, İstanbul 1992.

Cürcânî, Ebü'l-Hasan Seyyid Şerif Ali b. Muhammed b. Ali, *et-Ta'rîfât*, Matbaatü Ahmed Kâmil, İstanbul 1327.

Darimî, Ebû Muhammed Abdullah Abdurrahman, *Sünenü'd-Darimî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.

Defterdar Sarı Mehmed Paşa, Bakkalzâde, *Zübde-i Vekâyiât: Olayların Özü: 1656/1689*, Tercüman Gazetesi, İstanbul 1977.

Ebû Hanîfe, Nu'man b. Sabit el-Bağdâdî, *el-Fıkhu'l-ebsat*, İstanbul 1989.

————, *el-Âlim ve'l-müteallim*, İstanbul 1989.

————, *el-Fıkhu'l-ekber*, İstanbul 1989.

————, *el-Vasiyye*, İstanbul 1989.

————, *er-Risâle*, İstanbul 1989.

Ebû Yüsr Muhammed el-Pezdevî, *Usûlüddin*, Daru İhyâi'l-kütübi'l-Arabiyye, Kahire 1963.

Ebû Dâvûd es-Sicistânî, Süleyman b. Eş'as b. İshâk el-Ezdî, *Sünenu Ebî Dâvûd*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.

Ebû Reyyân, Muhammed Ali, *Târîhü'l-fikri'l-felsefî fi'l-İslâm*, Darü'l-ma'rifeti'l-Câmiiyye, İskenderiyye 1986.

Ebü'l-Hayr Muhammed Eyüb Ali, *Akîdetü'l-İslâm ve'l-İmam el-Matürîdî*, İslâmic Foundation Bangla, Dakka 1983.

Ebü'l-Müntehâ, Ahmed b. Muhammed el-Magnisavî, *Şerhü'l-Fıkhı'l-ekber*, Es'ad Efendi Matbaası, İstanbul 1307.

Fahrulislâm el-Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, Sahafiye-i Osmaniye Matbaası, Dersaâdet 1890.

Hakim en-Nisabûrî, Ebû Abdullah İbnü'l-Beyyi' Muhammed, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, Dârü'l-kitabi'l-ilmiyye, Haydarâbâd 1915.

Harizmî, Ebü'l-Müeyyed Muhammed b. Muhammed, *Câmiu'l-Mesânid*, Darü'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut ts.

Hatib el-Bağdâdî, Ebû Bekr el-Hatib Ahmed b. Ali b. Sabit, *Tarihu Bağdâd*, Daru'l-fikr, Kahire 1349/1931.

Heysemî, Ebu'l-Hasan Nureddin Ali b. Ebû Bekr b. Süleyman, *Mecmaü'z-zevâid ve menbaü'l-fevâid*, Darü'l-kitabi'l-Arabî, Beyrut 1967.

İbn Abdülber en-Nemerî, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah, *el-İstîâb fi ma'rifeti'l-ashab*, Darü'n-nehda, Kahire ts.

————,*el-İntikâ*, el-Mektebetü'l-kudsî, Kahire 1370/ 1950.

İbn Ebû Asım, Ebû Bekr İbnü'n-Nebîl Ahmed b. Amr b. Dahhâk, *Kitabu's-sünne*, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1980.

İbn Ebû Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, Matbaatu Meclisi dairatü'l-meârifi'l-Osmaniyye, Haydarâbâd 1952.

İbn Ebû Ya'lâ, Ebü'l-Hüseyin Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin, *Tabakâtü'l-Hanabile*, Matbaatü's-Sünneti'l-Muhammediyye 1952'den Ofset Beyrut ts.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâleddin Abdurrahman b. Ali, *el-Muntazam fi Tarihi'l-mülük ve'l-ümem*, Matbaatu Dairatü'l-meârifi'l-Osmaniyye'den Ofset Beyrut 1985.

İbnü'l-Esir, Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim, *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahabe*, Dârü's-şa'b, Kahire 1970.

İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed, *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*, Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut ts.

İbnü'n-Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshak, *el-Fihrist*, (nşr. Rıza Teceddüd) Tahran 1971.

İbnü'l-Vezîr, Ebu Abdullah Muhammed b. el-Murtaza el-Yemanî, *İsarü'l-hak ale'l-halk fi reddi'l-hulâfât ile'l-mezhebi'l-hak min usuli't-tevhîd*, Beyrut ts.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fazl Şehabeddin Ahmed, *Lisânu'l-mîzan*, Müessesetü'l-a'lâmî, Beyrut 1390/1971.

————,*Tehzîbü't-tehzîb*, Daru Sadır, Beyrut 1907

————,*Takribü't tehzîb*, Darü'l-marife, Beyrut 1975.

————,*el-Metâlibu'l-aliyye bi Zevâidi'l-Mesânîdi's-semâniyye*, Matbaatü'l-asriyye, Kuveyt ts.

İbn Hallikan, Ebu'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed, *Vefayâtü'l-ayân ve enbâü ebnâi'z-zaman*, Daru sâdır, Beyrut 1978.

İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmadüddin İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, Darü'l-meârif, Beyrut 1981.

İbn Kutluboğa, Ebü'l-Adl Ziyaüddin Kasım, *Tacü't-terâcim*, Darü'l-kalem, Dımaşk 1992.

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvinî, *Sünenü İbn Mâce*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.

İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zührî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, Daru Sadır, Beyrut 1968.

İbn Tağriberdî, Ebû'l-Mehasin Cemaleddin Yusuf b. Tağriberdî, *en-Nücûmu'z-zâhire fi mülûki Mısr ve'l-Kahire*, Darü'l-kütüb, Kahire 1929.

İbn Teymiyye, *Der'ü te'arüzi'l-akl ve'n-nakl*, Riyad, 1981.

İsmail Hakkı İzmirli, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, İstanbul, 1329.

İsferâyinî, Ebu'l-Muzaffer, *et-Tebsîr fi'd-dîn*, ys. 1940.

Kadı Abdülcebbar, *Şerhü'l-Usûli'l-hamse*, Kahire, 1988.

Kal'acî, Muhammed Revvas, *Mu'cemu lugati'l-fukaha Arabî-İngilizî*, İdaretü'l-Kur'ân, Karaçî ts.

Kâtib Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütübi ve'l-fünûn*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1941.

Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-müellifin Teracimu musannifi'l-kütübi'l-Arabiyye*, Mektebetü'l-müsennâ, Dımaşk 1957.

Kerderî, *Menâkibu Ebî Hanîfe*, Darü'l-kitabi'l-Arabî, Beyrut 1981.

Kirânevî, Habib Ahmed, *Ebû Hanîfe ve ashabuh*, Darü'l-fikri'l-Arabî, Beyrut 1989.

Koçyiğit Talat, *Hadis Istılahları*, Ankara 1985.

Kureşî, Ebû Muhammed Muhyiddin Abdülkadir b. Muhammed, *el-Cevâhiru'l-mudiyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, Matbaatü'l-Hüseyin el-İslâmiyye, Cize 1993.

Leknevî, Ebu'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed, *el-Fevâidü'l-behiyye fi teracimi'l-Hanefiyye*, Matbaatü's-saâde, Kahire 1906.

L. Gardet-G. M. Anawatî, *Introduction ala Théologie Musulmane*, Paris, 1970.

Madelung W., "Early Sünni Doctrine Concerning Faith as Reflected in the Kitâba'l-İmam of Abu Ubayd el-Kasım b. Sallam", *Studia İslâmica*, XXXII, s. 233, Paris 1970.

Mâlik b. Enes, Ebû Abdullah el-Asbâhî el-Himyerî, *el-Muvatta*, Mustafa el-Babî el-Halebî, ys. 1961.

Matürîdî, Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd Ebû Mansûr, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, Hacı Selim Ağa ktp., nr. 40.

Molla Hüseyin b. İskender el-Hanefî, *el-Cevheretü'l-münîfe fî Şerhi Vasiyyeti'l-İmami'l-A'zam Ebî Hanîfe*, Haydarâbâd 1903.

Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ, "Ebû Hanife ve Ebû Yusuf", *İslâm Düşüncesi Tarihi*, II, 306, İstanbul 1990.

Mizzî, Ebü'l-Haccac Cemaleddin Yusuf b. Abdurrahman b. Yusuf, *Tehzîbu'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*, Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1982.

Muhammed b. Ömer el-Balî el-Hanefî, *Sübülü's-selâm fî hükmi âbâi seyyidi'l-enâm*, el-Matbaatü'l-âmiratü's-Sultaniyye, İstanbul ts.

Muhammed Ebû Zehrâ, *Ebû Hanîfe*, trc. Osman Keskioğlu, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1966.

Muhammed Emin el-Urkezî, *Mesânidu İmam Ebî Hanîfe ve adedü merviyyatih mine'l-merfûat ve'l-âsâr*, Karaçi 1398/1978.

Muhibbi, Muhammed Emîn b. Fazlullah, *Hülâsetü'l-eser fî a'yani'l-karni'l-hadiaşer*, eş-Şirketü'l-müttehide, Dımaşk 1986.

Müstakimzade Süleyman Sa'deddin Efendi, *Tuhfe-i hattatîn*, Türk Tarih Encümeni, İstanbul 1928.

Muvaffak el-Mekkî, el-Muvaffak b. Ahmed, *Menâkibu Ebî Hanîfe*, Darü'l-kitabi'l-Arabî, Beyrut 1981.

Müslim b. Haccâc, *Sahîhu Müslim*, İstanbul 1992.

Naima-Mustafa, *Naima Tarihi*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1864.

Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb, *Sünenü'n-Nesâî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.

Nesefî, Ebu'l-Muîn Meymun b. Muhammed b. Muhammed el-Hanefî, *Tebsiratü'l-edille*, Institut Français de Damas, Dımaşk 1990.

Nureddin es-Sâbûnî, *el-Kifaye*, Süleymaniye Ktp. Laleli Nr. 432.

Saymerî, Ebû Abdullah Hüseyin b. Ali b. Muhammed, *Ahbâru Ebî Hanîfe ve ashabih*, Darü'l-kitabi'l-Arabî, Haydarâbâd 1974.

Schacht, "Abu Hanıfa al-Nu'man", *EI* (İng.) Leıden E.J. Brıll 1960.

————,"An early Murdjı'ıte treatise: Kitabu'l-alim ve'l-muteallim", *Oriens*, XVII, Leıden 1964.

Semerkandî, *Şerhü'l-Fıkhi'l-ekber*, Meclisu dâireti'l-maârifi'n-Nizâmiyye, Haydarâbâd 1321.

Sem'anî, Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansur el-Mervezî, *el-Ensab*, Darü'l-cinan, Beyrut 1980.

Sezgin Fuâd, *Geschichte des Arabischen Schrifttums*, E.J. Brıll, Leiden 1967.

Suyûtî, Ebu'l-Fazl Cemaleddin Abdurrahman b. Ebû Bekr, *ed-Durrü'l-mensûr fi't-tefsîri bi'l-me'sûr*, Darü'l-fikr, Beyrut 1983.

————,*er-Resâilü'l-aşr*, Darü'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 1409/1989.

————,*Tebyîzu's-sahîfe fi menâkibi İmam Ebî Hanîfe*, Daru İhyâi'l-ulûm, Beyrut 1985.

Şehbenderzade Ahmed Hilmi, *İslâm Tarihi*, İstanbul, 1982.

Şehristanî, Ebu'l-Feth Taceddin Muhammed b. Abdülkerim, *el-Milel ve'n-nihal*, Mektebetü'l-müsenna, Bağdad 1903.

Şemseddin Sami, *Kamusü'l-a'lâm*, Mihran Matbaası, İstanbul 1888.

Şeyhi Mehmed Efendi, *Vekayıu'l-fudalâ*, nşr. Abdülkadir Özcan, Çağrı Yayınları, İstanbul 1989.

Şiblî en-Nu'manî Mevlânâ, *İmam Abu Hanifah Life and Work*, New Delhi 1988.

Şerafeddin Gölcük, *Kelâm Tarihi*, Konya, 1992.

Taberânî, Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb el-Lahmî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, Mektebetü'l-meârif, Riyad 1985.

————, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, Daru ihyai't-türasi'l-Arabî, Beyrut ts.

————, *el-Mu'cemü's-sağîr*, el-Mektebetü's-selefiyye, Medine 1968

Taşköprizâde, Ebu'l-Hayr İsamüddin Ahmed Efendi, *Miftâhü's-saâde fî misbâhi's-siyâde fî mevzûâti'l-ulûm*, Darü'l-kütübi'l-hadise, Kahire 1968.

Tehânevî, Muhammed b. A'la b. Ali el-Farûkî el-Hanefî, *Keşşâfu ıstılahati'l-fünûn*, Kahraman Yayınları, İstanbul 1984.

Temîmî, Takiyyüddin b. Abdülkadir el-Gazzî, *Tabakâtü's seniyye fî teracimi'l-Hanefiyye*, Darü'r-Rifâî, Riyâd 1983.

Tirmîzî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Serve es-Sülemî, *Sünenü't-Tirmîzî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.

Topaloğlu, Bekir "Batşe-i kübra" *DİA*, V, 203, İstanbul 1992.

————, *İslâm Kelâmcılarına ve Filozoflarına Göre Allah'ın Varlığı*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara ts.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988.

————, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988.

W. M. Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, (trc. E. Ruhi Fığlalı), Ankara, 1981.

Wensinck A.J., *The Muslim Creed*, Cambridge, 1932.

Yavuz, Y. Şevki, "el-Âlim ve'l-müteallim" *DİA*, II, 461-463, İstanbul 1989.

Zahid el-Kevserî, Muhammed Zahid b. el-Hasan, *Te'nîbü'l-Hatîb ala mâ sâkahu fî tercemeti Ebî Hanife mine'l-ekâzîb*, Darü'l-kitabi'l-Arabî, Beyrut 1981.

Zebidî, Ebu'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed, *Ukûdü'l-cevâhiri'l-münîfe*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1985

————, *İthafü's-sâdeti'l-müttekîn bi Şerhi İhyâi ulûmi'd-din*, Darü'l-fikr, ys. ts.

Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, Müessesetü'r-risâle, Beyrut ts.

————, *Mîzanü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, Darü'l-ma'rife, Beyrut 1963.

———, *Tezkiratü'l-huffâz*, Daru İhyâi't-türasi'l-Arabî, Beyrut 1956.

Zelyut Rıza, *Osmanlıda Karşı Düşünce; Düşünceleri Nedeniyle İdam Edilenler*, Alan Yayıncılık, İstanbul 1986.

Zirikli Hayreddin, *el-A'lâm: Kamusu Terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ*, Matbaatu Kustasus, Kahire 1954.

Zuhuri Danışman, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Yeni Matbaa, İstanbul 1964.

KARMA DİZİN

A

Abdulaziz el-Buhârî 36
Abdullah b. 35
Abdullah b. Abbas 140
Abdullah b. Ebû Habibe 122
Abdullah b. Mes'ûd 95, 98, 113
Abdullah b. Muhammed b. el-Harisi 48
Abdullah b. Ömer 77, 99, 125
Abdullah Çelebi 20
Abdulvahhab el-Hindî en-Nedvî 43
Abdurrahimzade Muhammed Efendi 20
Abdurrahman b. Avf 142
Abdurrahman b. Avf cennettedir 142
Abdurrahman b. Hürmüz el-A'rac 135
Abdülaziz b. Ahmed el-Hulvanî el-Buhârî 32, 43
Abdülaziz b. Rafî' 102
Abdülkadir Selhetî 40
Abdülkahir el-Bağdâdî 35, 41, 48
Abdülkerim b. Mûsa el-Pezdevî 32, 42
Abdülkerim el-Cûrcanî 97, 125
Abdülmecid Sivasî Efendi 22
Abdülmelik b. Umeyr el-Kûfî 140, 141, 142
adalet 53, 93
adalet terazileri 137
Âdem 56
Âdem'in nesli 110
âdet gören kadın 117
ahiret 24, 90, 98, 117, 137
ahiret ahvali 56
ahiret günü 77, 79
Ahirete inanmayanlar 112
Ahmed b. Ali es-Süleymanî 43
Ahmed b. Hanbel'in müsnedleri 46
Ahmed b. Hasan b. Sinanüddin Beyazîzade 19
Ahmed Emin 38
Aişe 56, 141, 142, 143
Akaid ve Kelâm Eserleri 49
akıl 51, 80, 110
aklı hayrete düşüren hususlar 118
aklî ve naklî deliller 34
Aksaray 20
Alâeddin Abdülaziz el-Buhârî 32
Alâeddin Ali b. Emrullah el-Hannâî 32
Alâeddin Ali el-Arabî 32
alaka 99
alaka (pıhtılaşmış) 95
Alauddin Abdulkadir el-Kureşî 49
Alauddin Ali el-Buharî 40
Alauddin Şemsü'n-nazar Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed ed-Semerkandî el-Hanefî 50
Ali 39, 56, 57, 124, 143, 144
Ali b. Ahmed el-Fârisî 37
Ali b. Ebû Talib 100, 125, 140, 144
Ali b. Hasan b. Muhammed el-Gazzal 40
Ali b. Muhummed el-Pezdevî 39
Ali cennettedir 142
Ali el-Kari el-Herevî 40, 46
el-Âlim ve'l-müteallim 25, 31, 33, 34, 42, 43, 50, 63, 69, 137
Alkame 72, 79, 98, 114, 141
Alkame b. Mersed 77, 99, 135, 136
Allah birdir 83
Allah düşmanları 38, 54
Allah ganidir 94
Allah hakkında şüphe 122
Allah kadirdir 84
Allah korkusu 118, 119
Allah nerede? 88
Allah ve melekleri 114
Allah yanında mümin 115
Allah yolunda cihad eden 122
Allah yolunda zorluklara katlanma 119
Allah zengindir 96
Allah'a düşman 120
Allah'a havale etme 128
Allah'a iftira 104
Allah'a iman 58, 70, 116
Allah'a itaat 131
Allah'a ortak koşmak 133
Allah'a şirk koşma 105
Allah'a şirk koşma dışındaki günahlar 130
Allah'a teslim olmak 54
Allah'a yakın olmak 90
Allah'ı sıfatlarla nitelendirmenin tevkifî olduğu 52

Allah'ı anma 114
Allah'ı bilme 80, 110, 119
Allah'ı bilmeme 112
Allah'ı bilmenin gerekli olduğu 51
Allah'ı inkâr 87, 101, 135
Allah'ı inkâr eden 110
Allah'ı tanımak 80
Allah'ı zikr 116
Allah'ın fiilleri 52
Allah'ın akıllara hayret veren ayetleri 118
Allah'ın azadlıları 140
Allah'ın bildirmesi 80
Allah'ın birliği 118
Allah'ın birliğine iman 132
Allah'ın birliğine inananlar 128
Allah'ın dilemesi 85, 103, 121, 127
Allah'ın dini 106, 112, 116
Allah'ın düşmanı 107
Allah'ın elçisi 109, 125, 129
Allah'ın eli 53, 88
Allah'ın emin kulları 119
Allah'ın emri 53
Allah'ın fiilî sıfatları 53
Allah'ın fiilleri 57
Allah'ın haberî sıfatları 52
Allah'ın hazineleri 129
Allah'ın ilmi 115, 136
Allah'ın indirdikleri ile hükmetmeyenler 125
Allah'ın isim ve sıfatları 87
Allah'ın kalbini nurlandırdığı kişi 113
Allah'ın kelâmı 87
Allah'ın kitabı 100, 111, 123, 125
Allah'ın kullar üzerindeki hakkı 94
Allah'ın kullara zulmetmeyeceği 27
Allah'ın laneti 87
Allah'ın meşîeti 52, 85
Allah'ın rahmeti 130
Allah'ın rahmetini ummak 119
Allah'ın rızası 133
Allah'ın takdiri 99
Allah'ın tevfîki 94
Allah'ın varlığı, sıfatları 24
Allah'ın varlığını isbat eden aklî deliller 51
Allah'ın yakınlığı veya uzaklığı, 53, 90
Allah'ın yüceliği 87
Allah'ın zât ve sıfatları, 34, 52, 83
Allah'ın, insanlarınki gibi olmayan eli, yüzü ve nefsinin olduğu 53
Allah'ın, şirk dışındaki bütün günahları bağışlaması 127
Allah'tan başka ilah olmadığı 115
Almanca 39
altı ehil kişi 141
Altıparmak İbrahim Efendi 20
amel 56, 101, 102, 109, 110, 115, 116, 117, 119, 121, 123, 124, 132, 133, 138
amel defterleri 138
amel işlemek 134
amelin imandan ayrı olduğu 55
amelin kalkması 117
Ameller 53, 97, 131
amellerin geri bırakılması 55
amellerin tartılması 56, 79
amelsiz imanın sahih olduğu 55
Âmidî 23
Âmir eş-Şa'bî 100, 105, 147
Amr b. Hureys 142
Anadolu'nun islâmlaşması 21
Arap dili 23, 34
araz 38, 83
Arfece 144
arş 88, 89
arşa istiva 88
arşın dışındakiler 88
ashab 24, 34, 124
ashab-ı kiram 114
ashabın kelâm konuları ile meşgul olmaması 50
ashabın konumu 39
At Meydanı 20
Atâ b. Ali el-Cüzcanî 41, 48
Atâ b. Ebû Rebah 94, 114, 125, 142, 144
Atâ b. es-Sâib 138
Atiyye b. Sa'd el-Avfî 140, 141
ay 105
Ayasofya 23
Ayasofya Camii 22
Ayasofya Medresesi 20
Ayetü'l-kürsî 87
Aziz 110, 115

B

Bakara suresi 27
Bâlî b. Muhammed Muhyiddin Muhammed 32
basar 52, 83
Basra 35
Batşe 148
Bedreddin Mahmûd el-Aynî 32
Belhî 89, 94, 105, 121, 136, 138, 141, 142, 144, 147
Berâ b. Âzib 136
Berûy-i Hudây 88

beş (gayb) 78
Beyazî Hasan Efendi 19, 23
Beyazîzade 20, 21, 23, 24, 25, 26, 28, 31, 36, 40, 42, 48, 50, 57, 58, 62
Beyrut 46
Beytullah'ı ziyaret etme 78
Bezzazî 43
bid'at 51, 71, 72, 124, 130
Bid'at ehli 44, 56, 129
bid'atçı 44, 105
bid'atlar 24
bid'atların her türlüsünün terkedilmesi gerektiği 22
bilgi 96, 107
Birgivî 21, 22
Birgivî Medresesi 22
Bosna 19
Bostanzade Ebû Bekir Efendi 20
brahim Paşay-ı Cedid Medresesi 19
Brockelmann 31, 58
Burhaneddin Ali b. Ebû Bekr el-Merginani 32
Burhaneddin Muhammed el-Buhârî 32
el-Burhanu's-satı' şerhu Akaidi't-Tahavî 41
Bursa 23
Bursa kadılığı 20
Bursalı Muhammed Tahir 24
büyük günah 120, 127, 128, 138
büyük günah işleyenin hükmü 55
büyük günah işleyenlere şefaat edileceği 56
büyük günah işleyenlerin affedileceği 55

C

Cabir 122, 139
Cabir b. Abdullah el-Ensarî 101
Cafer b. Muhammmed es-Sadık 35
Cami' b. Ebû Râşid 141
Camiu mesanidi'l-İmami'l-A'zam 46
Canlıların üremesi örneği 51
cebir 97
cebir ve ihtiyar 30
Cebrail 78, 85
cehennem 73, 79, 99, 101, 108, 110, 111, 127, 128, 129, 130, 131, 134, 137, 139
cehennem ateşi 111
cehennem ehli 130, 134
cehennem ehline nazar 113
cehennem ehlinin ameli 99
Cehennem nerededir? 135
cehennem odunu 100
cehennemlik 121, 128
cehennemliklerin pişmanlıkları 27
Cehmiyye 136
Celil 110, 115
Cemaluddin Mahmud b. Ahmed el-Konevî 46
Cenab-ı Hak 80, 87, 94, 98, 100, 102, 103, 105, 106, 107, 111, 112, 117, 120, 125, 127, 137, 140, 142
cennet 53, 79, 89, 90, 99, 111, 119, 121, 128, 129, 130, 134, 135, 137, 140
cennet ehli 89, 113, 114, 121, 130, 134, 135
cennet ehlini seyr 113
cennet ehlinin amelleri 99
cennet nimeti 134
cennet ve cehennemin yaratılmış ve oradaki hayatın ebedî olduğu 56
Cerîr b. Abdullah el-Becelî 89
cevher 38, 83
ceza günü 139
ceza verme 96
Cibril hadisi 51
cin 103, 105
cinler 102, 137
cisim 83
cizye statüsü 115
cuma günü 114, 137
Cübbâî 29

D

dalalet 98
dalalette kalmış mümin 44
Damad İbrahim 43
Darü'l-kütübi'l-Mısriyye 40, 41
Debbağzade Muhammed Efendi 20
Deccal 38, 54, 99, 107, 147, 148
Defterdar Sarı Mehmed Paşa 20
Dehriyye 35
Delhî 39, 40
Denizli 27
Devamlı değişim örneği 51
dil 107, 108, 109, 120
dil ile ikrar 54
dil ile tasdik 109
dili ile ikrar 108
din 54, 106, 107, 116, 137
Divitçizade zaviyesi 21
Diyarbakır 19
domuz 52
dört halifenin durumu 39
dört halifenin fazileti 56
dört halifenin geleneği 57
dua 95, 119
dua etmek 130

dünya ve ahireti kazanma 34
Düreru'l-enhur 40

E

Eban 130
ebed 87
Ebû Abdullah Hüseyin b. Ali es-Saymerî 48
Ebû Abdullah Muhammed b. Yusuf ed-Dımaşkî es-Salihî 49
Ebû Abdullah Muhammed b. el-Hüseyin b. Muhammed Hüsrev el-Belhî 47
Ebû Ahmed Abdullah b. Adiy el-Cürcanî 47
Ebû Ali en-Nesefî 32
Ebû Bekir 39, 140, 141
Ebû Bekir b. Makkarî 46
Ebû Bekir cennettedir 142
Ebû Bekr Ahmed b. İshak el-Cüzcanî 32, 42
Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. Halid b. Hıllî el-Kilâî 47
Ebû Bekr Alauddin Muhammed b. Ahmed es-Semerkandî 40
Ebû Bekr es-Semerkandî 58
Ebû Bekr Muhammed b. Abdülbakî b. Muhammed el-Ensarî 47
Ebû Yusuf Kadı Yakub b. İbrahim el-Ensarî 47
Ebû Bekr Muhammed b. Muhammed el-Kâşânî 40
Ebû Bürde b. Ebû Musa 131
Ebû Cafer 142
Ebû Cafer el-Hinduvanî 36
Ebû Hafs Ömer ez-Zerencerî 35
Ebû Hanîfe 24, 25, 32, 33, 34, 39, 43, 44, 45, 54, 57, 60, 67, 69, 70, 71, 72, 77, 78, 79, 80, 83, 84, 85, 86, 87, 89, 93, 94, 95, 96, 98, 99, 101, 102, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 121, 122, 123, 125, 127, 129, 130, 131, 132, 134, 135, 136, 137, 138, 142, 147
Ebû Hanîfe el-Kûfî 32
Ebû Hanîfe Müsned'i 47
Ebû Hanîfe'nin beş risâlesi 62
Ebû Hanîfe'nin eserleri 36
Ebû Hanîfe'nin hadis ilmindeki yeri 46
Ebû Hanîfe'nin kelâm halkası 35
Ebû Hanîfe'nin kelâm ilmindeki yeri 35
Ebû Hanîfe'nin menkibeleri 50
Ebû Hanîfe'nin Müsned'i 46
Ebû Hüreyre 135, 137, 148
Ebû İsmail Abdullah b. Muhammed el-Ensarî el-Herevî 49
Ebû İsmail el-Herevî 58
Ebû İsmet el-Mervezî 71
Ebû Malik el-Eşcaî 148
Ebû Malik Nasran b. Nasr el-Huttelî 40
Ebû Mansûr Muhammed el-Mâtüridî 32
Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed 32
Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Yakub b. el-Harisî el-Buharî, 45, 47
Ebû Mukatil Hafs b. Müslim es-Semerkandî 32
Ebû Mukatil Hafs b. Selm es-Semerkandî 42, 43, 45, 68
Ebû Mutı' el-Hakem b. Abdullah el-Belhî 32, 36, 37, 40, 41, 42, 68
Ebû Müslim el-Havlanî 122
Ebû Müslim el-Müstemlî 35
Ebû Nasr Ahmed el-İyadî 32
Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah b. Ahmed el-İsfehânî 47
Ebû Saîd el-Hudrî 140, 141
Ebû Süleyman Musa el-Cüzcanî 32
Ebû Şekür Muhammed b. Abdüsseyyid b. Şuayb el-Keşşî es-Sâlimî el-Hanefî 49, 58
Ebû Şuca' en-Nasırî 58
Ebû Şuca' en-Nasırî'nin el-Burhanu's-satı' 49
Ebû Talib 56, 143
Ebû Ubeyde cennettedir 142
Ebû Yakub el-Cürcanî 58
Ebû Yakub es-Seyyarî 36
Ebû Yakup 49
Ebû Yusuf 34, 39, 44, 45, 79, 80, 83, 98, 104, 108, 115, 118, 131, 144
Ebû Yusuf Yakub el-Ensarî 32, 67
Ebû Yüsr Muhammed el-Pezdevî 36, 41
Ebû Zer 121
Ebû Zeyd Ubeydullah b. Ömer ed-Debûsî el-Hanefî 49, 58
Ebû Zubyan 129
Ebu'd-Derda 122
Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed en-Natıfî 49
Ebu'l Hasan Ali b. Halil ed-Dımeşkî (İbnu Kadı'l-asker) 42
Ebu'l-Kasım Abdullah b. Muhammed b. Ebu'l-Avvam es-Sağdî 47
Ebu'l Kasım Talha b. Muhammed b. Cafer eş-Şahidu'l-adl 47
Ebu'l Muzaffer Mansur b. Muhammed b. Abdülcebbar es-Sem'anî 50

Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed, 40
Ebu'l-Alâ es-Sâidî 58
Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Farisî 40
Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib el-Maverdî 47
Ebu'l-Hasan Burhanuddin Ali b. el-Belhî 42
Ebu'l-Hayr Muhammed b. el-Muzaffer b Musa b. İsa b. Muhammed 47
Ebu'l-Kasım el-Belhî 36
Ebu'l-Leys es-Semerkandî 41
Ebu'l-Mansur el-Matürîdî 42
Ebu'l-Mehasin Mahmud b. Sirac el-Konevi 41
Ebu'l-Muîn Meymun b. Muhammed el-Mekhulî en-Nesefî 40, 41, 42, 49
Ebu'l-Müeyyed Muhammed b. Mahmud el-Harizmî 46
Ebu'l-Münteha Ahmed b. Muhammed el-Magnisavî 40
Ebu'z-Za'râ 139, 141
Ebu'z-Zübeyr 101, 122
Ebussuûd Muhammed el-İmadî, 21, 32
Ebü'l-Alâ es-Saîdî 49
Ebü'l-Muzaffer el-İsferâyinî 41
Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî 43
ecel 53, 99
Edirne Kadı Süleyman medresesi 19
ehl-i adl 129
Ehl-i bid'at 124
ehl-i bid'at kelâmı 24
ehl-i heva 34
ehl-i kıble 121, 128, 144
ehl-i kitap 107, 115, 131
ehl-i sünnet 33, 35, 129
Ekmelüddin Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-Baberti 32, 39, 45, 48
el-Ecnas 41, 49
Emalî 46
Emînüddin Cibril b. Salih el-Bağdâdî 32
Emir 85
Emir Kâtib b. el-Umeyd el-İtkanî 32
emir ve hükümler 118
emir ve nehiyler 127
en-Nehâî 72, 147
Enes 139
Ensarî 89, 101, 137, 142
Ensârî 99
Esad Efendi 26, 27, 28, 30, 43, 58, 59
Esad Efendi nüshası 59
Esed b. Amr 104, 115
Eş'arî 29, 39
Eş'arîler 41
Eşnanî 141
eşya 98
evliya 38
evliyanın kerameti 38, 54
Evzaî 36
ezan ve mevlidi makamla okuma 22
ezel 83, 84, 87, 93
ezelî ilm 104
ezelî sıfat 84, 93
Ezeli ve ebedî olan ilm 84

F

Fahreddin el-Mayeranî, Muhammed b. Abdüssettar el-Kerderî 32
Fahru'l-İslâm el-Pezdevî 36, 41, 43
fakihlerin fikir ayrılıkları 70
farz 53, 97, 105, 111, 115, 117, 131
farzı terk 117
farzlar 70, 106, 121, 123
farzları hakkıyla yerine getirme 34
fasık 121, 127
fasık mümin 130
Fatıma 143
Fatih 41, 43, 44
fazilet 53, 97
felsefecilerin sözleri 71
felsefî terimler 38
fetret ehlinin sorumluluğu 28
el-fıkh fi'd-din 34
fıkhı ekber 34
el-Fıkhu'-ebsat 144
el-Fıkhu'l-ebsat 25, 26, 31, 33, 36, 39, 40, 41, 50, 68, 70, 72, 77, 79, 84, 85, 88, 95, 98, 102, 104, 107, 111, 113, 114, 122, 123, 129, 132, 134, 136, 143, 146
el-Fıkhu'l-ekber 25, 33, 36, 38, 39, 41, 48, 50, 67, 70, 79, 80, 83, 84, 86, 87, 89, 93, 94, 96, 98, 101, 105, 107, 110, 119, 121, 132, 134, 136, 137, 138, 143, 147
el-Fıkhu'l-ekberü'l-eşher 26
el-Fıkhü'l-ekber şerhi 48
fıkıh 25, 30, 34, 45, 48, 70
fıkıh babları 46
fıkıh bilgisi 24
fıkıh kitapları 33
Fıkıh ve Usûl-i Fıkıh Eserleri 49
fıtrat 110, 135
fiil 93, 95
fiilî sıfatlar 57, 58, 93
fiiller 79, 96
Firavun 38, 54, 87, 104, 107
fukaha 35
furû-i din 70

G

Gafir suresi 27
gayb 129
gazab 87
Gemi örneği 51
Giresun 28
Gök ve yer ehlinin imamı 117
güç 95, 96
güç yetirilemeyen konularda mükellefiyetin bulunmadığı 27
Günah 93, 95, 103, 105, 110, 120, 121, 122, 123, 127, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 138, 146
günahkâr 117, 123, 124, 130, 136
günahkâr mümin 121
günahkâr müminler 138
günahlar 119, 132
güneşin batıdan doğması 147

H

Haberi sıfatlar 52
hacc 117, 122
hacca gitmeyen kişi 126
hadis 30, 34, 44, 46
hadis âlimleri 45
hadis geleneği 45
hadis uleması 46
hadler 70
Hafızuddin Ebu'l-Berakât Abdullah b. Ahmed en-Nesefî 40
Hafızuddin el-Bezzazî 36
Hafızuddin Muhammed b. Nasr el-Buhârî 32
Hakîm Ebu'l Fazl Muhammed b. Ahmed 49
Haleb 23, 27, 43
Haleb kadılığı 20
Hâlık 93
halku'l-Kur'an meselesi 38
Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'adır 148
Hamidiye 27
Hammad 33, 34, 36, 41, 44, 67, 72, 79, 98, 113, 129, 138, 140, 141, 145
Hammad b. Ebû Hanîfe 37, 47
Hanefî-Matüridî geleneği 25
Hanefî-Matüridî literatürü 58
haram 95, 128
haramı helâl saymak 57
hareket 97
Haricî 126
Hariciler 35
Haricilerin küfrü 145
Haris b. Abdurrahman 122
Haris b. Malik 113
Harise b. Malik b. Nu'man 113
Harisî 58, 78, 99, 101, 114, 121, 135, 136, 139, 141, 142, 147
Hârisî 78
Harizmî 46, 94, 105, 147
Hasan 26, 130, 142
Hasan b. Ziyad el-Lü'lüî 46, 47, 142
Hasan el-Basrî 35, 137
Haskefî 78, 89, 114
Hatice, 143
hattat Derviş Abdi 25
havf ve reca 119
havz 56
hayat 52, 83
Haydarabad 40, 43
el-Hayevan 140
hayr 77, 79, 85, 100
helâl 95, 128
helâl ve haram 54
Hesaba çekilme 79
Heysem 100
Heysem b. Adiy et-Tâî 34
Heysem b. Habîb es-Sayrafî 105, 137
Heysem b. Habib 147
Hıms şehri 122
Hızanetü'l-ekmel fi'l-furû 50
Hızır'ın ölmediği 22
Hızır'ın sağ olmadığı 22
hızlan 93, 94
hicret 145
hidayet 80, 93, 98, 123
hilafet 56, 141
Hristiyan 126, 135
Hristiyanlar 125
hulul 86
Huriler 134
Huzeyfe b. el-Yeman 140, 141, 148
hüccet 29
Hüsameddin Yusuf 31
hüsün ve kubuh meselesi 27
Hz. Peygamber 34, 39, 44, 50, 61, 71, 72, 77, 78, 89, 95, 98, 99, 102, 105, 108, 109, 113, 114, 118, 121, 122, 124, 125, 126, 128, 129, 131, 135, 136, 137, 138, 140, 141, 142, 144, 145, 147, 148
Hz. Peygamber devri 55
Hz. Peygamber'in anne babası 143
Hz. Peygamber'in anne ve babasının ahiretteki konumu 39
Hz. Peygamber'in anne-babasının ahiretteki durumu 24

Hz. Peygamber'in anne-babasının iman üzere öldükleri 22
Hz. Peygamber'in anne-babasının küfür üzere öldükleri 22
Hz. Peygamber'in ashabı 56, 145
Hz. Peygamber'in sünneti 123
Hz. Peygamberin sünnetine sarılmanın önemi 51

I-İ

Isam b. Yusuf 37, 42
IV. Mehmet 26
İ'cazu'l-l-Kur'an 27
i'lam 29
ibadet 112, 119, 145
ibadetler 119
İblis 38, 52, 54, 85, 86, 87, 107
İbn Abbas 73, 129, 135
İbn Büreyde 135
İbn Fûrek 43
İbn Hacer el-Askalanî 45
İbn Mes'ûd 72, 79, 105, 114, 139, 141, 145, 147
İbn Mukatil (Muhammed b. Mukatil er-Râzî) 37
İbn Ömer 77, 99, 126, 129, 138, 142, 144
İbnü'l-Muzaffer 138, 142, 144
İbnü'n-Nedim 36, 41, 43, 48
İbrahim 79, 85, 98, 106, 115, 138, 141, 145
İbrahim (en-Nehaî) 72, 142
İbrahim b. İsmail el-Malatî 41
İbrahim el-Gûrânî 37
İbrahim Paşa 23
İbrahim'in dini 115
İçki içen 125
iftira 104
ihsan 78
İkrar 54, 96, 97, 107, 109, 110
ilah 106, 108
ilahî adalet 125
ilahî fiiller 97
ilham 80
ilim 52, 83, 84
ilm-i kelâm 24, 34
İlyas b. ibrahim es-Sinubî 40
İmaduddin Ömer b. Ebû Bekr b. Muhammed ez-Zerencerî 32
imamet 56, 141
iman 53, 54, 94, 96, 98, 102, 107, 108, 110, 113, 114, 115, 116, 118, 119, 122, 130, 147
iman ağacı 107
iman amelden ayrıdır 118
iman edenler 114, 116
iman ehli 115, 140
iman etme 86
iman ismi 116, 121, 125
İman nedir 77
İman ve amelin farklılığı 116
İman ve İslâm kelimeleri 54
iman ve küfrün kulların fiili olarak vaki olduğu 53
İman ve küfür 96
imanda artma ve eksilmenin olmadığı 55
imanda istisnanın olmadığı 55
imanı inkâr 133
İmanın eksilmesi 117
imanın hakikati 113
İmanın mahalli 107
imanın tanımı 39
imansız islâm 107
inanç esasları 69
inanılması gereken şeyler 111
inkâr 94, 97, 102, 109, 110, 111, 117
inkârcı 96, 113, 118
İnşallah 85
irade 52, 83
irade (meşîet) 85
irca 56, 128
İsa 106, 111, 129
İsa aleyhisselam'ın gökten inmesi 147
İshakzade Muhammed Salih Efendi 20
isim-müsemma 28
isimler 83
İslâm 52, 54, 72, 79, 85, 107, 109, 114, 137, 148
İslâm âlemi 35
İslâm bilginleri 37
İslâm'a davet etme 115
İslâmî ilimler 34
İslâmî kültür 21
islâmsız iman 107
İsmail b. Abdüssadık el-Beyarî 32
İsmail b. Ebû Halid 89
İsmail b. Hammad 32, 48
İsrailoğulları 27, 72
İstanbul 19, 20, 22, 23, 41, 43
İstanbul kadılığı 20
istıtaat 53
istidraç 26, 38, 54, 107
İstitaat (iş yapabilme gücü) 95, 97
isyan 86
İşârâtü'l-merâm 20, 23, 25, 26, 48, 57, 58
itaat 97, 103

itikadî konular 36
el-İ'timad 40
el-İntisar 50
iyiliği emretme 57, 144

J-K

Jena 39
Kabir 136, 137
Kabir azabı 115, 136, 137
kabir suali ve azabının hak olduğu 56
kabrin sıkıştırması 136
kader 77, 79, 88, 95, 98, 99, 100, 101, 115
kadere uymak 103
kaderî 85, 103, 104
Kaderiyye 35, 84, 88, 99, 102, 104
Kadı Ebu'l-Alâ Sâid b. Muhammed es-Sâidî 41
Kadı Sadruddin Musa b. Zekeriyya el-Haskefî 46
Kadı Süleyman 23
Kadı-zade Mehmed Efendi 22
Kadızade Mehmed Efendi 22
Kadızadeler 22, 24
Kadızadeler-Sivasîler hareketleri 22
kafir 55, 85, 94, 95, 96, 97, 99, 102, 104, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 115, 116, 117, 120, 121, 124
kafirler 86, 110, 111, 134, 136
kafirlerden bahseden ayetler 87
kafirlerden sadır olan harikulade haller 38
kâfirleri aşağılama 53
Kahire 27, 40, 41, 43, 46, 58
kalb 120, 128
kalb ile tasdik 54
kalp 107, 108, 112
kalp ile inkâr 109
kalpler 110
Kanlıca 21
Kanpur 40
Kanunî dönemi 21
el-Kasidetü'l-lâmiyye 29
Kasım b. Kutluboğa 46
Kâtib Çelebi 42, 43, 46, 47, 88
Kays b. Ebû Hâzim el-Becelî 89
Kays b. Müslim 135
kaza 98
Kazan 40
kazaskerlik 21
Kazâ 103
el-Kâziyye 125
Kefeli Hüseyin Efendi 22
kelâm 24, 25, 33, 48, 52, 83, 104
kelâm ilmi 33, 70
kelâm ilmi ile meşgul olmanın lüzumu 50
kelâm ilmi ile uğraşmanın hükmü 58
kelâm ilminin Kur'an ve sünnete dayandığı 24
kelâm kitaplarındaki sıra 50
kelâm kitaplarının tertibi 25
kelâm uleması 38
kelâm-ı ilahî 87
kelâm-ı nefsînin hakikati 52
kelime-i şehadet 27, 130, 131
Kemaleddin Muhammed b. Ahmed 32
Kemaleddin Muhammed b. Hüsameddin es-Sivasî 32
Kepenkçi Sinan 23
Kepenkçi Sinan Medresesi 19
keramet 26, 54, 107
keramet ve istidraç 38, 54, 57, 58
Kerderî 58
kesb 39, 53, 97
Keşfü'l-âsâr 48
Keşfü'l-menar 40
Kevakibizade 23, 27
keyfiyet, benzetme ve yön bahis konusu olmadan görünme 89
keyfiyetsiz sıfatlar 88
kıble ehli 124
Kıbrıs adası 23
Kılıç Ali Paşa 26, 27, 59
Kılıç Ali Paşa kütüphanesi 61
Kılıç Ali Paşa nüshası 60
kıraat 34
kırk hadis 26, 50, 69
kısas 56, 116, 138
kısmet 29
Kıvamuddin Muhammed el-Kâkî 32
kıyamet alametleri 57, 147
kıyamet günü 101, 129, 131, 133, 137, 138, 139, 144
kıyamet ne zaman kopacak? 78
Kıyamet vakti 78
el-Kifaye 40, 49
Kirli Mahmûdzâde Ahmed Efendi 19
Kitabu'l-Âlîm 26, 68, 70, 80, 87, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 112, 116, 117, 118, 119, 125, 127, 130, 131, 133
Kitabu'l-Âsar 45
Kitabu'l-i'timad 41
Kitabu'l-Kaziyye 124
Kitabu'l-Vasiyye 68
Kitabu'r-rehn 35
Kitabü'l-I'tımad 49

kitaplar 77, 79, 118
Köprülü Mehmed Paşa 23
kötülükten sakındırmak 144
kudret 52, 83, 84, 85, 88, 96, 97
Kudsîzade tezkirecisi Muhammed Efendi 19
Kûfe 100, 113
kul 96, 103, 119, 119, 130, 133
kulların fiili 96
kulların fiillerinin yaratılması 53
kulluk 94, 102, 103, 106, 119
Kulun ameli 138
kulun, gücü yetmeyen şeylerle yükümlü tutulması 53
Kur'an 44, 55, 63, 71, 73, 79, 87, 86, 108, 109, 115, 116, 125, 127, 146
Kur'an ayetleri 87
Kur'an'a muhalefet 124
Kur'an'da fer'î hükümlerle ilgili ayetler 24
Kur'an'da nasih olan 127
Kur'an'dan bazı ayetlerin te'vili 136
Kur'an'ın mahluk olmadığı 52
Kur'an-ı Kerim'de kelâmî kavram ve metod 24
küçük günah 128
küfrü yaratma 86
küfrün artması 117
küfrün eksilmesi 117
küfür 85, 94, 96, 102, 107, 108, 110, 117, 120, 127
küfür derecesine ulaşan bir günah 122
küfür ehli 103, 104
küfür ve imana icbar 96
Küfürde şüphe 113

K-L

lâ ilâhe illallah diyen bir kavim 148
lâ min şey' 84
Lahor 39
Lala İsmail 29
Laleli 27, 29
Lâleli 27, 59
Lâleli kütüphanesi 61
Lâleli nüshası 61
levh–i mahfûz 97, 101
Londra 39
Lord Satanley 39

M

madum 84
mahluk 83, 86, 93
makam-ı mahmûd 140
Malik, 45, 47
Malik'in Muvatta'ı 46
mantık 30
marifet 107, 109
masiyet 53, 85, 93, 95, 97, 103, 118
masiyet işleme 86
Matûridî 24, 39, 41, 43
Meclisü'l-hükm 20, 23
Mecusî 135
Mecusîler 99
Medine Arif Hikmet ktp. 37
mef'ûl 93
mekân 88
mekân tutma 88
Mekke 19, 23, 57, 105
Mekke kadılığı 20
Mekke kadısı 23
el-Mektebetü'l-âmire (Hayri Paşa) 58
el-Mektebetü'l-melikiyye 58
Melamî tekkeleri 22
Melâmî 22
Melek 95, 99, 137
melekler 56, 77, 79, 84, 118, 128
meleklerin ikrar ettiği 118
menakib 33, 48
menakib kitapları 25, 48, 62
el-Menhecü'l-ezher 40
mensuh 127
mensuh ile amel 127
Meryem suresi 27
Mesrûk 147
Mestler üzerine meshetmek 146
meşîet 52, 85, 102
Mevdudî 39
Mevlevi 22
meydana getirmek (inşâ) 93
Meymun b. Mihran 73
mezhep kurucuları 35
Mîzanu'l-itîdal 43
Mi'raç 105
Mihrişah Sultan 27
Minhal b. Amr 129
miras 116
mizanla tartılma 137
Mizanu'l-usûl fî netâici'l-ukûl 50
Molla Ahmed b. Hasan 26
Molla Çelebi 19
Molla Hüseyin b. İskender er-Rumî 45
Mu'tezile 88
Mu'tezililer 33
Muaviye b. İshak 147
Muaz 113, 122
Muaz b. Cebel 122
mucize 38, 54, 107

mucizelerin hak olduğu 54
mudga=embriyo 95, 99
muhal 96
Muhammed 67, 69, 77, 79, 105, 110, 115, 120, 124, 138, 140
Muhammed Âbid es-Sindî el-Medenî 46
Muhammed b. Abdullatif el-Hanbelî 28
Muhammed b. Abdüssettar el-Kerderî 32
Muhammed b. Ali 19
Muhammed b. el-Fazl el-Buhârî 32
Muhammed b. Hasan 45
Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî 32 47, 85, 86, 94, 99, 101, 103, 114, 121, 135, 138
Muhammed b. Muhammed el-Kerderî el-Bezzâzî 48
Muhammed b. Mukatil er-Râzî 32
Muhammed b. Sehl es-Serahsî 32
Muhammed b. Yakub el-Asam 46
Muhammed Bakır 56, 142
Muhammed Ebû Zehra 38, 41
Muhammed Hasan el-İsrailî es-Sünbülî el-Hindî 46
Muhammed Revvas Kal'acı 43
Muhammed Zahid el-Kevserî 40
Muharib b. Dînar 138
Muhibbi 20
muhsin 78, 116
Muhtasârü'l-Usûlü'l-münîfe li'l-İmam Ebî Hanîfe 58
Mufînüddin Atâullah b. Muhammed el-Karsavî 40
mukadderat 101
Mukatil b. Süleyman 35
Mus'ab b. Sa'd b. Ebû Vakkas 102
Musa (a.s.) 104, 106, 120
Musa b. Ebû Kesîr 100
mushaf 86
musibet 104
Muslihuddin Mustafa 32
Mustafa Öz 43, 44
Musul 58
el-Mu'temed 46
Muvaffaku'd-din b. Ahmed el-Mekkî el-Harizmî 58, 48
Muvatta 45
el-Muzmarat 50
mükellef 109
mükellef tutma 96
Mülk suresi 27
mümin 55, 95, 96, 99, 102, 104, 108, 109, 110, 112, 113, 114, 115, 117, 119, 120, 121, 123, 125, 130, 132, 137, 143, 146
mümin olarak isimlendirme 109
mümini haksız yere tekfir 55
müminler 134
Müminlerden iki topluluk 144
müminlere yardım 53
müminlerin annesi 143
münafık 110, 113, 114, 123, 143
münafıklar 107, 109
münafıklık 109
Münker ve Nekir 115, 136
el-Münteka 49
Mürcie 36, 43, 44, 56, 126, 129, 132
müslümanı tekfir 121
müslümanlar 116, 136
müsned 25, 45, 46
Müsnedu Ebî Hanîfe 45
el-Müstenid 46
müsteşrikler 33, 43
Müşrikler 128
müşriklerin çocukları 135
mütecellî 129
mütekellim 35, 87
mütevatir 146

N

Nafi' 99, 125, 129
nafile ibadetler 86
naim cennetleri 140
Nakşibendi tarikatı 24
namaz 111, 114, 116, 117, 119, 122, 125, 139, 141, 146
Namaz kılmak 78
Nâtıfî 58
Nazır Fazlı Paşa 20
Nazmu'l-cüman fî tabakatı ashabı İmamina en-Nu'man 49
Nebi 119
nebi ve resullerin tasdik ettiği gibi tasdik 118
Necmeddin Ebû Hafs Ömer en-Nesefî 32
Necmüddin Ebû Şuca' en-Nasırî 41
nefs 87
Nesefî 40, 58
nesih 54
nesneler 84
nezir 28
nezirlerin yerine getirilmesi 27
nifak 109, 110
nikâh 29, 116
Nişancı Paşa 23
Nişancı Paşay-ı Cedid Medresesi 19
Nuh (a.s) 98, 106, 129

Nuh b. Kays 139
Nureddin Efendi el-Üsküdarî 45
Nureddin el-Buhârî 40
Nureddin es-Sabunî 49
Nusayr b. Yahya 37
Nusayr b. Yahya el-Belhî 32, 37
Nusayr b. Yahya el-Fakîh 40
nutfe 95, 99
nübüvvet 24, 57, 118

O

olmak emri 52
oluş (keynûnet) 85
On kişi cennettedir 142
onbeş hadis âlimi 46
orucun farziyeti 27
orucun yenilmesi 146
oruç 111, 116, 117, 119, 122, 146
oruç tutmak 78
Osman 39, 56, 143
Osman b. Affan Zî'n-nureyn 140
Osman b. Mustafa 45
Osman b. Müslim el-Bettî 36, 43, 44
Osman cennettedir 142
Osmanlı devleti 21
Osmanlıca 29

Ö

öldükten sonra dirilme 56, 79
Ömer, 56, 124, 135, 141
Ömer b. Abdülaziz 35, 57, 100, 125, 144
Ömer b. el-Hasan el-Eşnanî 47
Ömer b. el-Hattab el-Fârûk 39, 140, 141
Ömer cennettedir 142

P

Patburunzade Mehmed Efendi 24
Pencabca 39
peygamber 79, 80, 99, 110, 111, 120
Peygamber'in ashabı 143
Peygamber'in havzı 138
Peygamber'in mucizeleri 38
Peygamberimiz'den sonra bu ümmetin en üstünü 140
Peygamberin nübüvveti 80
peygamberler 54, 77, 79, 87, 105, 106, 118, 119, 128
Peygamberlere verilen mucizeler 105
Peygamberlerin (a.s) şefaatı 138
peygamberlerin imanı 118
Peygamberlerin ismet sıfatına sahip oldukları 54
Peygamberlerin mucizeleri 54
Pîr Muhammed el-Azmî 32
puta tapma 105

R

Ramazan ayı 146
Ramzan 78
Raşid Efendi 43
Ravafız'ın gulatı 35
râzık 93
Recepzade Şeyh Muhammed Efendi 19
recm 20, 21, 24
er-Red ale'l-Kaderiyye 48
Reisü'l-küttab 27
resuller 119
Resûlullah 77, 114
Resûlullah'ın kızları 143
Rıbî b. Hıraş 140, 141, 148
rıza 52, 87
rızık 28, 53, 95, 99
rızıklandırmak 93
er-Risâle 25, 26, 33, 36, 50, 71, 115, 121, 123, 124, 129
Risâle fî kavlihî Teâlâ
Ve in küntüm fî raybin mimma nezzelnâ 'alâ abdina 28
Risâle müteallika bi's-sevânih 28
risâlet 118
Risâletü'l-bâhis ve'l-mücîb 23
Risâletü's-sevânih 28
Risâletü't-tahkîk fi'r-red ale'z-zındık 30
ru'yetullah 52, 53
ruh 136
ruhun mahiyeti 29
Rukiyye 143
Rumeli Kazaskeri 21, 23
Rumeli kazaskerliği 20
Ruznamçeci Patburunzade Muhammed Efendi 20
rüyaların özellikleri 30

S

Sa'd b. Ubeyde 136
Sa'd cennettedir 142
sabahın Rabb'ı 103
Sâbûnî 58
sadaka 134
sadaka verme 133
Sadreddinzade 30
Sadru'l-islâm Ebulyüsr Muhammed el-Pezdevî 32, 36
Saffan b. Assal 147

sahabe 34, 45, 145
sahabe uygulamaları 44
Sahn-ı Seman Medresesi 19, 23
saîd 95
Saîd b. Cübeyr 125
Saîd b. Müseyyeb 111
Saîd b. Zeyd 142
Saîd cennettedir 142
Sak 29
salât ve selâm 50
salavat 114
salih amel 116, 134
Sâlim 99, 125
Samtî Muhammed Efendi 19
Sarimuddin İbrahim b. Muhammed b. Dokmak el-Hanefî el-Mısrî 49, 58
Saymerî 58
Schacht 43
secdenin anlam ve şekli 28
selef 24, 71
Seleme b. Kuheyl 139, 141
Selim Ağa 41, 44
sem'iyyat 57
Semerkandî şerhi 41
semi' 52, 83
Semûd 102
sevad-ı a'zam 73
Sevânihu'l-mutârahât 27
Sevânihu'l-ulûm fî sitteti'l-fünûn 28
Sevban 95
Seydâ b. Muhammed el-Hamîdî 32
sıfatlar 83, 119
Sıfatlar zatın ne aynı, ne de gayrıdır 83
sıla-i rahim 133
sigara ve kahve gibi keyif veren maddelerin haram olduğu 22
sigara ve kahvenin haram olmadığı 22
Sivasîler 22
Sofyalı İbrahim Efendi 19
Sultanahmed Camii 20, 22
Suyutî 49
Süfyan es-Sevrî 35
sükun 97
Süleyman b. Büreyde 99
Süleymaniye 23
Süleymaniye kütüphanesi 25, 27, 29, 30, 59
sünnet 51, 71
sünnet ehli 71
sünnet ve fıkıh ehli 125
sünnetler 70, 105
Süraka b. Mâlik el-Ensârî 101
süresi elli bin sene olan bir zaman 137

Ş

Şafiî, 35, 46
şakî 95
Şam 20, 22, 46
Şamlılar 124
şarab 52
şefaat 138, 139
şefaatçıların şefaatı 139
şehadet ehli 118
Şehid Ali Paşa 25, 27, 59
Şehid Ali Paşa kütüphanesi 60
Şehid Ali Paşa nüshası 60
şekûr 133
Şemseddin Ahmed b. İsmail el-Kûrânî 32
Şemseddin el-Babilî 19, 23
Şemseddin Muhammed el-Fenarî 32
Şemseddin Sami 21
Şemsüddin Yusuf b. Ömer es-Sûfî el-Kemarûzî 50
şer 133
şer ile imtihan 120
Şerhu'l-Mişkat 49
Şerhu'l-umde 40
Şerhu'l-Vasiyye 48
şeriat 54, 106, 117
şeriatlar 106, 107
şerr 77, 79, 97, 100, 103
şerrin yaratıcısı 103
Şey 83, 134
Şeyhulislâm Ebû Saîd Efendi 23
Şeyhulislâm Hâmid b. Muhammed el-Konevî 32
Şeyhulislâm Muhammed b. İlyas 32
Şeyhulislâm Muhammed Yegân el-Bursevî 32
Şeyhülislâm Ebû Saîd Efendi 19
şeytan 94, 120
şeytanın hileleri 114
Şia 35, 126
Şiblî Nu'manî 38
şirk 121, 122, 127, 129, 130, 131
şirk büyük bir zulümdür 131
şirk inancı 27
şirke avdet 116
Şuayb (a.s) 98

T

taat 95
Taati terketme 86
tabakat kitapları 25
tabiîn 45
tabiin 34

Taceddin İbrahim b. el-Hatîb 32
Tahavî 39
takiyye 108
takva 112
takva sahibi veya günahkâr her imamın arkasında namaz kılmak 146
Takvîmu'l-edille fi'l-usul 49
talak 33
Talha 56, 121, 142, 144, 147
Talha cennettedir 142
Tarık b. Şihab 135
Tarihu Bağdad 35
tarikat erbabının devran ve semaları 22
Tarikat-ı Muhammediye 22
tasarruf 85
tasavvuf 38
tasdik 97, 107, 108, 116
Taşkent 40
Taşköprizade 36, 42
tavakkuf 128
Tavus 125
Tebsıra 40
Tebsıratü'l-edille 49
Tebyizu's-sahife bi menakibi Ebî Hanîfe 49
tefsir 30
tefvîz 97
tekfir 112
tekfir meselesi 24
tekzip 109
et-Temhid 49
teravih namazı 146
tesbih 111
teslît 97
tevekkül 119
tevfik 97
tevhid 79, 101, 106, 119, 120
tevhid ilmi 80
tövbe 118, 125, 127, 147
Türk yurdu 79
Türkçe 39
Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi 64

U

Ukudu'l-Cuman fî menakibi Ebî Hanîfe 49
ulema 38
ulu'l-emre itaat 57
Uluğ Bey 40
ulûhiyet 88
Urduca 39
usûl-i fıkıh 48
Usûlü'd-dîn 26, 31, 54, 67, 70
el-Usûlü'l-münîfe 20, 25, 26, 31, 36, 48, 50, 57, 59, 60
el-Usûlü'l-münîfe li'l-İmam Ebî Hanîfe 25, 31, 61
Uzun Hasan Efendi 19, 23

Ü

üç kardeş tartışması 29
ümit ve korku 119
ümmet 106
Ümmü Gülsüm 143
Üsküdar 21
Üstüvanî Mehmed Efendi 22

V

vahiy 54, 85, 109
vahiy emri 52, 103
vaîd (tehdit) 102, 131
Vasıl b. Hayyan el-Esedî 121
el-Vasiyye 25, 31, 33, 39, 44, 50, 83, 86, 88, 89, 94, 95, 96, 101, 107, 110, 113, 117, 134, 136, 137, 140, 143, 146
el-Vasiyye ve'l-hak 26
vech 87
veliler 107
W. Madelung 43

Y

Yahudi 21, 125, 126, 135
Yahudi bilgini 135
Yahya b. Şeyban 34
Yahya b. Ubeydullah b. Mevhib 135
Yahya b. Ya'mer 77
Yahya el-Minkarî 23
yakîn 107, 118, 119
yakîn bilgiler 108
Yakub'un oğulları, 123
yapmak (sun') 93
yaratılmışların sıfatları 88
Yaratma 93, 103
Yasin suresi 27
yazıcı melekler 54, 109
Ye'cuc ve Me'cûc 147
yed 87, 88
yetmiş iki fırka 72
yetmiş sıddîk ecri 145
yetmiş üç fırka 73
Yezîd er-Rakkaşî 139
Yezid b. Abdurrahman el-Evdî 95
Yezid b. Harun 35
Yezid b. Suheyb 139

yirmi kelâmî mesele 50, 69
yoktan var etmek (ibdâ) 93
Yolculuk esnasında namazları kısaltmak ve oruç tutmamak 146
Yusuf Abdurrezzak 27
Yusuf b. Halid es-Semtî 44, 96, 97
Yusuf Paşa 23
Yusuf Paşa Medresesi 19

Z

za'f-ı yakîn 118
Zahid el-Kevserî 37, 41, 42, 44, 58
zalim hükümdara uyma 57
Zalpaşa Sultani Medresesi 20
Zalpaşa Sultanisi 23
zarurat-ı diniyye 55
zarurat-ı diniyyeden herhangi birini inkâr 27
zâtî sıfatlar 58
Zebidî 42
Zehebî 43
zekât 111, 117, 122
zekât vermek 78
zelle 106
Zemmü'l-kelâm 49
Zer 147
Zeyd b. Ali Zeynelâbidin 35
Zeyd b. Vehb 121
Zeyneb 143
zikir 87
zina 122, 125, 126, 130
Ziyad b. 'Ilaka 144
Ziyad b. Hudeyr 141
zulüm 133
Zunnûn 123
Zübdetü'n-nasaih 45
Zübeyr 56, 142
Zübeyr b. Ebû Sülmâ 35
Zübeyr cennettedir 142
Züfer b. el-Hüzeyl 33

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ VAKFI YAYINLARI Nu. 114

الأصول المنيفة للإمام أبى حنيفة

تأليف

أحمد بن حسن بن سنان الدين المشهور ببياضى زاده
(المتوفى سنة : ١٠٩٨/١٦٨٧)

تحقيق

الدكتور/ إلياس چلبى